



Kováts Dániel

Kazinczy Ferenc az ember és az alkotó

1.

Kazinczyra emlékezünk idén országSZerte, születésének 250. évfordulója alkalmából; őt, az ő példáját idézzük magunk elé. Olyan alkotóról szólunk, aki életében és utókorában egyaránt heves vitákat támasztott, aki körül újra meg újra fellángol a hívek meg a kételkedők szenvedélyes disputája. Akár kiemelkedő jelentősége elismerésének tarthatjuk, hogy az időről-időre fellobbanó vitákban ismételten rokon- és ellenszenvet ébreszt. Meggyőződésem, hogy Kazinczy Ferenc példája méltó és alkalmas arra, hogy a magyar kultúra szimbólumaként jelenjen meg itthon és a nagyvilágban, s mai gondolkodásunkkal teljes összhangban áll az ő érdeklődésének széles horizontja, amely jelgeszerűen fogalmazódik meg ebben a sorában: „*Nékem az emberiség s Pest s Buda tája hazám*”.

Nagyon tanulságos lenne most felmérést végezni arról, milyen képzetek jelennek meg a magyar emberek tudatában, amikor Kazinczy nevét hallják. Érzik szellemiségének kihívását, a Kazinczy-szerep hatását? Vagy már a lezárt tisztos hagyomány részeként gondolnak rá? Vannak, persze, szép számmal tanúvallomások az utóbbi két évszázad magyar költészetében Dayka Gábortól és Csokonaitól napjainkig, amelyek a „széphalmi mester” hatásáról szólnak. Talán ma is sokan gondolják Juhász Gyulával egyetértésben, hogy „A szent előd ő, a fennkölt magyarság apostola”; és sorsát meg üzenetét átgondolva többen érzik Radnótihoz hasonlóan: „egyre jobban értelek, Kazinczy, régi mester”. Mások meg talán az időbeli távolságot érzékelik inkább, s a szerep heroizmusa helyett az embert látják lelki szemeik előtt a maga esendőségében. Befolyásolja a mai Kazinczy-képet, hogy bemutatása az iskolai irodalomoktatásban fokozatosan háttérbe szorult, hiszen az irodalomtörténeti szemléletmód helyébe az esztétikai érvényesség vizsgálata került, s ez nem válik Kazinczy előnyére. Mint a stílusztíkatörténetet formáló jelenség jóformán az anyanyelvi nevelésben van már csak helye.

Eléggé általános az a megítélés, amit Kosztolányi Dezső írt róla 1935-ben: „Nem tudok tőle idézni semmiféle halhatatlant, még csak sorokat sem. Szonettjei, melyeket egy ötös türelmével és szenvedélyével csiszolgotott, közben bizony megrozsdásodtak. Hajdan elmés epigrammáinak éle eltompult. Fordításain is átrohant az idő... Prózája, ha olykor szépen folyó és jellemző is, csak emlék, a történelmi értéke tartja fenn.” Kissé kegyetlen ítélet ez, amelyet azonban nem lehet megalapozatlannak tekintenünk. Magam – mint a tanítás erejében bízó tanárember – nem vagyok ennyire realistán szigorú. Megkockáztatom azt a véleményt, hogy a Kazinczy-költemények válogatott gyűjteménye utat találhat a mai olvasóhoz. Emellett ma is számíthat az érdeklődésre önéletrajzi prózájának (*Pályám emlékezete, Fogságom naplója, Erdélyi levelek, Utazásai*) sok-sok részlete. Az általa fordított színművek is lehetnek színpadképesek, hiszen például Molière *A kénytelen*



házasság című darabja Kazinczy szövegével, Illyés Gyula átigazításában szép sikert ért el. S emlékeztetünk Demeter Júlia friss megállapítására: „A magyarítás olyan jól sikerült, hogy a magyar nyelvű Molière-kiadások ma is Kazinczy fordításában hozzák *A botcsinálta doktort*.” Érdeemes utalni arra is, hogy Lawrence Sterne: *Érzelmes utazás Francia- és Olaszországban* című művének modern kiadásai (1957, 1997) a fordító Határ Győző Kazinczy szövegét vette alapul. Nem csekély dolog ez manapság, amikor – egyes vélekedések szerint – már Jókait, Gárdonyit, Móra Ferencet is át kell írni, hogy az ifjú olvasó megértse őket.

Vissza kell azonban térnünk Kosztolányi megnyilatkozására, mert Kazinczyt méltató cikket így zárta: „nagy, maradandó alkotások nélkül is óriási. Körötte úgyszólván minden elveszett, megsemmisült, de áthasonult életté, bennünk él, lüktet tovább. Nincs remekműve. Élete a remekmű.” Találó zárlat ez, bár ha jól meggondoljuk: egy írói pálya minősítéseként akár rangfosztásként is hangozhat. Amikor azonban ma Kazinczy példájáról szólunk, nagyon fontos üzenete lehet az utókor számára. S bár az efféle nagyvonalú, nagyon egyszerűsítő, az árnyalatokkal nem törődő megállapítások mindig vitathatók – hiszen igenis találhatunk remek darabokat az életműben, s igenis kimutathatunk szeplőket az életúton – tekintsük a továbbiakban gondolatmenetünk vezérfonalának Kosztolányi tételét! Amikor azt mondjuk, hogy Kazinczy költői tehetségének ereje, eredetisége nem éri el Csokonaiét, Berzsenyiét, Kölcseyét, akkor hozzá kell tennünk mindjárt azt is, hogy az irodalmi élet színvonalát, gazdagságát nemcsak a legnagyobbak, az igazán eredeti tehetségek alakítják, mert a kiteljesedéshez katalizátorokra, a folyamatokat befolyásoló, gyorsító más szereplőkre is szükség van. Ennek egyik példája Kazinczy Ferenc. Hogy szerepvállalását tekinti utókor az életmű fő értékének, az kiderül Kölcsey emlékbeszédéből (1832): „*magát feladván hazájának szentelé mindenét*”; meg Petőfinek a széphalmi sír mellett fogant verséből (1847): „*fél századig / Tartá vállán, mint Atlasz az eget, / A nemzetiségnek ügyét*”; Tompa Mihálynak a születés centenáriuma írt ódájából (1859): „*Igaz valál – emléked áldott! / Halófölded szent, éltedért; / Szült sok jelest, nem szülte párod / Egy század, míg végére ért*”. Nem lehet véletlen, hogy pályatársai következetesen a *szent* jelzővel illetik Kazinczyt, amivel kétségtelenül küldetéses sorsára utalnak.

2.

Többé-kevésbé közsismert a pálya, amelyet Kazinczy Ferenc 1759 és 1831 között, a neki adatott 72 esztendő alatt végigfutott.

Az Érmellék szülötte, „*hol – mint írja – fülem nyolcadik évemig magyar hangnál egyebet nem halla*”, ahol anyai nagyapja házában „*tinta és plajbász leve minden multságom*”. Aztán hazakerül a család alsóregmeci otthonába, ahol szülei veszik át nevelését. „*Atyám a maga korának s tájának legjobb fejei közé számláltatott...; anyám nagylelkű, igen elmés és szennytelen erkölcsű asszony vala*”, mondja. Elküldik egy évre német szóra Késmárk-ra, ahol tágul a látóhatára, emlékezése szerint elbűvöli a Magas-Tátra „*varázs látványa*”, s igen nagy templomjáró lett, mert ott képeket látott meg muzsikát hallgatott.

Azután tíz sárospataki esztendő következik, ahol az iskolai tananyagon túl megnyílik előtte a könyvek, a képek, az emberi viszonylatok világa. Úgy gondolta: „*a tanulás inkább függ a tanuló szorgalmától, mint a tanítóétól; mert Pataknak húszezer kötetnyi bibliotékája van, s a könyvek a tanulók szobáikba is kiadattak, mert az igyeksző gyertyát gyújt a másika gyertyájánál...*” Itt tapasztalta meg először a fényt terjesztők szövetkezésének, a jó ügy



érdekében történő „társaságkötésnek” a jelentőségét. A tanulmányok, olvasmányok mellett már itt belekóstolt a „könyvcsinálás” mesterségébe; előbb egy kis földrajz-könyvecskével, azután Bessenyei németül írt művének fordításával jelentkezett. Utóbbiért megkapta az általa már akkor nagyra tartott előd biztatását: „Ne szűnjön meg az Úr szívének hajlandóságai után menni”, ami nem csekély ösztönzés az ifjú diákember számára. Iskolásként jutott el először a császárvárosba, elbűvölték a bécsi képtárak kincsei.

Tanulmányai végeztével a görög és latin kultúra elemeinek ismeretében, a német és (kiseb mértékben) a francia nyelv birtokában, a könyvek és a művészetek iránti érdeklődéssel lépett az életbe. A kor szokása szerint a közpályára készülőknek a joggyakorlat következett. Majd Kassán Abaúj vármegye szolgálatába lépett, hamarosan megtapasztalta a nyelvpolitika mibenlétét. „1784. május 18-án kiadatott a parancs – írja –, hogy az országban a közdolgozók német nyelven folyjanak, s főnótáriusom németül éppen nem tudott, így az egész teher rajtam fekvék, nekem kelle lefordítanom az érkezteket, hogy viceispánom megérthesse; nékem németül és deákul feltennem, ami ment. De én hozzá valék szokva a munkához, s az nekem öröm volt.”

Az ígéretek vármegyei karriert hagyta ott, hogy a tanügy területére térjen, s tíz vármegye iskolaügyével foglalkozzon: „nekem mindennél kedvesebb volt: minden vallásbeli honfiak nevelésére hathatni... az a kinevezés oly kedves, oly csalogató vala, hogy annál én kedvezőbbet álmodni sem tudtam.” Harmadik hivatali évének végén büszkén jelentette, hogy már 124 iskolája van, holott, amikor munkába állt csak 79 volt kerületében. A tartalmi-módszertani kérdéseket sem felede: „a tanítókból a nevelés filozófiáját bővebb mértékben csepegtettem.” Ekkor érték azonban az első támadások is, mert II. József hívének mutatkozott, s szembe került a rendi ellenállás táborával. „Vádlának, s még a jók is – írja önéletrajzában –, hogy feledém kötelességemet a hazához, midőn azon nyelv tanulását sürgetém, mely előlni készüle a miénket... Nem értem vádlóimat, de nem hiszem, hogy annak nézhessenek, ki hideg volt valaha a nemzet nyelvéhez.”

Ezek a kassai évek hozzák meg kezdeményező szerepét a bontakozó irodalmi életben. „Íróink s olvasóink száma mind inkább szaporodék”, írja, s Péczeli, Dugonics, Horváth Ádám meg Barczafalvi Szabó Dávid munkásságát emeli ki. Maga is igen termékeny. Kiadja Gessner *Idilljeit*, a *Bácsmegyei* című adaptációt, *Hamlet*-fordítását, majd a *Heliconi virágok* című almanachot. Elérkezettnek látta az időt arra, hogy önálló irodalmi folyóiratot indítson, mely bírálgassa a megjelent munkákat; „végyen fel esztétikai értékezeseket” legyen az írók „birkózó piaca”. A *Magyar Museum*, majd az *Orpheus* szerkesztése nagy tekintélyt szerez számára, levelezésbe kezd az írókkal. Erről az időszakról írja Németh László: „Ha az irodalom nemcsak egymás mellett föltűnő könyvek összessége, hanem inkább e könyvek közös élete, akkor Kazinczy előtt aligha lehet magyar irodalomról beszélni.” Majd azt is hozzáteszi, hogy amikor rabságba hurcolják: „az irodalmi élet tetszhalálba merül”. Amiért sokan – köztük Németh László is – némi ellenérzéssel tekintenek a „tekintélyes ifjú”-ra, azt Csetri Lajos így foglalta össze: „a magyarság eszményét annyira azonosította az európai magyarságéval, a klasszikus antikvitás példáján felnőtt európai kultúra és civilizáció részének fogva fel a magyarságot, hogy nyelvének és a benne is kifejeződő szellemi specifikumának megértésére volt eléggé érzéketlen.” Ezért szembe került a szervezettebb fejlődés híveivel, Batsányival, Kármánnal.

A kassai évek alatt eléri őt a szabadkőművesek, valamint a jakobinusok mozgalma, s az utóbbinak kíméletlen elfojtása megtöri szépen induló pályáját. Kazinczy emberi nagysá-



ga, teherbíró képessége a rabság hat és fél esztendei szenvedései során mutatkozik meg igazán. Abban, ahogyan a megalázó helyzetet, a gyötrő magányt, az egészségét fenyegető nyomorúságot legyőzi. 1794 telén a budai ferences kolostorban láncra verve szenved el a kihallgatásokat. De vele vannak Regmecről magával vitt könyvei: Horatius, Vergilius, Livius, Wieland, Gessner, Sterne művei. Írószerei nincsenek, de gondolatban verseket költ, fordít. Május 8-án hirdetnek ítéletet: felségsértés, lázadás bűne miatt fej- és vagyonvesztésre ítélik, de június 1-jén közlik a királyi kegyelmet: tartassanak addig, míg megbánásuknak elégséges jeleit adják. Átkerül a budai Gárdaházba, ahol valamivel jobbak a körülmények, írószert is tarthat. Fordítja Hollmann: *A természet oekonomiája* című értekezését, Goethe, Wieland, Metastasio, Osszián műveit.

Októberben már a morvaországi Brünnben van; Spilberg várának kazamatájában, két-emeletnyi mélységben penészes sziklafalak közt tengődik jó két hónapig, súlyosan megbetegszik, teljesen legyengül. 1796 januárjában átviszik Kazinczyt az obrovici fenyítőházba, kedvezőbb körülmények közé kerül, tollat és tintát kap. Fordításokkal tölti ki idejét, Lessing, Goethe, Molière színműveit ülteti át magyarrá, ki tudja küldeni lemásoltatás céljából több fordítását. De nincs mindig írószere, elfogy az óndarab, s öccsének innen írt utolsó levelét emiatt így rekeszti be: „Ezt a véremmel írom, és tüvel.” A tiroli Kufstein vára lett a fogság következő állomása, ahonnan egy év múltán viszik az államfogyokat tovább Munkácsra, a rabság utolsó helyszínére. Itt Ossziánt fordít, az ajtó vasrozdájával ír, míg tintához jut, s innen szabadul 2387 napi szenvedés után.

Szabadsága visszanyerésével azonban nem ért véget a próbatétel; helyzete mind egzisztenciájában, mind az irodalmi világban teljesen bizonytalan, s bár 1804-ben családot alapít, szabadulása után öt esztendőnek kell elmúlnia, míg önálló otthont teremthet magának. 1806. június 10-én beköltözik a félig kész széphalmi házba; 47 éves már, amikor megírja innen Kis Jánosnak: *„Ott vagyok, édes barátom, ahol ifjúságom arany álmaiban reményltem, hogy lenni fogok, és ahonnan magamat örökre kirekesztve gondoltam.”* Képes volt azonban irodalmi műhelyt, központot teremteni e kis faluban. Újraépíti kapcsolatait írotársaival, levelek százait indítja Széphalomból az ország különböző pontjaira, s egy jó évtizeden át övé a vezéri szerep. Segített ebben a két közeli város: a megyeszékhely Sátoraljaújhely, valamint az iskolaváros Sárospatak közelsége. Így írt erről: *„Újhelyben némely barátaim, életet adának magányomnak, s ha dolgozásimban elakadtam, a pataki kollégium bibliotékája (és tanárai) készek voltak könyveikkel, felvilágosításaikkal segíteni. Nékem, s régolta már, nem vala egyéb óhajtásom, mint hogy falusi lakos lehessenek, függetlenül, szabadon, fény és gond nélkül, s elértem, amit óhajtottam.”* S azt is megvallja: *„Távol literárius barátimtól, leveleik örökös összefüggésben tartanak velem, s a posta nekem rakással hozá a Kis, a Jobbaházi-Németh, a Révai, Virág, Dezsőffy, Pápay, Fabchich s a nagy Révai nagy tanítványa, Horvát István, Vitkovics és a még addig nem látott Szemere leveleit. Szebb élet, mint ezen esztendeim, senkinek nem juthat.”* Valóban ő lesz újra az irodalmi világ legfőbb tekintélye. Innen szól hozzá a Debrecennel Csokonai ürügyén folytatott Árkádia-pörhöz, itt írja bírálatait, episztoláit és esztétikai epigrammáit, rendezti sajtó alá Zrínyi, Dayka, Báróczy, Kis János meg a maga műveit, itt válik a nyelvújítási harc vezéralakjává.

Ezekben az években is van Kazinczy munkálkodásának vitát kiváltó eleme. Továbbra is a fordítást tartja a nyelvfejlesztés fő eszközének. Így nyilatkozott: *„Hetedfél esztendőm veszvén el az örök munkátlanságban, de nem kontemplációk nélkül, meggyőződém az-*



íránt, hogy nyelvünket és literatúránkat mostani korában semmi nem gyarapíthatja inkább, mintha a régiség és a külföldi klasszikus íróit, kiknek érdemök közönségesen el van ismerve, minél nagyobb gonddal fordítgatjuk.” S hozzátette: „Addig gondolkodni mesterművek teremtése felől, míg a nyelv el nincs készülve, azaz míg az írók a szükséges teremtéseket s változtatásokat a nyelvben megteszik, az olvasók pedig a javallás által elfogadják, azt én mindig fonák igyekezetnek néztem.” Maga is igyekszik példát mutatni, 1814 és 1816 között kilenc kötetben adja ki a francia, német, angol literatúra általa megkedvelt alkotóinak műveiből készült fordításait. Ekkor azonban már nem éri el a remélt hatást, az olvasóközönség meg az írótságok figyelme inkább az eredeti művek alkotása, olvasása felé fordul.

Pedig Kazinczy épp a nagy irodalmak kincseinek átültetésétől várta a magyar költői nyelv megújítását. „*Rettegni az újtól, szokatlantól, idegentől éppen úgy hiba, mint mohón kapni... – állította, – Még egy nemzet sem vitte elő literatúráját anélkül, hogy azon nemzetektől, melyeknél a tudomány és mesterség már virágzott, ízlést, szólást ne kölcsönözött volna.*” S ezen a ponton alakult ki újabb vitakérdés. A neológus Kazinczy szerint a nagy íróegyéniességnek joga van a nyelv önkényes fejlesztéséhez, s azt tartotta, hogy a magyar nyelv rendszere még nem szilárdult meg, szabad tehát latin, német mintára újítani. Ezzel azonban szembekerült a magyar szellem sajátos voltáról szóló felfogásokkal, az ortológusokkal, akik csak az organikus nyelvfejlődést fogadták el, a nyelvi revolúciót ellenezték. A vita azután Kazinczy tanulmányának ezzel a tételével zárult: „*Jól és szépen az ír, aki tüzes ortológus és tüzes neológus egyszersmind, s egyességben és ellenkezésben van önmagával.*” Kazinczy 1831-ben egyik episztolájában így értékelte a nyelvújításban vállalt szerepét: „*Ki nyugtot óhajt, harcra kél. Kívívánk / A szép tusát s most béke boldogít.*”

3.

Nem hallgathatjuk el, hogy miközben Kazinczy irodalmunk és nyelvünk fejlesztésén munkálkodik, kínzó anyagi gondokkal kell megküzdenie. A kicsiny széphalmi birtok nem jövedelmezett eleget ahhoz, hogy hét gyermekének nevelése mellett a levelezéssel, könyvkiadással, könyvvásárlásokkal járó költségeit fedezni tudja. Az állam még utólag is nagy összeget követelt tőle a rabtartásért, hosszas perben állt felesége örökségéért, amelyhez haláláig nem jutottak hozzá. A zempléni levéltár rendezéséért járó rapidíj nem sokat lendíthetett anyagi helyzetén. Unokaöccse, Kazinczy Gábor beszélt el Toldy Ferencnek, hogy „*a levéltárban tartott ágyat, de mikor sok a dolga, három széken nyúlt el, hogy soká ne aludjék. Élelem egy pohár tej s egy db kenyér... Otthon sokszor csak abból étkeztek, mi a házi kertben volt... Tengerivel élt olykor, s ez volt minden... Történt, hogy fiát nem küldhette be Patakra (ahol tanult), mert csizmája nem volt!*” Gazdálkodását nem kísérte szerencse, eladósodott, birtokai egy részét zálogba kellett adnia. E kínos háttér ismeretében értékelhetjük teljesítménye igazi jelentőségét.

Az 1810-es évek közepétől kezdve Kazinczy fokozatosan átadja vezéri szerepét. Fog-sága utáni irodalomújítási programjának lényege ugyan korszerű, hiszen az európai irodalmakban mindenütt kölcsönös utánzás történik, s a nemzeti vonások helyét az európai jelleg foglalja el, azonban az ő klasszicizáló irodalmi eszménye – a nemzeti romantika terjedő szellemiségének hatására – vesztit vonzásából. A Kisfaludy Károly körül Pesten irodalmi központot szervező fiatalok kerülnek az élvonalba. Alulmarad Kazinczy a szerzői jogokat érvényesítő úgynevezett iliászi-pörben, s meg kell tapasztalnia a tekintélyelvet



1 tudomány és társadalom

elvető új nemzedék erejét a lexikoni vitában. Kazinczy azonban sohasem vált sértődötten visszavonuló remetévé (mint Bessenyei vagy Berzsenyi), megírja önéletrajzi műveit, bekapcsolódik a tudós társaság szervezésébe, ellátogat Pannonhalmára, Esztergomba, Vácra, hazafelé tartva végigutazza Nógrádot és Gömört, útjairól frissiben írásban is beszámol. Pályájának a Felföld népét pusztító kolerajárvány vetett véget, legyengült teste nem volt képes ellenállni a kórnak, 1831. augusztus 23-án örökre lehunyta szemét. Sírja azóta nemzeti zarándokhely.

Jelentőségét Kölcsey Ferenc, az életút hiteles tanúja így foglalta össze emlékbeszédében: „*Szellem vala ő, mely a tespedő egészset oly sokáig csaknem egyedül eleveníté; lépcső, melyen egykorú magasabbra hághassanak, s a szerencsésebb maradék tetőre juthasson.*” A nemzet, a kultúra fejlődésében lépcsőfoknak lenni igazán nagy szerep. Illő tehát, hogy mi – „a szerencsésebb maradék”, a mai magyarok – tanuljunk példájából, őrizzük híven emlékezetét.

(Szerkesztőségünk a fenti közleménnyel zárja a Kazinczy-émlékvet, egyúttal tisztelettel és szeretettel köszönti a szerzőt, Kováts Dániel irodalomtörténészt, nyelvészt, aki e számkunk megjelenésekor ünnepli 80. születésnapját!)





Kelemen Erzsébet

A párizsi Magyar Műhely címlapjai

„Negyven éves a nyitott szem, melyből a magyar irodalmat féltő haragunk fel-felszikkra-
zott, amikor erre volt szükség, vagy éppen örömünk, és – adjunk hálát a sorsnak – szikkra-
zik ma is, a harmadik évezred szemet kápráztató reggelén.” – írja Papp Tibor.¹ A modern
törekvéseket, az új esztétikai irányelveket, később az avantgárdot egyre markánsabban
képviselő *Magyar Műhely* folyóirat első száma 1962. április 14-én jelent meg Párizsban,
május elsejei dátummal, ezer példányban. A szerkesztők a lap címével eredetileg az írói
gyakorlatra, az alkotóvá válás folyamatára utaltak. Arra a gyakorló terepre, amelyben
formálódik stílusuk, gondolatviláguk, ahol az összetartozás, a „közös gondolkodás” egy-
aránt megnyilvánulhat.² Az elnevezést hallván sokan arra gondoltak, hogy a szerkesztők
Németh László irodalomteoretikai gondolkodására, megnyilatkozásaira, a „bartóki” iro-
dalommodellre épülő magyar műhely-gondolatkorre utaltak. Arra az esszére, amely eredetileg
bevezetésnek készült a meg nem jelent, azonos című kötethez, s amely az induló
Kortárs legelső számában, 1957 szeptemberében látott napvilágot.³

Németh László egész életművét „a magyarság szellemi-erkölcsi fölegyenesedésének
szolgálatába kívánta állítani.” Művészete „eszméltető forrása” marad⁴ az egymást követő
irodalmi nemzedékeknek, a küldetéses alkotóknak és csupán a nyelvi fenomént vallók-
nak egyaránt.⁵ Írói programkeresése, közép-európai kulturális tájékozódása, a magyar és
a nyugati kultúra, valamint a modern és az archaikus rétegek szintézisére való törekvése,
a nyugatitól eltérő esztétikai orientációja, a népi irodalom inspirációi, illetve a világcivilizá-
ció jövőjét kutató szellemisége, s Bartók Béla hatása hívták elő benne a magyar műhely-
gondolatot.⁶ Ez a Németh László-i eszmény „nem elválaszt Európától, hanem európai
érvényességet kíván biztosítani a magyar jellegnek és a magyar értékeknek.”⁷ A Bibó
István szellemiségével rokonszenvező *Magyar Műhely* ezen a ponton találkozott (spon-
tán módon!) a bartóki irodalommodellrel. Bibó István *A magyar demokrácia válságában*
egy kis nemzet európai küldetéséről ír, arról a szerepről, amellyel „termékeny példát és
mintát” adhat „a világot gyötrő ellentétek feloldása számára”. Magyarország feladatát eb-
ben látja: az ország „fontos és pozitív tényezőjévé válhatik az angolszász–szovjet-orsz
viszony szerencsés és biztató alakulásának is; hosszú távlatban pedig a demokratikus
konszolidáció, a szocializmusra való átmenet és egy új, harmonikus társadalmi értékelési
rendszer kiépítésének a műhelyévé is kinőheti magát.”⁸ (kiemelés tőlem: K.E.).

A *Magyar Műhely* folyóirat alapítói is a magyar értékeket akarták felmutatni egy haté-
kony műhely keretében. A lap indulásakor a szerkesztőbizottság tagjai Czudar D. József,
Márton László, Nagy Pál, Papp Tibor, Parancs János és Szakál Imre voltak. A képző-
művészeti rovatot 1985-ig (haláláig) Pátkai Ervin szobrászművész vezette. A folyóirat
népszerűsítésére a szerkesztők számtalan irodalmi körutat szerveztek Európában: meg-



fordultak többek között Amszterdamban, Bázelen, Bécsben, Bernben, Genfben, Göteborgban, Grazban, Londonban, Oslóban és Stockholmban is. Később Marly-le-Roiban és Hadersdorfban évente Magyar Műhely-találkozókat szerveztek. Az első ilyen összejövetel a lap fennállásának tizedik évfordulóján, 1972-ben történt. Hazai írók, költők, irodalomtörténészek, kritikusok vettek részt a marly-i eseményen. Az eredetileg a lap munkatársi számára megrendezett összejövetel így hozta létre a Magyar Műhely munkaközösséget. Az 1972-es év a Kassák-díj megalapításának, valamint a *d'atelier* című francia lap és könyvkiadó megalakulásának is éve volt. Az új folyóirat címe is jelzi a *Magyar Műhellyel* való kapcsolatot: a „*műhelyből*” született „gyakorlótér” lett. Ez az orgánus azért is jelentős, mert a szerkesztők (alapító tagok: Nagy Pál, Papp Tibor, Philippe Dörme) nem magyar lapot szerkesztettek francia nyelven, hanem „egy francia avantgárd folyóiratot”, amelyben a viszonyítási pont az akkori francia irodalom volt.⁹ A szakirodalmak viszont teljesen elfelejtkeznek a *Magyar Műhely* szerkesztőségének első, francia nyelvű irodalmi folyóirat-próbálkozásáról, a *Convergences* 1967-es megjelenéséről, amely viszont már a magyar irodalmat mutatja be a francia olvasóknak. Az induló lapot Kassák-számnak tekinthetjük. A folyóirat ugyanis Márton László Kassákról szóló írásával kezdődik, majd az *Egy ember életéből* olvashatunk részletet. Nagy Pál és Bernard Noel a képzőművész Kassákról ír, majd a költő versei következnek. A szerkesztők elismerő, rövid kortárs-megnyilatkozásokat is közölnek az avantgárd mesterről. A Michel Kiadó újdonságai is feltűnnek, s Banulesco román prózaíró kötetéről olvashatunk recenziót. A folyóiratot a szerkesztőség ajánlása zárja: az 1966-ban megjelent magyar kötetekre hívják fel az olvasók figyelmét. Az induló francia lapnak viszont – pénzhiány miatt – nem lett folytatása.

A *Magyar Műhely* köré fonódó találkozók ereje viszont egyre nőtt: az anyaországból érkezők, valamint az erdélyi, a délvidéki és felvidéki magyar írók, költők, irodalomtörténészek számára a legfőbb hozadékuk „a demokráciára hangolt hangulatnak a belélegzése, a megismerése, az átélése volt.”¹⁰ „Világosan látszott ezekből a találkozókból – vallja Petőcz András a látható nyelvről szóló 1985-ös, első hazai, Kalocsán megrendezett tanácskozássra emlékezve –, hogy a Magyar Műhely nem egyszerűen egy folyóirat a többi »emigráns« lap között, és nem csak irodalmi csoportosulás, hanem az egész akkori progresszív magyar költészetnek, határon túli és határon inneni művészetnek a legfontosabb találkozási pontja, szervező ereje, ha tetszik, origója.”¹¹

A folyóirat kezdettől fogva megjelentette azoknak a modern szellemű íróknak, költőknek a munkáit, „akiket a hatalom tiltott vagy éppen csak megtűrt.”¹² Így például Erdély Miklós, Hernádi Gyula, Mátyás Iván, Mátyás Stefánia, Mészöly Miklós, Pilinszky János, Örkény István és Weöres Sándor műveit. Az 1964-ben megjelent Weöres Sándor-különszám és a *Tűzkút* megjelentetése már igazi „avantgárd gesztus volt”: szembe mertek nézni a magyar irodalmi értékrenddel, s visszahozták Weöres Sándort „az irodalmi élet fő színterére”.¹³ A szerkesztőség felkarolta a fiatal tehetségeket is: a *Magyar Műhelyben* indult Dedinszky Erika, Esterházy Péter, Kemenes Géfin László, Kukorelly Endre, Labancz Gyula, Mészáros István, Petőcz András és még sokan mások. A lap különszámait pedig olyan irodalmi értékekre hívták fel a figyelmet, amelyek „az adott pillanatban a magyar irodalom látóhatárán kívül estek”,¹⁴ és az irodalomtörténet újraértékelésének és a közvetítés szükségességének a jelenlétét prezentálták¹⁵ (Weöres-, Kassák-, Füst-, Szentkuthy-, Joyce-, Erdély-, Bujdosó-, Papp- és a strukturalista különszámok).

Az 1960-as évek végén a modern francia nyelvstudomány eredményei, a jelközpontú struk-



turalizmus, valamint az irodalmi experimentalizmus határozta meg a szerkesztők irodalom- és nyelvszemléletét: a *Magyar Műhely*ben megjelentetett irodalomteoretikai, nyelvfilozófiai, művészetelméleti munkák a rendszerváltás utáni Magyarország irodalomtudományi vitáiban a középpontba kerültek, egyfajta fogódzót jelentettek.¹⁶ A strukturalizmust feltáró írások mellett ugyanis Heideggernek a nietzschei nihilizmussal foglalkozó írásai, ezeknek az interpretációi, valamint Jorge Luis Borgessel és a korai Wittgensteinnel foglalkozó tanulmányok is megjelentek a folyóiratban, a képzőművészet területéről pedig olyan írások, amelyek magyar szürnaturalista és konstruktív tendenciákat mutattak be. A 60-as évek második felében „az öröklött vagy uralkodó regényformák” elutasítói¹⁷, a francia „új regény” képviselői (Alain Robbe-Grillet, Michel Butor, Claude Simon s a követőik, Robert Pinget, Claude Ollier, Jean Ricardou) a folyóiratban a pamfletisták és szociológusok kritikáiban, illetve a bírálatok felülírásában váltak először ismertté a magyar olvasók számára.¹⁸ Marcel Proust és James Joyce műveinek teljes, magyar fordítása is hiányzott az irodalmunkból. Az *Ulysses* ugyan 1947-ben megjelent, de a modern európai irodalom egyik legfontosabb reprezentánsa, a *Finnegans Wake* (1939) elérhetetlen volt a magyar olvasók számára. Pedig Joyce szövegeire mind az irodalomtudósoknak, mind az irodalomtanároknak szükségük volt/van: a szövegek lényegéhez tartozik ugyanis, hogy „magyarázatot, interpretációt követelnek”.¹⁹ S nemcsak Joyce írásainak technikai fogásai tárulnak fel a mű tanulmányozása során, de a „vajúdás fájdalmai”,²⁰ az alkotás folyamata is. A „modern irodalom főpapja”-nak,²¹ James Joyce-nak a közel hatvanezer „szóból” felépülő művéből a *Magyar Műhely*ben Bíró Endre néhány ezret ad közre magyarul, remélve, hogy kezdeményezése visszhangra talál, s megjelenhet végre teljes fordításban is a mű. Márton László szövegátültetését is közli a folyóirat (a két változat a fordítás végtelen variációit, valamint a Joyce-szöveg összetettségét mutatja meg a befogadóknak), valamint tanulmányokat is olvashatunk a műről.²²

A 70-es évek második felétől, az 56-57. számtól Bujdosó Alpár, Nagy Pál és Papp Tibor vezette a lapot, egészen 1989-ig. A folyóirat szerkesztése ekkor került át Párizsból Budapestre, s a szerkesztőbizottság kiegészült a hazai és a szomszédos államokban élő alkotókkal. Juhász R. József a Felvidékről, Szombathy Bálint a Vajdaságból, Magyarországról pedig Hegyi Lóránd, Petőcz András, Székely Ákos és Tóth Gábor csatlakozott az alkotó triászhoz. A folyóirat „a korszerű, európai mértékkel élő írások, művészi alkotások” otthona lett,²³ s vizuális arculatát kezdetektől fogva a szerkesztők irodalmi-művészi törekvése határozta meg. A művészeti ágakra és a különböző tudományokra kezdettől fogva nyitott orgánumban Kovács Zsolt, L. Simon László és Sörös Zsolt lapszerkesztésétől, 1996-tól, egyre több intermedialis alkotás látott napvilágot. Olyan művek, amelyek a konvencionális irodalomból kiszorultak. Pedig valójában a hagyományos szerkezetek is médiumok kölcsönhatásaiból épülnek fel. Azaz a művészetek közötti határokat szinte a legtöbb műalkotás átjárhatóvá teszi: multi- és intermedialis jellemzőkkel írhatjuk le a legjellemzőbb sajátosságaikat. Stéphane Mallarmé például a könyvet nyomdai elrendezésként, az olvasást pedig magányos, hallgatag hangversenyként határozta meg.²⁴ Ezra Pound is a zene és a képzőművészet közötti ingadozásnak tartja az irodalmat. W. J. Thomas Mitchell pedig „az írást két másféleség, hang és látás, beszélő és néző alany” közrefogásaként értelmezi.²⁵ Szegedy-Maszák Mihály a művészetek kapcsolataival, közös tulajdonságaival foglalkozó tanulmánykötetében William Shakespeare, Richard Wagner, Michelangelo, William Blake, Eugène Fromentin, Dante Gabriel Rossetti, William Morris, Wyndham Lewis, illetve Kós Károly és Kassák Lajos alkotásai mellett utal az



illusztrált könyvekre, a megzenésített szövegekre, a programzenére, a címmel ellátott festményekre, a kép- és hangköltészetre, a conceptualisták tevékenységére és a Fluxus mozgalomra egyaránt. Némely esetben nem is tudjuk elöntení, hogy melyik művészeti ághoz soroljuk az illető alkotást. Kurt Schwitters *Ursonatéját* (1922-1932) például a Wergo cég 1993-ban zeneműként jelentette meg.²⁶ De a fedőlapok 34. 38. 39. vagy 44. száma is dilemmát jelenthet a műfaji behatárolásnál: grafikai vagy irodalmi alkotásokról van szó? A számok illusztrációs megkomponáltsága mellett a számfelületbe betördelt nevek egy előzetes tartalomjegyzéknél ugyanis többet jelentenek: egy költői-alkotói világ megjelenítését, s a lap teoretikus, illetve művészi irányvonalának a lenyomatát. Látvány és fogalmiság egymásba fonódik tehát. Helyesen állapítja meg Sz. Molnár Szilvia, hogy egy intermediális mű értelmezésekor nincs is már jelentősége a műfajok és művészeti ágak elkülönítésének. A vizuális és az akusztikus költészet ugyanis nem új műfaj, hanem új kifejezési forma, amely „a nyelvhasználat intermediális (vizuális és akusztikus) lehetőségeinek kiaknázásában érdekelt”.²⁷ A *Magyar Műhely* az innovatív művészi törekvések mellett elsősorban tehát olyan alkotásoknak ad teret, amelyek – intermediális jellegük miatt – máshol nem kapnak fórumot.²⁸ Így például találkozhatunk performanszokkal, lejegyzett hangversekkel, vizuális költeményekkel (képversekkel, verbo-voko-vizuális poétikai művekkel,²⁹ konkrét és lettrista alkotásokkal, plakátversekkel stb.). A folyóiratban továbbá megfigyelhető az is, hogy a permanens kísérletezés során hogyan válik egyre nyitottabbá a lap „a lineáris szövegkultúra vívmányit meghaladó grafovizuális törekvésekre.”³⁰ Mindez nyomon követhető a címloldal változásain is.

A fedőlapokon maghatározó elem lett a megjelenési szám. Az első folyóirat címloldalát Marie-Joseph Philippon készítette,³¹ majd a 21. számig Éliás Erika vette át a tervezést. Kinagyított számtestekből mindketten önálló grafikai értéket alkottak, majd Éliás a kettős számjegyeknél „hol konstruktív, hol pedig optikai hatásra törekedve” már-már egybemos-ta a numerációt.³² Papp Tibor a 22. számtól veszi át a borító tervezését, s a 101. számtól adja át L. Simon Lászlónak, aki már a 99-est követő különszám borítóját is megtervezi, a 101. címlaptervet Sörös Zsolttal együtt készíti, s a 102. számtól a mai legfrissebb számokig már önállóan alkotja a címlapot.

Papp Tibor egy ideig a korábbi Éliás-formákkal dolgozik. Viszont az op-art technikához közelítve perspektivikus illúziót kelt a formák és a színek szisztematikus, pontos elrendezésével: a számokat egészen egymásba csúsztatja, s más színárnyalattal a közös, érintkezési felületet is megmutatja. A szokatlan optikai térben ezáltal egyfajta felületi feszültséget, dinamizmust észlelhetünk. Az optikai művészet egyes jellegzetes nyomai után a 33. számtól kezdve már merészen újít a költő: változtat a grafikai térvizonyokon, egyedivé, radikális nyelvi-képi formává, vizuális költeményekké formálja a matematikai számokat, s így a fedőlap – a belső tartalom előhírnökeként – immár egyre határozottabban jelzi a hagyományos formáktól eltérő avantgárd elkötelezettséget. A fedőlap számai a folytatásban szinte minden tízes kezdetnél változnak: a negyvenes számok grafikai lebegő részekből állnak, az ötvenesek jellegzetes gömbölyded formái után szabadstílusú, vegyes grafika jellemzi a hatvanasokat, s a hetvenesektől a számítógépes szerkesztés válik meghatározóvá. A 82-es fedőlaptól kezdve kisebbé válik a megjelenési szám, s lekerül a lap aljára: a későbbiekben innen vándorol (sokszor a grafikák, vagy a vizuális költemények díszítő-elemeként) a fedőlap különböző részeibe. A 95. számtól pedig már a tartalomjegyzék is a fedőlapra kerül. A nyomda-technológia fejlődése ugyancsak megfigyelhető a munkákon:



az ólomszedésről a fényszedésre, majd a számítógépes tördelésre térnek át a szerkesztők. Ezek a változások mediális fordulatot jelentenek a tervezésben. Papp Tibor polgári foglalkozása ugyanis nyomdász. (Akárcsak Nagy Pálé.) S a számítógépes technológiát az 1980-as évektől kezdve a borítóterveknek is alkalmazza. Néhány címlaptervben viszont – az új grafikai programok lehetőségeit háttérbe szorítva – fotómontázs-technikával él. S a 70. számtól kezdve, 1985-től jelennek meg az új médiumnak, a számítógépnek a segítségével megtervezett formák. A 72. szám fedőlapjára például azt a programleírást illeszti, amelynek segítségével megalkotta magát a számot (XXIV. évfolyam, 1987. jún. 25.). Néhány fedőlap pedig már-már a dinamikus költészet lenyomatává válik. A 76, 77, 78, 79. számok ugyanis olyan hatást keltenek, mintha a számítógépen megjelenő soroknak a pillanatát, megállított képét rögzítenék. Papp Tibor az általa tervezett 70 címlapból (ezek között vannak dupla folyóiratszámok is) a *Vendégszövegek 2,3* című kötetben közlé is tett néhányat: azokat az alkotásokat jelentette meg, amelyek a vizuális költemények műfaji kategóriájába beilleszthetők. Így a *Fedőlapok* ciklusban a 35, 36, valamint a 48-67-ig terjedő számok borítóit jelentette meg. A *Vendégszövegek 4*-ben, a *Betlehemi vasutasok* ciklusban pedig a *Versezett számok*ban mutatja be a címlapok további vizuális költeményeit (76-81).

Az új formákat felmutató fedőlapoknak a nyitó alkotása a 33. szám (megjelent 1969. május 15-én), amely ugyan nem szerepel az *Összegyűjtött versek és vizuális költemények 1957-2002* alcímű kötetben, de szintén vizuális költemény. A fedőlapon a tízes értékű 3-as a zsugorítás technikájával szinte betölti a folyóirat-szélességet. A metamorfózis során azonban a topológiai jellemzőket mutató szám nem veszíti el a felismeréshez szükséges tulajdonságait. Különösen az egyes számértékű 3-as „karcsúsításával” könnyedén beazonosíthatjuk a sötéten feketéllő első tagot is. A karcsúsított 3-as grafikai mezejét egy szövegrészlet tölti ki, amelynek vizuális képe, a szövegfolyamatosságot követő párbeszéd-tagolódás is jelzi, hogy szépirodalmi alkotás, próza a beillesztett rész. A korábbi, főleg grafikai jellemzők mellett tehát megjelennek az irodalmi jegyek is: a töredékből az olvasónak kell rekonstruálnia az eredeti szöveget. Akár egy baleseti nyomozónak az apró jelekből, a szavak mozaikkockáiból kell a szöveg által sugallt közúti baleset hiteles történetét összeraknia, a szövegszerűlést ép szöveggé kiegészítenie. Számtalan történet születhet meg így a rekonstrukcióra törekvő olvasatokból.

A folytatásban más kapcsolódási pontokkal, intertextuális elemekkel is találkozhatunk. Így a 35. szám fedőlapján a Czigány Lóránt által a British Museumban talált ismeretlen Csokonai-levél darabkái regisztrálhatók. S ugyancsak vendégszövegek – Joyce- és Szentkuthy-idézetek – olvashatók a 41-42. illetve a 45-46. számok felületein.

Ezt az alkotásmódot, a szám által „kivágott” műrészlet technikáját a címlapalkotásokban egyre gyakrabban alkalmazza majd a költő. A későbbiekben rajzos elemek is megjelennek, sőt vizuális költeményeket is „kivág” a számokkal (lásd: 49-53, 58, 59). Ezek között találunk olyan címlapokat is, amelyek a műben való művet, a vizuális költeményben lévő vizuális költeményt jelölik immár. A költő ezt a hatást vagy a térképszeletre rávetített, s a térképet (az alkotókat)³³ visszatükröző, városnevekből felépülő matematikai számmal éri el (75. szám), vagy egy lencse nagyítóhatásának az imitációjával (maga a szám – 80 – lesz a lencse), vagy pedig a 81. számot úgy is szemlélhetjük, mint egy matematikai haikura³⁴ rákomponált vizuális szöveget. Ez a matematikai szám, mint megkomponált, szöveggé „hajlított” alakzat magára a formára irányítja az elemző figyelmet.



Már a modernizmus korai szakaszában is a forma és tartalom helyett az anyag és az eljárás fogalmi kerületbe kerültek a figyelem középpontjába. Borisz Eichenbaum szerint a formalisták „megszabadították magukat a »forma-tartalom« hagyományos korrelációjától. A forma számukra nem burok, vagyis edény, amibe beleömlik a folyadék (a tartalom). A művészet tényei arról tanúskodnak, hogy a művészet specifikus volta nem a műalkotásba belekerülő elemekben magukban, hanem az elemek sajátos felhasználásában fejeződik ki.”³⁵ A formáknak tehát önálló hatalmuk és életük lesz. Forma formával küzd, s a régi forma újat kényszerít ki az alkotófolyamat során, mint ahogy egy írói, költői kifejezés mód is „egy idő után elterjed, automatizálódik, elkopik, alkalmatlanná válik a lét igazi érzékelésére, és végül megszűnik, egy másik formarendszernek adja át a helyét.”³⁶ Az új formával az alkotó az automatikus látást bontja fel, s megteremti a dezautomatizációt, megszünteti a látásunk sematizáltságát. Feladata tehát az elidegenítés, az eltávolítás.³⁷ Alekszandr Veszeloovszkijjal szemben, aki úgy vélte, hogy az új forma azért jelenik meg, hogy kifejezze az új tartalmat, Viktor Sklovszkij már a művészi jelleget elvesztő régi formák felváltásáról beszél, a szerkezeti fogások jelentőségéről, s minden mást, mint motivációt, félreállít.³⁸ A formalizmust felváltó strukturalizmus viszont már szervezőközpontot, formarendszert keres, amelyben az adott mű realizálódhat. Ezek a modellek lehetővé teszik az olyan jelenségek összehasonlítását, amelyek eddig összehasonlíthatatlanok voltak. Ez a rendszer pedig, a strukturált egész, több lesz az elemi részek halmazánál, amint egy felépülő székesegyház is több lesz a beépített anyagok, kövek összegénél. A szemiotológiai strukturalizmus megteremtője, Roland Barthes szerint a kutatás a tartalom helyett a formát ragadja meg, amelyben a tartalmak átélhetők.³⁹ A strukturalizmus tehát, amely a *Magyar Műhely* alkotóira hatással volt, a forma, a rendszer elvét már pontosan meghatározta, s a nyelvészet és formális logika modern elméletei alapján leírható, ténylegesen megragadható struktúrává alkotta.⁴⁰ Ilyen globális szerkezetek a fedőlapok is, de nemcsak úgy, mint egy borító-sorozat (egy rendszert) felépítő részletek összessége, hanem külön-külön, egy-egy fedőlapalkotás is megfoghatóvá teszi a formalizmus által csak absztrakt formaként létező struktúrákat. A modernizmusban és az avantgárdban a forma tehát új értelmet nyer: olyan teljességnek tekintették, amely önmagában is megragadható. Valóban, „a műalkotásnak [...] formai oka is van” – jegyzi meg már a korai strukturalizmus képviselője, Nortrop Frye is.⁴¹ Akárcsak a *Magyar Műhely* 36. számának, amelyben a betűk és a szám szemantikai tartalmat sugalló metanyelvi megvalósulása lettrista alkotássá teszi a művet. A lettrizmust Isidore Isou indította el: lerombolva a szavakat, alapelemként a betűk grafikai formáját használta fel a műveiben. A *La manifeste de la poésie lettriste* című kiáltványában a betűk művészi jellegére, önmagukban vett esztétikai erejére hívja fel a figyelmet. S „az elsődleges poétikai szándékokat formáló intenció”-nak nem a szavak értelemszerű egymáshoz kapcsolását tartja, hanem a grafémák önálló megjelenítését, a „vizuális és érzéki formáinak a megragadását”-t.⁴² Az 1946-ban elindult mozgalom az ötvenes években a latin ábécé grafikus lehetőségeit kiszélesítve egy új ideogrammatikus írást is létrehoz, az ún. hipergrafikát, amelyben jelen lehet a régi és az új, a kódolt vagy művi jelkészlet eredeti, illetve megváltoztatott formában egyaránt. A lettrizmus a jelkészletet metagrafikus eljárással bővíti ki: egy kódolt jelkészlethez újabb grafikus jeleket társít. (Isou például a francia ábécéhez 19 hangot és grafémát társított a görög ábécéből.) A *Magyar Műhely* 36. számának lettrista kezdeményezése közel három évtized múlva majd L. Simon Lászlónál talál igazi követőre: az *Egy paradigma lehetséges*



részlete (1996) című alkotása a grafémarészletek véletlenszerű megjelenítésével új jelentést ad a betűknek. L. Simon László műve a lettrista irodalomban egyedülálló alkotás, a magyar irodalomban pedig az első valódi lettrista mű.⁴³

A 67-es, Erdély Miklós-különszámnak ugyancsak meghatározó eleme, oka a forma. S a *Magyar Műhely* többi borítójának a sorát is a formák és számsorok határozzák meg. Egy-egy folyóiratszám – matematikai szám – esztétikai megvalósulása jelenti ugyanis a műélményt. A számok bővületébe kerülünk, s a szerkezeti elemzéstől „induktív haladás”-sal egyfajta archetípust bontunk ki – Frye példája nyomán –, úgy, mint amikor kissé hátralépünk egy festménytől, hogy a pusztá ecsetvonások helyett az egész kompozíciót szemlélhessük.⁴⁴ A 67-es számtól egy lépés hátra, s szétválaszthatjuk a két elemet a számmisztika szerint. A 6-os számon alapul például a hexagramma, a két háromszögből álló csillag, Salamon pecsétje. De a világ teremtésének hatnapi munkája is felidéződhet bennünk. Szent Ágoston pedig azért tulajdonított jelentőséget e számnak, mert az első három számnak az összege. A 67-es fedőlapszám 2. tagja a hetes, amely a három mellett az ókori keleti kultúrák szent száma volt. A zsidóság is átvette a keleti hetes rendet. Ezt jelképezi a hétkarú gyertyatartó is. Az európai középkorban pedig a hét erény, a Szentlélek hét adománya, a hét szentség, a Miatyánk hét kérése, a hét szabad művészet és tudományok jelzik e szám fontosságát.⁴⁵ A jeltani strukturalizmus képviselője, Jan Mukařovský szerint a műalkotás a párhuzamos szerkezettel, az analógiával olyan élményt idéz elő, ami vonatkoztatásra készíti a befogadót. Mindezt nem kell valóságosnak éreznünk, viszont a valóságra vonatkozását komolyan kell vennünk. Hiszen a formális elemek „virtuális szemiológiai jellegében rejlik a szüzsé nélküli művészetnek” a közlő jellege.⁴⁶ S valóban, ha még egy lépést teszünk hátra, akkor esetleg már az összevont számot (67) szemléljük, egy újabb történetet, a történelmi távlatban esetleg a vietnami háború elleni tiltakozás évszámát, vagy a 68-as párizsi diáklázadást elővetítő, megelőző évet.

Erdély Miklós, az avantgárd művészet legsokoldalúbb egyénisége [szobrászművész, filmrendező, író, költő, az akcióművészet, az environment („környezetszobrászat”) és a koncept art képviselője], aki már életében is legenda volt,⁴⁷ éppen 1967-ben (április 12-én) a Magyar Írószövetség székházában adta elő a véletlent és a megtervezett mozzanatokat egyesítő happening művét, a *Furcsa zokogás* című hangjátékát: felkiáltások, szövegmontázsok, zenei betétek érzékeltették az új műfaj jellemző jegeit. Őt azonban nemcsak az évszám, hanem a grafika is megidézi, valamint a *műhely*ből kinőtt *erdély* szó is, ami viszont már megcsonkítatásunkat, a trianoni sebeket is jelzi. Visszalépve (egészen közel a képvershez) a szövegből az 1980-as évek politikai amoralitásával, a besűgással, a megaláztatottsággal szembesülünk: „levelek helyébe fülek kerülnek”, cenzúrázott fülek kerülnek”, „házkutatás a szemöldök alatt.”

A virtuális szemiológiai jelleg közlő értékének, a szüzsé nélküli művészetnek egy másik megjelenítője a 74. szám fedőlapja. A borítón a *magyar műhely* kezdő betűinek a számba való átváltozása figyelhető meg. Ez a különös metamorfózis az állandónak vélt változékonyságát reprezentálja, s felvetheti a „meddig jel a jel” (Bohár András) kérdését is, a jelölők egymásutániságnak, a beszélő távollétében funkcionáló írásnak a gondolatokat, magát a létet megjelenítő erőtlenségét vagy erősségét. A 74-es szám takarásában ugyanis minden megtörténhet: akár egy rejtett születés, amelynek a világra jöttét megelőző, testen belüli fejlődési szakaszairól csak elképzeléseink lehetnek, úgy alakul át számmá a két betű. A metamorfózis során a két „m” betű színének, az ős-szülő narancssárgának és



fehérek a fokozatos egymásba tűnése, a számokban való megcserélődése is a kapcsolatot jelzi, a betűrészek találkozását és kiteljesedését. A 100. szám pedig Marie-Joseph Philippon számgrafikáját idézve, az egyest megsokszorozva nő ki, s tölti be a teljes lap-szélességet: a folyóirat születését és megerősödését illusztrálja az alkotás.

A *Magyar Műhely* szerkesztősége az induláskor olyan körülmények között hirdette és demonstrálta „a magyar kultúra egységét, a világ minden táján élő magyar írók és művészek együttműködését, amikor [...] rágalomhadjáratot” indítottak ellenük. De tudták, hogy akik kint „elzárkóznak a kapcsolat és a párbeszéd” elől, azok „vagy megszűntek értelmiségi hatóerőt, szellemi tekintélyt képviselni, vagy hosszabb távon ezt kockáztatják.” S mindez az otthoniak érdeke is, hiszen a kényszerű elzárkózás felszámolását, „a már közmondásszerű félszázados késés megszüntetését” segítheti elő a párbeszéd.⁴⁸ A *Magyar Műhelynek* sohasem kellett bizonygatnia magyarságát, európaiságát: számára „Párizs, Bécs, Budapest, Újvidék, New York, Érsekújvár, Toronto és Nagykovácsi azonos szellemi tartományok” voltak.⁴⁹ S az évtizedek során a szerkesztők valóban európai érvényességet adtak a magyar értékeknek.

Jegyzetek

¹ Papp Tibor: *Negyvenéves a Magyar Műhely*. In: *Magyar Műhely: 40 év. Címlapok, fényképek, dokumentumok*, (szerk.: L. Simon László), Magyar Műhely Kiadó, Budapest, 2002. 6. o.

²Lásd: Papp Tibor – Prágai Tamás: *A pálya mentén*, Napkút Kiadó, Budapest, 2007. 94. o.

³Monostori Imre: *Illusztrációk a Németh László-filológia nehézségeihez = Tiszatáj*, 2005. 2. szám, 63. o.

⁴Görömbei András: *Irodalom és nemzeti önismeret*, Nap Kiadó, 2003. 162-164. o.

⁵A *Magyar Műhely* szerkesztőségének a tagjait is sokszor megrótták azért, hogy csupán a „tisztá” művészet hívei, s nem kötelezték el magukat. Az elkötelezettség „szükséges és elkerülhetetlen párbeszédre buzdít” – nyilatkozták a szerkesztők. = *Magyar Műhely*, 16-17. szám, V. évfolyam, 1966. november 25.

⁶Jánosi Zoltán: Németh László „Magyar műhely”-gondolata és a világirodalom = *Kortárs*, 45. évf. 10. szám, 2001. okt., 93. o.

⁷Görömbei András: *Németh László esszéinek gondolati alaprétegei*, Monostori Imre könyve = *Szabad Újság. Felvidéki magyar hetilap*, 2006. január 3.

⁸Bibó István: *A magyar demokrácia válsága*. In: *uő: Válogatott tanulmányok, II. kötet (1945-1949)*, (vál.: Huszár István, szerk.: Vida István), Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1986. 78. o.

⁹Papp Tibor: *A Magyar Műhely és az avantgárd. Avantgárd konferencia*, Budapest, 2009. január 20. Jacques Roubaud a 70-es évek végén a francia irodalmi világban a legprogresszívebb erőnek tartja a lapot. *Vö.: Jacques Roubaud: La vieillesse d'Alexandre*. François Maspero, 1978. 188-189. o.

¹⁰Papp Tibor – Prágai Tamás: *i.m.* 149. o.

¹¹Petőcz András: *Kiáltás és jel – pályakép a 80-as évekből. Elhangzott a Magyar Írószövetségben, az Avantgárd Szakosztály által szervezett Avantgárd konferencián*, 2009. január 20-án.



¹²Papp Tibor: *A Magyar Műhely 30 éves.* In: uő: *Avantgárd szemmel az irodalmi világról,* Magyar Műhely Kiadó, Budapest, 2008. 16. o.

¹³Papp Tibor: *A Magyar Műhely és az avantgárd.* *Avantgárd konferencia, Budapest, 2009. január 20.*

¹⁴Papp Tibor: *A Magyar Műhely 30 éves.* In: uő: *Avantgárd szemmel az irodalmi világról,* i.m. 16, 152. o.

¹⁵Bohár András: *Papp Tibor,* MTA Irodalomtudományi Intézete, Budapest, 2002. 9. o.

¹⁶Lásd: Sz. Molnár Szilvia, *Az első Magyar Műhely-találkozó Marly-le-Roi-ban. A poézis új formái és médiumai, 1972.* = <http://irodalom.elte.hu/villanyспенot/index.php/1972>. Sz. Molnár Szilvia utal Jaques Derrida 1991-es *Grammatológiájára,* valamint Bernáth Árpád, Csúri Károly, Petőfi S. János és Kibédi Varga Áron irodalomelméleti munkáira.

¹⁷*Világirodalom* (főszerk.: Pál József), Akadémiai Kiadó, Budapest, 2005. 916. o.

¹⁸*A tanulmányok a következő Magyar Műhely-számokban olvashatók: Strukturalista-különszám = VII. évf. 27. szám, 1968. jún. 15.; Hanák Tibor: Heidegger és a nihilizmus = I. évf. 6. szám, 1963. dec. 15., 33-42. o.; Karátson Endre: J. L. Borges és a nemzetekfeletti irodalom = VI. évf. 22. szám, 1967. szept. 15., 36-47. o.; Hanák Tibor: Mondatok a mondhatatlanról (A korai Wittgenstein) = VIII. évf. 32. szám, 1969. márc. 15., 41-56. o.; A naturalizmustól a pop-art-ig (A magyar szűrnaturalista iskoláról). Szerző: n.p. = VIII. évf. 32. szám, 1969. márc. 15., 57-59. o.; Fábrián László: A magyar konstruktivizmus új hajtása = VIII. évf. 36. szám, 1969. nov. 15., 48-54. o.; Bálint Endre: Konstruktív tendenciák a magyar művészetben = VII. évf. 28. szám, 1968. szept. 1., 48-52. o.; Albert Pál: Pamfletisták és szociológusok az «új regény»-ről = IV. évf. 15. szám, 1966. szept. 15., 48-52. o.*

¹⁹Pál József: i.m. 805. o.

²⁰David Hayman: *Work in progress.* (ford.: Papp Tibor) = *Magyar Műhely,* XI. évf. 41-42. szám, 1973. szept. 15., 63. o.

²¹Uo.

²²Lásd: James Joyce-különszám = XI. évf. 41-42. szám, 1973. szept. 15. Joyce-t Ihab Hassan nevezte „a modern irodalom főpapjának”, vö: Pál József: i.m. 805. o.

²³*Magyar Műhely,* V. évfolyam, 16-17. szám, 1966. nov. 15., 1. o.

²⁴Stéphane Mallarmé: *Oevres complètes. Texte établi et annoté par Henry Mondor et G. Jean-Aubry,* Paris, Gillimard, 1945. 380. o.

²⁵W. J. Thomas Mitchell: *Picture Theory.* The University of Chicago Press, Chicago and London, 1994. 114. o.

²⁶Szegedy-Maszák Mihály: *Szó, kép, zene. A művészetek összehasonlító vizsgálata.* Kalligram, Pozsony, 2007. 31-32. o. A dadaista hangkölteményről ír Loboczky János: *A szép mint „ontológiai híd” a múlt és a ma művésze között Gadamer hermeneutikájában* = <http://www.c3.hu/~gond/tartalom/18-19/fraloboc.html>. Kurt Schwitters: *Ursonate.* In: *Dada-Eine literarische Dokumentation.* Hg. Richard Huelsenbeck. Rowohlt Verlag, 1987. 174-178. o. o.

²⁷Sz. Molnár Szilvia: i. m. uo.

²⁸Sörös Zsolttal készített interjú, *Rock Around the Neo-avantgarde,* 2001.

²⁹A hetvenes évek első felében Kerekes László készített a verbo-voko-vizuális poétikák műfaji követelményeinek megfelelő alkotásokat. Vö: Szombathy Bálint: *Nyelvpoétikai sodródások, Kerekes László munkái elé* = *Magyar Műhely,* XXIX. évf. 77. szám, 1990. szept. 20., 38. o.



³⁰Szombathy Bálint: Benne lenni a „folyamatban” In: Magyar Műhely: 40 év, Címlapok, fényképek, dokumentumok, i. m. 65. o. A kiadvány a Magyar Műhely fedőlapjait az 1-től a 123. számig mutatja be.

³¹Fedőlaptervezőnek a folyóirat 2. száma Marie-Joseph Philippon jelöli. Ez lehetett az oka annak, hogy a Magyar Műhely: 40 év, Címlapok, fényképek, dokumentumok című kötet is a 3. számtól kezdődően jegyzi Éliás Erika nevét. Holott már a 2. számot is ő tervezte. A folyóirat nevének címbetűtípusa, valamint a megjelenési szám is karakteresen ezt jelzi: az új tervezést, az Éliás-formát. A fedél hátoldalán egyszerűen elkerülhette a szerkesztők figyelmét az ott felejtett, korábbi név! A pálya mentén című interjúkötetben is Éliás Erika neve kapcsolódik a 2. szám fedőlapjához. Papp Tibor – Prágai Tamás: i.m. 102. o.

³²Szombathy Bálint: i.m. 65.

³³A Párizs, Bécs, Budapest térképszeleteinek montázsja a folyóirat (s egyben az alkotótríász) curriculum vitae-je, s ez a mű már a térképgrafikának a műfaji csoportjába tartozik. Párizsban él Nagy Pál és Papp Tibor, Bécsben Bujdosó Alpár, Budapest pedig mindhármasuk otthona, a haza szimbóluma.

³⁴A matematikai haiku a pluraesztétikai (azaz az esztétikai hatáskeltés érdekében egy-nél több kifejezési eszközt, például verbálist és vizuálist használó) minimalista költészet egyik ága. Az elnevezés Bob Grumman nevéhez fűződik, akinek matematiku-sorozata a műfaj egyik reprezentáns megjelenítője. Lásd: Bob Grumman, min. költ. (tanulmány), matematikuk (versek), Kalligram, Pozsony, 2000. 49, 56-61, 71-77. o.

³⁵Borisz Eichenbaum: Az irodalmi elemzés, Gondolat Kiadó, Budapest, 1974; Bókay Antal: Bevezetés az irodalomtudományba, Osiris Kiadó, Budapest, 2006. 103. o.

³⁶Bókay Antal: i.m. 107. o.

³⁷Uo. 106-107. o.

³⁸Borisz Eichenbaum: A „formális módszer” elmélete. In: Bókay Antal – Vilcsek Béla. A modern irodalomtudomány kialakulása, Osiris Kiadó, Budapest, 1998. 256. o.

³⁹Roland Barthes: A strukturalista aktivitás = Helikon, 1968. 1. szám, 101-105. o.

⁴⁰Bókay Antal: i.m. 129. o.

⁴¹Nortrop Frye: Az irodalom archetípusai. In: Bókay Antal – Vilcsek Béla: i.m. 442. Frye kísérletet tett az irodalmiság alapvető struktúrájának a meghatározására. Elméletét ezért is sorolják a korai strukturalizmusba.

⁴²Bohár András: Azok a bizonyos nyomok. In: Poétikák és világlátások, Nap Kiadó, Dunaszerdahely, 2008. 56. o.

⁴³A mű elemzését lásd: Kelemen Erzsébet: Részletek a teljességből. L. Simon László munkásságáról = Magyar Műhely XLVII. évf. 147. szám (2008/2), 13-14. o.

⁴⁴Nortrop Frye: i. m. 444. o.

⁴⁵Hans Biedermann: Szimbólumlexikon, Corvina Kiadó, Budapest, 1996. 152, 158. o.

⁴⁶Jan Mukařovský: A művészet mint szemiológiai tény. In: Bókay Antal – Vilcsek Béla: i.m. 430. o.

⁴⁷Petőcz András: A titok. Jegyzet Erdély Miklósról = Balkon, 1998. október, 20. o.

⁴⁸A párbeszéd jövője = Magyar Műhely, VII. évf. 25. szám, 1968. január 15., 59, 61. o.

⁴⁹Magyar Műhely, XXVIII. évf. 75. szám, 1990. március 20., 1. o.



Bocskor Medvecz Andrea

Kárpátaljai ukrán diákok magyarságképe

„...Minden nép tükör, amelyben a fürkésző tulajdon képét szemléli...” – ez a Maurois által megfogalmazott gondolat a manapság reneszánszát élő imagológiai írások mottójául szolgál(hat). Az elmúlt tíz évben az imagológia, a nyugati példákat követve, Európa keletebbre fekvő országaiban is egyre népszerűbb és dinamikusan fejlődő tudományággá vált. A nemzeti ön- és „ellenség”-képeket vizsgáló kutatások önálló területe a múlt század '80-as éveiben alakult ki, mert a gyors globalizáció következtében egyre szorosabbá váló interetnikus kapcsolatok szükségessé tették egyrészt egymás alaposabb megismerését, másrészt az egymásról korábban kialakult torz vélemények, nemzetképek és sztereotípiák felülvizsgálatát, átértékelését. Azzal is többen egyetértenek, hogy „minden nemzet fogékony a külső visszhangokra, s egyben kíváncsi is arra, milyennek látnak bennünket, s kikkel hogyan hasonlítanak össze a világban”.¹

A képalkotási folyamat köztudottan nem új keletű, hisz a történelmi távlatokba visszatekintve az önértékelések, szövetségek, dinasztikus kapcsolatok állandó kísérei a kölcsönös véleményalkotások. Vagyis a kölcsönös képalkotás hagyományai távolabbi idősíkban is kereshetők, hiszen már ókori szerzőktől kezdve folyamatosan találkozunk népcsoportok jellemzéseivel, leírásaival. A nemzetképek kialakulása azonban szorosan összefügg a nemzetfejlődés, a nemzeti-nemzetállami ideológiák, a modern nemzettudatok kialakulásával, mely folyamatok a Baltikumtól az Adriáig terjedő térségben a történeszek többségének véleménye szerint a 18. század legvégén és 19. század első felében zajlottak.² Hasonlóan vélekedik erről Kósa László, aki szerint „mióta pedig az emberek egymás közötti osztályozásának sokféleségében föltűnt a nemzethez tartozás szempontja, nemcsak a magyarok, mások is szívesen olvasnak és hallanak saját népüknek és /vagy nemzetüknek tulajdonított pozitív értékítéletekről, egyedi különlegességekről”.³

Úttörő munkát tett le az asztalra e téren Balázs Sándor erdélyi magyar filozófus, aki a kisebbségi identitástudattal és annak zavaival foglalkozó munkájában kiemelten tárgyalja az énkép és a mások által rólunk alkotott kép összefüggéseinek problematikáját, valamint a román-magyar viszony többségi-kisebbségi korrelációját. A szerző szerint a kisebbségi lét mindennapjait megélő közösségek „kollektív énjének” feltérképezését elsősorban nem a távolabb élő népek véleménye határozza meg, hanem sokkal inkább azok, amelyek a velük egy államkeretben élő többség oldaláról feléjük özönlenek. Ez azért is igaz, mert az együttélés során a többségnek valamilyen módon feltétlenül meg kell nyilvánulnia a kisebbség irányában, vagyis a többség kisebbségről alkotott képe elmaradhatatlan.⁴ A kisebbségi identitástudat szerves részének tekinti továbbá a szerző az ún. „róluk-képet”, vagyis a kisebbség által alkotott véleményt a velük egy államban élő többségi nemzetre vonatkozóan, valamint közvetve a többség önértékelését is. Tehát a képalkotási fo-



lyamatot Balázs Sándor „vélemények négyzögeként” képzei el, ahol „*mi vélekedünk magunkról és róluk, ők véleményt formálnak rólunk és magukról*”.⁵ Tovább boncolgatva a kérdéskört a szerző kifejti, hogy az általa felvázolt illusztratív idomnak van egy lényeges tulajdonsága: „az egymást és önmagunkat visszaadó képekben (véleményekben) mindkét oldalon ugyanaz a torzulás fenyeget, s lévén kölcsönhatás a négyzet oldalai között, ezek rendellenességeket indukálnak a másik fél ön- vagy mások-értékelésében”.⁶ Az imagológiai kutatások fontosságát hangsúlyozandó Balázs kifejti, hogy többségi-kisebbségi relációban az egymáshoz viszonyulás nem reked meg a vélemények össze-ütközésének keretei között, hanem befolyásolja humán kapcsolatainkat, meghatározza együttműködésünk lehetőségeit vagy távolságtartásunkat.⁷

A történelem két nagy világégését követő nagyhatalmi rendezések következtében a kisebbségi lét mindennapjait megélő magyarok és a többségi nemzetek kapcsolatában ez a folyamat hatványozottan jelentkezik, mert a többség által rólunk és történelmünkről alkotott képe, benyomása a közvetlen érintkezésben tapasztalható, érzékelhető hatással bír. Az ukrán-magyar viszony kapcsolódási és egyben ütközőterületének a mai Kárpátalját tekintik. Az 1945-ben a Szovjetunió részét képező Ukrán SZSZK-hoz csatolt terület az első világháború után mesterségesen életre hívott közigazgatási egység volt. Az egykori Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros vármegyék területeinek egy részéből alakult, amelyek a magyar államalapítás kezdetétől a Magyar Királyság szerves részét alkották. Ismeretes, hogy a Kárpát-medence már időszámításunk kezdetétől viharos történelmi múlttra tekint vissza: népvándorlások és háborúskodások színhelye volt, ahol népek jelentek meg, majd tűntek el a történelem sülyesztőjében, nem csoda tehát, hogy etnikai összetétele mindmáig igen változatos. A honfoglaló magyarság a Vereckei-szoroson át érkezett a Kárpát-medencébe, ahol ekkor már szláv lakosság élt. Arról viszont, hogy a szlávok melyik ágához tartozott az itt élő népesség, már megoszlanak a vélemények a tudományos, főként ukrán nyelvű irodalomban, mivel a „Ki volt itt hamarabb? Kinek van több joga a területet birtokolni?” kérdésekben e tényezőnek kulcsszerepet szánunk.

A Szovjetunió 1991. évi széthullása következtében létrejött önálló ukrán állam – megörökölve a birodalomtól Kárpátalját – a volt szovjet tagköztársaságok közül az egyetlen, amelynek határai, kilépve a kelet-európai síkságból, átnyúlnak a Kárpát-medencébe. Kárpátalja, hivatalosan Ukrajna Kárpátöntúli területe, határos Magyarországgal (Szabolcs-Szatmár-Bereg megyével) és területén napjainkban is jelentős (a legutolsó népszámlálás hivatalos adatai szerint körülbelül 156 ezres) magyar nemzetiségű közösség él. Nem véletlen tehát az a társadalmi konszenzus, amely a geopolitikai, gazdasági és történelmi tényezőket figyelembe véve, a magyar-ukrán kapcsolatok fontosságát, és a két népről, történelmükről kialakult (kialakuló) elképzelések, nézetek, sztereotípiák tanulmányozásának aktualitását hangsúlyozza.⁸

A kölcsönös képkalkotási folyamat sajtóságos és sokatmondó tükrét képezi az iskolai történelemtanítás anyaga és jellege is, amelynek kutatható és kézzelfogható forrását például a tankönyvek vagy a kvantitatív, illetve kvalitatív módszerrel történő felmérések jelentik. A két szomszédos nép történelmi kontaktológiájára vonatkozóan már jelentek meg publikációk az elmúlt 20-30 évben, a jelenlegi állapotfelmérés elvégzése is esedékessé vált.⁹ Hipotézisünk fő eleme az volt, hogy az emberek véleményalkotásában lényeges tényezők a társadalmi környezet és a társadalmi normák, amelyek az egyén szocializációja szempontjából és időszakában hatnak leginkább. Vagyis, feltevésünk szerint, a



kárpátaljai viszonyokat tekintve különböző kép alakulhat ki a magyarokról azokban az ukrán nemzetiségűekben, akik ukrán többségű településen élnek, de kapcsolatban állnak magyarokkal (pl. szomszédi, baráti, stb.), mint akik szintiszta ukrán környezetben élnek, és csak a tankönyvek, sajtó stb. alapján van ismeretük rólunk. Megint más a magyar többségű településen élőkben, akik közvetlenebb: rokoni, baráti vagy egyéb kapcsolatban állnak velünk. Mindezek alapján kutatásunk elsődleges célja volt feltárni, hogy a kárpátaljai ukrán tannyelvű középiskolákban érettségi előtt álló diákok mennyire ismerik a magyar kultúrát, hagyományokat, történelmet, mindennapi eseményeit, illetve attitűdjeiket a magyarországi és a kárpátaljai magyar közösséghez, vagyis a hipotézisünk igazolása vagy cáfolása, illetve ezáltal az ukrán középiskolások magyarságképének vizsgálata.¹⁰

A nagyszabású *kérdőíves felmérésre* 2007 tavaszán került sor Kárpátalja kilenc járásában,¹¹ 44 különböző településen (város, falu, nagyközség). A végzős diákok attitűdjeit, magyarságismeretét és magyarságképét rögzítő kérdőív összeállítását több, a témába vágó vagy céljaiban megegyező korábbi felmérés kérdőíveinek, illetve azokról szóló tanulmány eredményeinek áttekintése előzött meg.¹² Az összeállított magyar nyelvű kérdőív és a kutatás módszertana tekintetében magyarországi szakértők véleményét is kikértük. A kérdőívet ennek figyelembe vételével, és az ukrán nyelvre lefordított, ukrán anyanyelvű filológussal lektorált kérdések próbakérdezése nyomán levont tapasztalatok alapján véglegesítettük. Az ív 36 kérdés tartalmazott. Volt olyan intézmény, ahol az igazgatók nem engedélyezték a kutatást. Néhol ellenségesen, gyanakvással, különböző megjegyzésekkel fogadták, és felületesen, sok kérdés kihagyásával töltötték ki a diákok a kérdőíveket, hangoztatva, hogy „miért kellene nekik ilyeneket tudni a magyarokról”. Volt olyan eset, hogy bár az igazgató hozzájárult, a tanárok nem voltak hajlandók átengedni egy tanórát és csak szünetben, vagy a hetedik óra után engedték kitölteni a kérdőíveket, ami az alaposság rovására ment. Máshol viszont nagy érdeklődéssel, lelkesen láttak neki diákok a kitöltésnek, sőt presztízskérdést csináltak abból, hogy minden kérdésre válaszoljanak, merthogy milyen szégyen, ha valamit nem tudnak. A tanárok és igazgatók részéről is jöttek olyan visszajelzések, hogy jónak, hasznosnak tartják a téma felvetést és érdeklődtek afelől, hol lesznek közzétéve a felmérés eredményei. A kérdőív kitöltésében végül 80 ukrán vagy vegyes (ukrán-orosz, ukrán-magyar, stb.) tannyelvű középiskola 1375 diákja vett részt. A települések iskoláinak kiválasztása véletlenszerű volt.

A válaszadók *vallási* megoszlása igen színes képet mutat. A többség, 684-en természetesen pravoszlávnak (ortodox), illetve meglepően nagyszámban 230-an, pontosan nem meghatározva, kereszténynek vallotta magát. 225-en vallották magukat görög katolikusnak, ám mivel az ukrán középiskolákban érettségiző magyar vagy egyéb nemzetiségű diákok nem lettek kizárva a felmérésből, így 31 református, 29 katolikus és 50 római katolikus is részt vett a válaszadásban. Az egyéb kategóriában a baptisták, ádventisták, szombatosok, Jehova tanúi összességében 34 főt tettek ki. Ezen kívül ateista válaszra is volt példa (5 esetben). A *nemzetiségi* arányok tekintetében 1244 diák (90%) vallotta magát ukránnak. A fennmaradó 131 főből 55 vallotta magát magyarnak, 38-an nem válaszoltak, és csupán 10-10 vallotta magát orosznak és németnek, hárman szlováknak. Néhányan nem tudták egyértelműen megválaszolni ezt a kérdést, így ukrán-magyarnak vagy magyar-ukránnak, ukrán-orosznak vagy ukrán-cigánynak vallották magukat. Egyéb előforduló nemzetiségek: román, ruszin, csecsen, zsidó stb. Rákérdeztünk a szülők és nagyszülők nemzetiségére is. Itt elég lehangoló tapasztalatokat szereztünk, mert több



1 tudomány és társadalom

esetben kiderült, hogy magyar szülők és nagyszülők gyermekei, ukrán iskolába járva ukránnak vallották magukat. Ez nyilvánvalóan az utóbbi néhány év oktatáspolitikájának következménye, hiszen a tankönyvek és pl. a történelem órák tananyaga erősen átpolitizált, erős ukrán nemzetállam-építő jelleggel van töltve, amelynek eredménye a nem ukrán nemzetiségűek asszimilálása.

Kíváncsiak voltunk a válaszadók *nyelvtudására* is, illetve arra, mely részük és milyen szinten beszéli a magyart. Az ukrán nyelvet, mivel már az érettségiig jutottak, nyilvánvalóan mindenki beszéli (bár a kérdőívben ezt csak 1310-en jelölték be). Ezen kívül a legtöbben oroszul tudnak: 1088 diák, illetve 249-en magyarul is. Az iskolákban oktatott idegen nyelvek közül 645-en tudnak valamilyen szinten (többen is bevallották, hogy csupán szótárral) vagy csak tanulnak angolul, 173-an németül. A vidék multikulturális jellegéből adódóan egyéb nyelvek ismerete is felmerült: szlovák, román, lengyel, cseh, de voltak, akik a „ruszin”, „hucul” vagy „kárpataljai” (po-zakarpatszki) nyelv ismeretét jelölték meg a válaszokban az egyéb kategórián belül. A *magyar nyelv* ismeretének mértékére, mélységére vonatkozóan a legtöbben, 727-en a „csak néhány szót tudok”, kb. 150-en az „értem, de nem tudok (vagy félek) beszélni” válaszlehetőséget választották. A „folyékonyan vagy felsőfokon beszélem” választ főleg a magukat magyarnak valló, vagy a egyes házasságokból származó diákok jelölték meg, de a számadatokból kitűnik, hogy nemcsak ők, hiszen a nemzetiség meghatározásánál csupán 55-en vallották magukat magyarnak. A két szám közötti különbség bizonyos mértékben ismét azt a tanulságot tükrözi, hogy ukrán iskolában tanuló magyar szülők gyermeke sok esetben vallja már magát ukránnak. A kérdőív hiányossága, hogy az „egyáltalán semmit nem értek magyarul” válaszlehetőséget nem vettük számításba az összeállításnál, de 17 esetben ezt a diákok kiküszöbölték azzal, hogy a margóra írták ezt a választ. Ez a magyar nyelvterületől távol eső ukrán lakta településeken élők esetében fordult elő. A magyar nyelvhez, valamint magyarokhoz fűződő attitűdöket tovább vizsgálva tettük fel azt a kérdést, *megtanulnának-e magyarul*, ha erre lenne lehetőség a középiskolájukban. A válaszadók 67%-a (922 fő) válaszolt igennel, míg 31% (427 fő) a nemleges feleletet választotta. A negatív válaszok többsége megint csak az ukrán többségű, vagy mondhatnánk szín-ukrán járások, települések lakóitól származik, mert a magyar szomszédokkal, barátokkal, tv-csatornákkal, stb. rendelkező, illetve érintkező diákok esetében a nyitottság a másik nyelvének elsajátítására nagyobb mértékű.

Az ukrán érettségizők *baráti körét* vizsgálva talán túlzottan is színes kép alakult ki: fehér-oroszoktól, románoktól, szlovákoktól, lengyelektől kezdve találkozhatunk angol, amerikai, svéd, kínai, arab, olasz ismerősökkel is. A kérdés konkrét célját tekintve azért kimutatható, hogy a többségnek, 698 főnek, kizárólag ukrán barátai vannak, 35-en válaszolták, hogy többnyire magyarokkal barátkoznak, ám elég magas a száma azoknak, akiknek az ukrán mellett más nemzetiségű barátai vannak. E kategórián belül a 632 válaszadóból 176-nak vannak magyar barátai, 125-nek magyar és orosz, 60-nak az ukrán mellett orosz barátai is. Ezen felül többen jelöltek be szlovák, román, cseh, német, lengyel, cigány, stb. nemzetiségű barátokat. Vagyis sokan nem zárkoznak el a nemzeti kisebbségek sorába tartozó barátoktól, ismerősöktől.

A *szomszédosági* viszonyokat tekintve járásonként és településenként változó a kép, ám az arányokat hasonlíthatunk a baráti kör nemzetiségi megoszlásához: kizárólag ukrán szomszédokról 746 fő számolt be, ezen kívül 526 válasz egyes összetételt mutat, ahol



az ukránok mellett igen nagy számban (207-en) említik a magyar, 81-en az orosz-magyar, illetve 47-en az orosz szomszédokat. Több helyütt előfordulnak még a válaszokban a szlovák-magyar, román-magyar, német-magyar, cigány és moldován szomszédok.

Ezután arra kerestük a választ, vajon *különbséget tesznek-e a magyarországi és kárpátaljai magyarok között*, s ha igen, miben nyilvánul ez meg, továbbá, ha látnak, vagy nem látnak különbséget, ezt közvetlen kapcsolatok, érintkezések révén vagy csak közvetett információk alapján szűrték le. A kérdést onnan közelítettük meg, hogy jártak-e már egyáltalán Magyarországon, ha igen, kb. hányszor, és az ország mely részein, nevezetes helyein fordultak meg. Nos, a válaszadók 71%-a soha nem járt, 11%-uk csak egyszer, 13%-uk többször járt Magyarországon. A Magyarországra egyszer vagy többször látogatók közül nem mindenkinek vannak kulturális élményei, összesen 207-en választották azt a válaszlehetőséget, hogy jártak valamilyen nevezetes vagy történelmi emlékhelyen. Legtöbben az Országházat, a Hősök terét, a Budai várat, a Halászbástyát, a Mátyás-templomot, Debrecent és a Nagytemplomot, az Ópusztaszeri Nemzeti Parkot, az egi várat említették meg, de sokan csak annyit írtak be, hogy várakat, templomokat, múzeumokat, na meg a Vidámparkot és Állatkertet látogatták meg.

Ami a kárpátaljai és az anyaországi magyarok mentalitása közötti különbséget illeti, a vélemények majdnem egyforma arányban oszlanak meg, hiszen 43%-uk vél felfedezni különbséget, míg 46% nem, illetve 11% nem válaszolt erre a kérdésre. A kapott válaszok vizsgálata után elmondható, hogy negatív választ (tehát nem lát különbséget), inkább a magyarokkal nem közvetlen kapcsolatban élő, ukrán többségű településekről való válaszadók adták, míg a vegyes településeken élők tapasztaltak különbségeket a határ két oldalán élők között. Az indoklásokat idézve legtöbbször talán a hang lejtés és kiejtés, akcentus közötti, illetve a mentalitásbeli különbségeket említhetjük meg. Ezen kívül érdekes, néha meghökkentő és többször negatív válaszok is születtek, amelyeket nagyjából négy csoportot alkotnak (a válaszokat ukránról fordítottuk).

Az *elsőbe* azokat a véleményeket sorolhatjuk, amelyekben pozitívabbnak ítélik meg a kárpátaljai magyarokat, mivel „az ukrán hatás következtében jobbakká váltak”, pl.: „... a kárpátaljaiak hozzászórtak az itteni körülményekhez, és már inkább hasonlítanak az ukránokhoz, mint a magyarországiakhoz”; „...a kárpátaljai magyarok asszimilálódtak a szlávokhoz és németekhez, így saját mentalitásuk, külön nép alakult ki”; „...a kárpátaljai magyarokat már inkább lehetne ukránnak nevezni, mivel viselkedésük és szokásaik inkább olyanok, mint az ukránoknak”. A *másodikba* azokat a válaszokat sorolhatjuk, amelyekben alacsonyabb rendűnek vagy negatívabb színben tüntetik fel a kárpátaljaiakat, és a Magyarországon élőket értékelik pozitívabban, pl.: „...a mi embereink nem annyira intelligensek és kulturáltak”; „...a magyarországi magyarok finomkodóak, udvariasak, a kárpátaljaiak pedig önelégültek, szemtelének”; „... a magyarországi magyarok az európai kultúra örökösei és követői”. A *harmadikba* azokat a vélemények tartoznak, amelyek többé-kevésbé objektíven látják a helyzetet és a különbséget (bár ezzel a szerzői véleménnyel nem mindenki ért egyet!), pl.: „...a magyarországiak abban különböznek a kárpátaljai magyaroktól, hogy ők jobb gazdasági helyzetben vannak”; „...a kárpátaljai magyarok jobban megőrizték a szokásokat, tradíciókat, a beszédük is különbözik”; „...a kárpátaljai magyarok visszafogottabbak és annak ellenére, hogy Ukrajnában élnek, nagyobb hazafiak”. A *negyedikbe* kerülnek azok a válaszok, amelyek a magyarországiakkal szemben a határon túliakat tüntetik fel kedvezőbb színben, bármiféle magyarázat nélkül,



1 tudomány és társadalom

pl.: „A magyarországi magyaroknak alacsonyabb az IQ-juk. Rossz az oktatási rendszer”; „...a kárpátaljai magyarok nyitottabbak a párbeszédre, mint a magyarországiak”, „a magyarországiak nem tekintik a kárpátaljaiakat sajátjuknak, nem őszinték”.

A továbbiakban a magyarokhoz fűződő attitűdök és sztereotípiák vizsgálatát céloztuk meg. Itt 10 pozitív és 3 negatív jellemzőt, emberi tulajdonságot soroltunk fel – *jószívűek, segítőkészek, őszinték, udvariasak, vendégszeretők, dolgozók, okosak, ügyesek, leleményesek, bátrak, fősvények, lusták, önzők* –, majd arra kértük válaszadóinkat, jelöljék meg, szerintük a felsoroltak közül mely jelzők érvényesek leginkább az ukránokra, illetve a magyarokra általánosságban. Itt több megoldás is lehetséges volt. A kapott válaszok alapján elmondható, hogy a jószívűség nem a magyarok, inkább az ukránok jellemzője. A segítőkészség tekintetében kicsivel magasabbak a pozitív mutatók, de még mindig inkább az ukránokra jellemző. Az őszinteség tekintetében megint csak nem állunk jól, ezt is inkább az ukránokra vélik érvényesnek. Az udvariasságot nézve az ukránokra vonatkozóan is kevesebb az igen, mint a nem, de azért számszerűen még mindig előttünk járnak. A híres magyar vendégszeretetről válaszadóink, mint kiderült nem rendelkeznek elegendő tapasztalattal, s ismét csak az ukránokra vonatkoztatták ezt a tulajdonságot, mégpedig kiemelten magas számban. Mivel mind a tíz pozitív tulajdonság összehasonlítása hasonló eredményt tükröz, lássuk, mi a helyzet a negatív jelzőkkel: fősvény, lusta, önző. Ebben az esetben már megfordult a pozitív és a negatív bejelölések aránya, a negatív tényezőket nagyobb mértékben tartották a magyarokra érvényesnek, mint saját nemzetükre. Összefoglalva elmondhatjuk, hogy a válaszadók nagy része elfogult volt a saját nemzetiségével szemben és esetükben többnyire a pozitív tulajdonságokat választották, míg a magyarokra főként a negatív jelzőket jelölték be.

A következő kérdéskör a *magyarságismeretre* vonatkozott, amellyel azt szerettük volna feltárni, vajon az ukrán érettségizők értékítélete valós tudáson, vagy csak elszórt benyomásokon, információkon alapszik. Ezért ebben a körben csak nyílt kérdések fordultak elő. Arra kértük a diákokat, sorolják fel az általuk ismert híres magyar személyeket, költőket vagy írókat, nemzeti ünnepeket, ételeket, fontos történelmi eseményeket (amelyekről az iskolában tanultak például) stb. A *híres emberek* felsorolásánál sokszínű paletta alakult ki történelmi hősoktól mai politikusokig és média-szereplőig, ám az ismertségi lista legfelsőbb fokán vitathatatlanul Petőfi Sándor áll (547 fő nevezte meg). Őt követi ismertségben II. Rákóczi Ferenc, majd Zrínyi Ilona, Horthy Miklós, stb., vagyis elmondhatjuk, hogy a magyar történelem azon szereplőit ismerik leginkább az ukrán érettségizők, akik világhírnévre tettek szert, vagy kötődnek a helyi történelmi eseményekhez. A magyar költőknél és íróknál a nagy többség megint csak Petőfi nevét írta be, de előfordult még Arany János, József Attila, Ady Endre, Jókai Mór, Benedek Elek neve is, sőt, néhányan nem éppen költőket és írókat is beírtak, valószínűleg tippelés alapján. A nemzeti ünnepek viszonylatában lehangolóak az eredmények, mert sokan – talán félreértelmezve a kérdést, talán az ismeretek hiányában – nem a nemzeti, hanem a vallási és egyéb ünnepeket sorolták fel, tehát a karácsonyt, húsvétot, Újévet, Mikulást írta be, és csak kis százalékban találkozhatunk a március 15., augusztus 20., október 23. válaszokkal. Két érdekes válasz az Alkotmány napja és a Függetlenség napja (90-en említik!) „ünnepek”, amelyek bekerülése azzal magyarázható, hogy a saját ukrán nemzeti ünnepeiket rávetítették a magyarokra. Nem ismerve pontosan a történelmet, feltételezték, ha náluk fontos e két nap, akkor biztosan így van a magyaroknál is. A nemzeti *ételeinket* tekintve a legtöbben



a bagdulyást, gulyást és bográcsost ismerik, de sokan beírták a csirkepaprikást, lecsót, sóletet, nokedlit, töltött káposztát, bundás kenyeret, palacsintát, halászlét, húsleves is. A kiemelkedő magyar *történelmi események* közül a legtöbben az 1848-49-es forradalmat és szabadságharcot és az 1956-os forradalmat említették, de sokszor találkozhatunk a „Kárpátalja magyar megszállása”, „Kárpátalja Magyarország fennhatósága alatt”, „az Osztrák-Magyar Monarchia széthullása és Magyarország megalakulása” válaszokkal. Kárpátalja, mint terület hovatartozása és birtoklási joga körüli viták napjainkban igen gyakoriak mind a tankönyvek, mind a tudományos irodalom és a sajtó hasábjain, így nem csoda, hogy a középiskolásokban pl. az 1939-es eseményekről már az a kép rögzült, hogy a magyarok elvették a területet az ukránoktól, holott erre semmi joguk nem lett volna. A népek, nemzetek fontos szimbóluma évszázadok óta a nemzeti *lobogó*, zászló, vagyis a magyarságismeret fontos kérdése, vajon hányan tudják az ukrán középiskolások közül, milyen színű a magyar zászló. A válaszadás megkönnyítése céljából nem kértük, hogy rakják sorba a színeket, csupán sorolják fel azokat. A kérdőív kitöltői közül 63% (868 fő) fel tudta sorolni a piros-fehér-zöld színt, bár nem mindig ebben a sorrendben, 6% (81 fő) nem helyes színösszeállítást sorolt fel és 31% (426 fő) nem válaszolt a kérdésre.

A *kulturális és nyelvi interakció* vizsgálatához visszatérve megkérdeztük, hányan néznek magyar adásokat, csatornákat. A válaszadók 24%-a néz magyar tv-t, míg 70%-uk nem. Tovább haladva ezen a fonalon, azokat a válaszadókat, akik néznek magyar műsorokat, csatornákat, megkértük részletezzék, milyen jellegű műsorokat néznek, s itt is nagyon széles palettát kaptuk: az időjárás-jelentéstől a híreken át, talkshow-k, filmek, sportműsorok és természetfilmek is felkerültek a listára. Tehát azon kevesek, akik néznek magyar adást, elég változatos módon teszik ezt. A nézett csatornák között többnyire a Duna TV, M1, M2, RTL-Klub és TV2 szerepeltek. Itt kérdeztünk rá arra is, milyen kárpátaljai magyar nyelvű újságokról hallottak már. Természetesen nem feltételeztük, hogy túl sokan olvasnának magyar újságokat, de attól még az újságos standokon, könyvtárakban, szomszédoknál, barátoknál, stb. találkozhattak velük. A válaszadók többsége a több évtizedes múltira visszatekintő *Kárpáti Igaz Szót*, illetve a második helyen a *Kárpátalja*, majd a *Bereginfő* című hetilapokat ismeri, de találkoztunk kisebb példányszámú járási lapokkal, mint a *Krónika* vagy *Beregi Hírlap*, illetve gyermek és ifjúsági lapokkal is, mint az *Irka*.

A felmérés további kérdésköre Magyarország *kisebbségpolitikájára* és a kárpátaljai magyarságot utóbbi néhány évben érintő legfontosabb témákra vonatkozott. Arra a kérdésre: hallott-e már a határon túli magyarok *kettős-állampolgárságáról* szóló magyarországi népszavazásról (2004. december 5.), a válaszadók többsége, 1019-en, vagyis 75% negatív választ adott, míg 240-en, 17%-uk találkozott e kérdéssel. Azokat, akik hallottak az eseményről, megkértük, fejtsek ki bővebben, hogy véleményük szerint milyen hatással, következménnyel járt volna ennek az elvnek a törvénybe iktatása. A válaszok itt nagyrészt a rövid „semmilyen” vagy „pozitív”, illetve „negatív” szavak voltak. Néhányan viszont részletesebben is kifejtették álláspontjukat, ezekből idézünk: „*nagy jelentősége lenne, mert a kárpátaljaiak szabadon utazhatnának Magyarországra*”; „*szerintem, Ukrajnában egy állampolgárságnak kell lenni, úgy, ahogy most is van*”; „*ki kell zavarni őket Ukrajnából*”; „*ez a kárpátaljai magyarok jogainak és lehetőségeinek szélesítését és az anyaországgal való kapcsolat-tartást jelentette volna*”; „*óriási jelentősége lenne, és lehet akkor az ukránok többet tudnának a magyarokról, kultúrájukról, művészetükről*”; „*a magyarok tömeges kitelepülését jelentené Kárpátaljáról Magyarországra*”.



1 tudomány és társadalom

A következő kérdésből azt szerettük volna megtudni, hallottak-e már a Magyarországon elfogadott határon túliak státuszára vonatkozó törvényről és abban az esetben, ha igen, akkor véleménye szerint milyen jelentősége van a *magyarigazolványnak* a határon túli, beleértve a kárpátaljai magyarok számára? A felmérésben résztvevő 1375 érettségizőből 1097-en nem is hallott a témáról, csupán 138-an adtak pozitív választ, illetve majdnem ugyanennyien egyáltalán nem válaszoltak a kérdésre. Akik igen, azok ilyen jellegű véleményeket fejtettek ki: „akkor miért van szükség útlevelekre?”; „ők már Magyarország állampolgárai, kettős állampolgárságuk van”; „nagy jelentősége, mert ezzel a magyaroknak könnyebb átmenni a határon, mint az ukránoknak”; „nyugodtan lehet vele Magyarországra utazni, áttelepülni, felsőoktatásban tanulni”. Tehát a válaszok azt tükrözik, hogy a magyarigazolvány (uhorszkij paszport) alatt ők azt értik, hogy a határon túliak számára ez egyenértékű a Magyarországon élők személyi igazolványával, s hasonló jogokat biztosít számukra. Vannak azonban olyan válaszadók is, akik ismerik a magyar igazolvánnyal járó kedvezményeket, előjogokat: „Könnyebben tudnak utazni és érvényesülni Magyarországon”; „bizonyos mértékű utazási és oktatási kedvezményt nyújt”. A többség azonban negatívan értékeli meglétét, elvi értékeit nem ismerve, szükségtelennek vagy haszontalannak tartja: „nem túl fontos, mert ennek az igazolványnak nincs túl nagy jelentősége”; „az egyszerű parasztok és munkások számára semmilyen, mert nincs pénzük, hogy kihasználják a kedvezményeket;”, „az anyagi támogatások nélkül nem sokat ér a magyarigazolvány”. Volt, aki átértékelte és felismerte elvi, illetve a határon túliak számára inkább érzelmi jelentőségét: „Óriási jelentősége van, mert sok magyar él Magyarország határain kívül!”

A záró kérdéskör az *Európai Unióhoz* fűződő viszonyt volt hivatott megvizsgálni, először általános értelemben. Itt a „pozitívnak tartom”, „negatívnak tartom” és a „még nem gondolkodtam erről” válaszlehetőségeket kínáltuk fel. A legtöbben, 679-en a „pozitívnak tartom” választ adták meg, 461-en soha nem gondolkodtak a kérdésen, 115-en negatívnak vélik, és 119-en nem válaszoltak. Ukrajna EU-integrációs lehetőségeiről, annak pozitív vagy negatív fogadtatásáról kérdeztük a diákokat a továbbiakban. Nagy részük nem válaszolt, még nem gondolkozott ezen, vagy nem tud állást foglalni. A bizonyos véleménnyel rendelkezők körében is vannak, akik a „pozitív”, illetve „negatív” egyszavas válasszal zárták le a kérdést, viszont előfordultak konkrét, és sok esetben nagyon is keményen állást foglaló vélemények: „egyszerűen csodálatos lenne, fenomenális az ukrán nemzet számára”; „valószínűleg pozitív, mert az EU országai támogatják egymást”; „szabad beutazás az EU országaiba, szabad kereskedelem és együttműködés az EU országaival, politikai és gazdasági támogatás;”, „az életszínvonal növekedése, a demokrácia fejlődése, az infláció és korrupció csökkenése, javulna az ukrán termékek minősége, versenyképessége”; „a legjobb, mert Ukrajna örökre független lett, megszabadult Oroszország befolyásától”. Vannak azonban negatív vélemények is: „negatív, szerintem Ukrajna még nincs kész erre és nincs is szüksége rá. Ezen kívül az ukránok 50%-a ellene van”; „negatív, mert Ukrajnát kihasználnák, mint nyersanyagforrást, munkaerőpiacot, földjeit”; „ez semmi jót nem hoz Ukrajnának, a szláv népeknek kell együtt működni, gazdaságilag Oroszország a perspektíva”. Vannak kételkedők, bizonytalanok is, akik bizonyos feltételek mellett pozitívnak ítélik, bár azt is mondhatnánk, ők látják a legobjektívebben a kérdést: „pozitív, ha ez nem rontja a jószomszédi kapcsolatot Oroszországgal”; „javulna Ukrajna színvonala, kezdetben nehéz volna, de aztán jobb”; „Ukrajna fontos geopolitikai



helyzetben van, és az EU-nak nincs szüksége egy ilyen erős országra”; „gyors gazdasági fejlődés, de ez azzal járna, hogy más országok befolyása alá kerülne, más szóval a fark lenne, nem a fej”.

A felmérés utolsó kérdése ismét a *kárpátaljai magyarság helyzetének* megítélését kérte a válaszadóktól: milyen hatása, jelentősége van Magyarországnak EU-s integrációjának a kárpátaljai magyarok szempontjából. A válaszadók között ismét nagy arányban vannak azok, akik egyáltalán nem válaszoltak a kérdésre, sokan írták, hogy mivel ők nem magyarok, nem tudják ezt megítélni, vagy semmilyen hatása nincs. A bővebb válaszok közül az alábbiakat emelhetjük ki: *„törekedni fognak visszakerülni a saját országukba”; „befolyásolja, mert lezárultak a határok”; „jó lenne, ha Magyarország beengedné a magyarjait”; „a Magyarországgal határos sávban javulna a népesség életszínvonala a gazdasági együttműködések tükrében”; „sokkal nehezebb a vízum beszerzése”; „semmilyen hatással nincsen, hiszen ők Ukrajnában élnek és Ukrajna nem tartozik az EU-hoz; „engem teljesen hidegen hagy mi van velük”; „menjenek innen, az egyetlen pozitív pont”. Vagyis láthatjuk, itt is mennyire változóak a vélemények, sokszor tévhiteken, nem valós információkon alapuló feltételezéseik.*

A felmérés alapján az alábbi következtetéseket vonhatjuk le:

– A kárpátaljai ukrán tannyelvű középiskolák érettségiző diákjai viszonylag sok információval rendelkeznek a magyarokról, kultúrájukról, hagyományaikról, múltjukról, ám ez az ismeret inkább jellemző a folyamatos közvetlen kapcsolatban álló települések, járások lakóinak esetében. A távolabbi, mondhatnánk szín-ukrán településeken, vagy ahol szórványban élnek magyarok, ez a tudás igen alacsony szintű, sőt a hajlandóság is gyengébb más nemzetiségek nyelvénél, kultúrájának megismerésére.

– Ijesztő tendencia viszont az, hogy az ukrán tannyelvű iskolákban szocializálódó diákok nagy része szín-magyar szülőekkel rendelkezve magát már ukránként definiálja, amely az állam erős asszimilációs munkájának eredményességét mutatja.

– Összességében megállapítható, hogy mindezek, és a középiskolai tananyag tartalma és jellege következtében a diákok sok negatív sztereotípiát, attitűdöt hordoznak a magyarokkal szemben.¹³

Jegyzetek

¹ Czupy Imréné Varga Klára: *Magyarsággép Európában. In: Kultúrák és határok. Apáczai Napok 2002. Nemzetközi tudományos konferencia. Tanulmánykötet. Győr, 2002. 175. o.*

² Sokcsevits Dénes: *Magyar múlt horvát szemmel. Magyar a magyarért Alapítvány, Budapest, é. n. 4. o. Lásd még: Niederhauser Emil: Nemzetek születése Kelet-Európában, Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1976.*

³ Kósa László: *„Ki népei vagytok?” Magyar néprajz. Planétás Kiadó, Budapest, 1998. 7. o.*

⁴ Balázs Sándor: *Identitástudatunk zavarai. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1995. 287-288. o.*

⁵ U.o.: 288. o.

⁶ U.o.

⁷ U.o.: 292-293. o.



⁸ Kobály József: A magyarság és Magyarország az ukrán történetírás tükrében (1989-1999) = *Régió*, 2000. 2. szám, 109. o.

⁹ Erre vállalkozott a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola bázisán működő Lehoczky Tivadar Intézet.

¹⁰ A tanulmány és a felmérés az MTA HTMÖP és az EUROCLIP-EUROKAPOCS Alapítvány támogatásával készült.

¹¹ Beregszászi, Munkácsi, Nagyszőlősi, Ungvári, Huszti, Técsői, Rahói, Szolyvai, Ökörmezői.

¹² Például: Gereben Ferenc: *Nemzet, identitás, kultúra*. Osiris kiadó, Budapest, 1993; MOZAIK 2001. *Gyorsjelentés. Magyar fiatalok a Kárpát-medencében* (szerk.: Szabó Andrea, Bauer Béla, Laki László, Nemeskéri István) Nemzeti Ifjúságkutató Intézet, Budapest, 2002; *Többség-kisebbség. Tanulmányok a nemzeti tudat témaköréből* (Lázár Guy, Lendvai Judit, Örkény Antal, Szabó Ildikó írásai) Osiris Kiadó – MTA-ELTE Kommunikációelméleti Kutatócsoport, Budapest, 1996.

¹³ Hoffer Tamás: *A nemzettudat változó jelképei*. In: *Magyarságkép és történeti változásai. Műhelytanulmányok*. Budapest, 1999; *Szociálpszichológia* (szerk.: Hunyady György), Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1984; Hunyady György: *Sztereotípiák a változó közgondolkodásban*. Budapest, 1996; Csepeli György: *Nemzetek egymás tükrében = Kisebbségkutatás*, 1999. 2. szám.





Képes Géza

Az észtek története és irodalma

Az észti nép őstörténete, mint az északi népeké általában, mítoszok világában vész el és hogy Észtország, Észi¹ még ma is megvan, annak is bizonyára valami mitikus vagy kozmikus hatalom az oka, annyiszor és olyan megsemmisítő erővel tört ellene a sors haragja. Ha plasztikusan akarnám érzékeltetni az észtek történetét, nem is kéne mást tennem, mint azokra a területi és hatalmi változásokra rámutatnom, amelyeken a most folyó világháborúban² ez a kis nép átment. Az egész története is nagyjából ugyanez, mert körülbelül ugyanezeknek az erőknek ütközéspontja volt egész története folyamán, csak persze a régi korokban az erők mérkőzése sokkal lassabban ment végbe. Hogy Észtország, helyesebben az észti nép mégis megmaradt, annak az az oka, hogy ebben az országban a nép és nemzet fogalma mindig egybeesett, tehát amikor a nép pusztá emberi létéért küzdött, ugyanakkor az észti nemzet fennmaradása is kockán forgott.³ A másik ok nyilván az volt, hogy Észi tipikusan parasztállam és bármely rettenetes véráldozat árán változtak is gazdája, ez a nép, mint a föld megmunkálója, kényszerűségből mindig megmaradt. A hódítók éppen úgy, mint a római gyarmatosítók elsősorban a vezetőréteget, vagy a hatalmat támogató elemeket távolítottak el erőszakkal – a rabszolgákat mindig megkímélték.

Amióta az észti nép a szabadságát a 13. század első felében elvesztette, az ország több mint hét évszázadon keresztül a nagyhatalmak átjáró-területe volt. A 13-16. századig a német lovagrend uralkodott az országban, a 16-18. századig a svédek és a 18-20. századig az oroszok. A nyugati hatásnak köszönik az észtek vallásukat és kultúrájukat, az oroszok vallási és kultúrhatása minden erőszakoskodásuk ellenére sem volt jelentős,⁴ az átmeneti jellegű dán és lengyel uralom pedig alig hagyott valami nyomot rajta.⁵

A lovagok három századon át voltak Észi korlátlan urai. 1557-ben Rettenetes Iván, Nagy Péter hódító eszméjének előharcosa, ki akarván jutni a Balti-tengerre, tatárjait rázúdította a német lovagokra. A német várak egymásután elbuknak, a városokat, a falvakat egymás után felperzselik. A zűrzavar eléri tetőpontját: a német lovagok nagymestere behívja a lengyeleket, területeket ajánlva fel nekik, Saaremaa szigetén⁶ dánok kötnek ki, Tallinnban pedig a város lakosságának kérésére egy svéd hadsereg száll partra. Az ország egyetlen nagy csatátér, ugyanúgy, mint az 1914-es világháború végén. Rettenetes Iván vereséget szenved s most a hatalmas Svédország határozza el, hogy a Balti-tengerből mare nostrumot csinál. A dánok hamarosan kivonulnak Saaremaából, a lengyelekkel hosszú háború indul, amely csak 1662-ben fejeződik be. Károly Gusztáv svéd király lassanként az egész ország urává lesz. Közben az orosz kolosszus cihelődik, újabb rohamot indít Iván sikertelen kísérlete után. Nagy Péter Észi ura lesz, s most a nemesek mindent elkövetnek, hogy az emberséges svéd király XI. Károly törvényeinek a legkisebb nyomát is eltüntessék.



A jobbágnak tulajdona sem lehet, sem háza, sem állatai, sem szekere, sem ágya: minden az úré, sőt a jobbágy is, akit ura szuverén módon ítélhet bot-, korbács- vagy egyéb büntetésre, zálogba tehet vagy eladhat, ahogy éppen kedve tartja. Amikor az orosz kormányzó megérkezik, megdöbbenve látja, hogy milyen állati sorban teng az észti jobbágy. A nemesek diétáján szóvá is teszi a dolgot, Sőt, Nagy Katalin cárnőnek is aggályait fejezi ki, a cárnő pedig határozott utasítást küld a kormányzónak, a legszükségesebb reformok életbe léptetésére. Ezek a reformok a következők: kimondják, hogy a jobbágy tulajdonosa lehet személyes tárgyainak; maximálták a botbüntetésben a csapások számát, végül egy záradékban ajánlják a botnál kevésbé ártalmasabb korbács használatát. A szabadelvű I. Sándor cár 1816-ban és 1819-ben eltörli a jobbágyságot országa egész területén. Ez azonban mit sem jelent a gyakorlatban, legalábbis Észtiben nem: ezt világosan mutatják a gyakori parasztlázadások, amelyeket a rabtartók viszont, minden egyes alkalommal, a legnagyobb kegyetlenséggel fojtottak vérbe.

Az orosz egyház, kihasználva az észtek embertelen nyomorát és földéhségét, földet ígér a hozzá áttérőknek. Térnek is át az észtek tömegesen, de az egyház nem tudja beváltani ígéretét és az új hívek fellázadnak. A helyi hagyomány „pühäjärvü (Szenttő-parti) harc” néven ismeri ezt a zendülést, amelyet hamarosan és a hagyományos kegyetlenséggel törnek le. Kétszáz és ötszáz között váltakozott a korbácsütések száma. I. Miklós, a reakciós cár is megsokallja a dolgot, nem emberi érzésből, de mert nyilvánvalóan rendzavarásra vezet ekkora elnyomás. I. Miklós követelésére 1856-ban kimondják, hogy a parasztot nem lehet elűzni a földtől, amelyet megművelt; hogy ez a föld a paraszt tulajdonává lehet, ha az árát megfizeti. A föld bérösszegét pedig természetben kell megfizetnie, nem pedig robotban. Persze ezek a rendelkezések megint csak papíron maradnak. Újabb parasztlázadás. Véresen leverik, 60 embert halálra ítélnék, s a botütések száma egy-egy embernél jóval meghaladja a Nagy Katalin megállapította maximumot. A liberális II. Sándor elrende- li, hogy a jobbágy szabadon változtathatja helyét, eltörli a botbüntetést és a robotot.

Ez történt 1870-ben. Észtország kilépett a középkorból. Ugyanis ezúttal végre is kellett hajtani a cár rendelkezéseit. Az észtek most már városokba költözhetnek, ahol megkezdődhet és meg is kezdődik az észti kispolgári rend kialakulása, amely csakhamar méltó versenytársa lesz az idegen polgárságnak. Sokan azonban, megunva a sok hasztalan cürhödést,⁷ vesződést, a mozgási szabadságot arra használták fel, hogy – körülbelül 200000-en – kivándoroltak Oroszországba és Brazíliába. Erre céloz Under Mária *Külvárosban* versében, amelyet kötetünkben is bemutatunk.⁸ Ismét mások, élve azzal a joggal, hogy földet vásárolhatnak, inuk szakadtáig dolgoztak, hogy a vételárat megszerezhessék. Azokat a szerencséseket, akiknek ez sikerült, a többi szegény észti nem irigyelte, büszkék voltak rájuk és a földbirtokos észteket a többiek vezetőjüknek tekintették. E módos gazdák közül többen, így a híres Laipman is, vezetői lettek földhöz ragadt társaiknak az 1905-i forradalom idején. Az észti gazdasági elit mellett kezdett kialakulni egy észti értelmiségi vezetőréteg is. Egyáltalán, minden területen megindul az élet, a fejlődés. Kreutzwald az észti mondavilágból megalkotja az észtek hőskölteményét, *Kalevipoeget*,⁹ erre a korszakra esik Lydia Koidula költőnk alkotó munkássága, akiknek költészete a nemzeti érzés, a hazaszeretet apoteózisa. 1869-ben alapítja Jannsen, Koidula költőnk apja a népi énekarokat és ezzel életre hívja a később olyan nagy fontosságra emelkedett országos dalosversenyeket. Ekkor épül a tartui Vanemuine-színház, gazdasági és egyéb iskolák nyílnak meg. 1872-ben megalakul az Észt Írók Társasága (Eesti Kirjameeste Selts), amely



aztán 1893-ban politikai okok történő feloszlatásáig irányította az észti irodalmi életet. Észti újságok születnek Pärnuban, a *Postimees* és Viljandiban a *Sakala*. Sajnos, az észti politika iránya már ekkor kettéválik. Jannsen, akinek lángoló hazaszeretete kétségbevonhatatlan, azt hirdette, hogy a fennálló hatalommal nem szabad szembeállni, Jannsen óvatos, mondhatni opportunista felfogásával szemben a radikális Jacobson azt vallotta, hogy minden haladás lehetetlen, ha nem veszik fel a harcot az idegen államhatalommal, továbbá az arisztokrácia és az egyház előjogaival.

Az észti szellemiség Széchenyi–Kossuth-harca azonban hamarosan elnémult és egyáltalán elnémult csakhamar a felébredt észti nemzeti öntudat minden más hangja is. III. Sándor egyetlen mozdulattal letörte az észti nemzeti renaissance hajtásait. Oroszosító mozgalmakat indítanak a birodalom minden részén: hagyománytörő templomokat építenek, oroszul tanítanak az iskolában, orosz hivatalnokok igazgatnak, és cirill betűkkel nyomják a könyveket. Ráadásul még az erőre kapott észti kisbirtokos rendet is erős gazdasági válság sújtja. Általános elkeseredés az egész országban. Az új Romanov, II. Miklós már nem erőlteti az oroszosítást. A gazdasági válságot is átvészeli. A nemzeti mozgalom új erővel indul meg. Az észti írók „Noor Eesti” (Ifjú Észtország) nevű mozgalma is most születik meg.¹⁰ Az európai szellemi áramlatok hatása alatt az irodalomban megerősödik a realizmus Lydia Koidula, Anna Haava, Kitzberg és a többiek nemzeti idealizmusa után, és mondhatnók: azzal szemben. Az „Ifjú Észtország” mozgalom követeli a nemzet felszabadítását az idegen hatalom elnyomása alól, szét akarja robbantani a társadalmi kereteket, szembe fordul már nem csak a balti bárókkal, hanem a vagyonos észtséggel is. Ez irányt vezető egyéniségek Gustav Suits, a lírikus és Fiedbert Tuglas, novellaíró és esszéista. A 19. század végén vagyunk, amikor az európai irodalmakra életunalom hangulata borul. Ezzel szemben az észti irodalmat a század végén erős optimizmus jellemzi. A nép bizalommal tekint a politikai és társadalmi változások elé. 1905-ben forradalom tör ki Oroszországban, amely erő visszhangot ver Észtiben is. A forradalmat azonban leverik, működésbe lép a puská és a kancsuka, de a legerősebb elnyomás sem tudja már feltartóztatni a nemzetet az előrehaladás útján. Az irodalom új élcsapata táplálja tovább a nemzetben az élet tüzeit, amit az előbbi „Noor Eesti”-mozgalom vezető lírikusa Gustav Suits felszított az észti szívekben *Elu tuli* (*Az élet tüze*) című kötetével. Ez az új élcsapat „Siuru”-ról, a *Kalevipoeg* csodás madaráról nevezi el magát.¹¹ Ismeretlen nagy tehetségek tűnnek fel, akik világirodalmi szintre emelik az észti költészetet és prózairodalmat.

Közben kitör a világháború.¹² Az észteket mozgósítják olyan zászló alatt, amihez semmi sem köti őket. Ekkor még álmodni sem merik, hogy nemsokára észti zászló leng a tallinni vár fokán. A pétervári forradalom¹³ után az észtek ráébrednek, hogy végre megalkothatják a maguk szabad államát és ki is kiáltják függetlenségüket. A csodálatos gyorsasággal megszervezett észti nemzeti hadsereg kiveri az országból az idegen betörő csapatokat és a fiatal állam megindul a szervezkedés útján.¹⁴

Az 1920. februári tartui békeszerződés értelmében a Szovjet¹⁵ elismeri Eesti függetlenségét. Az észti parlamentáris köztársaság elnökéül Päts Konstantint választják meg. A hosszú századokon át jobbagyi sorsban sínylődött észti nép most már igazán szabad. A fenyegető kommunista veszély leküzdése végett sürgősen végrehajtják a földbirtokreformot. A nagybirtok 96,6%-át egyszerűen kisajátították és a felosztott nagybirtokok helyén 20-40 hektáros kisgazdaságokat szerveztek. A földet az észti nép kapta meg, akié eredetileg is volt, és aki most vérével szerezte vissza a bolsevikoktól.



1 tudomány és társadalom

Észti parlamentáris köztársaság maradt 1933-ig, amikor is a vezető politikusok, élükön Päts elnökkel, úgy láttak, hogy az 1920-as alkotmányt revideálni kell. Ez a lépés szélsőséges elemek fenyegető lépése miatt látszott szükségesnek, s az alkotmány revíziója, amelyet az ún. szabadságharcosok népszavazás útján hajtottak végre, szinte korlátlan hatalmat biztosít az állam fejének, a „riigivanem”-nek (államvének). Mivel a riigivanem Päts úgy látta, hogy polgárháborútól kell megmenteni az országot, az új alkotmány alapján az egész hatalmat a kezébe vette, hogy megmentse a polgári demokratikus államot. Sokan elégedetlenkedtek ezzel az államvezetéssel és diktatúrát emlegettek. Valóban diktatúra volt már ez, különösen, ha figyelembe vesszük, hogy milyen megalkuvást nem ismerő, sőt kíméletlen volt Päts a szélsőbaloldali elemekkel, a kommunistáktól kezdve a rideg nemzetközi és mérsékelt szocialistákig. Azonban az kétségbevonhatatlan tény, hogy az új államberendezésnek is fő gerince a szabad és gazdaságilag megerősített észti parasztság volt és az ebből keletkezett és erre épített észti vezető réteg.

Ennyiben láttam szükségesnek bemutatni észti testvéreim történetét – ennyi, legalább ennyi szükséges ahhoz, hogy irodalmával is ismerkedni kezdhessünk.

Ha az észti történelem vigasztalanságáért akar az ember valami biztatót hallani az észti nép múlt és leendő sorsa felől, akkor irodalmában talál erőt és vigasztalást. Az észti irodalom népköltészet, illetve népi költészet abban az értelemben, hogy nekik is van gazdag és változatos *Kanteletárjuk* és nemzeti hőskölteményük: a *Kalevipoeg* és valamennyi költőjük és írójuk legalább másod- vagy harmadfokon népi származék. Ez érthető is, mert nyugati értelemben polgári rétegük nincs is, ahogy pl. a magyar népnek sincs.

A teljes észti biblia 1739-ben jelenik meg, az észti irodalom tehát meglehetősen későn és akkor is nehezen indul fejlődésnek. Tudós férfiak, főleg papok és tanárok művelik az irodalmat, kedvtelésből vagy hazafias kötelességérzésből. Ettől az irodalomtól teljesen különváltan él a népi költészet, amely főleg a rabszolgasorsot panaszló lírai dalokból áll. Meg kell itt jegyeznünk, hogy a nőknek olyan nagy szerep jut Észtiben a költészet művelése terén, mint sehol másutt. A 13. századig virágzott elbeszélő költészetet férfiak művelték, de a későbbi lírai darabok szerzői, nagy többségben nők. Az eredetet egyébként világosan fel lehet ismerni, a gyöngédebb, finomabb hangú bánatos vagy játékosan könnyed dalok nők ajkán születtek – de kétségtelenül férfi az a költő, aki a nőt költészet kedves, lágy hangjával ellentétben durva, keserű és fölöttébb erélyes kitöréseket önt versbe, fenyegetőzve, amíg a földet töri (pl. a *Panaszdal* című dalban¹⁶).

Az észti népi költészet a 19. század közepéig halad teljesen különváltan a műköltészettől. Ekkor indul meg ugyanis egy magasabb értelemben vett irodalmi élet és ekkor tűnik fel az első költő, a hagyományokhoz híven: nő, a már említett Lydia Koidula, később pedig az 1880-90-es években Anna Haava, akik voltaképpen a népi formákat emelik fel és művelik tovább. Az észti irodalomra nem lehet ráerőszakolni a nálunk divatos és talán szükséges „népi és nyugatos”, „parasztok és sznobok” megkülönböztetést. Ennek bizonyítására csak egy példát említek: Friedebert Tuglas az észti irodalom finom stílművésze, nyugatias esztétája, akinek franciásan könnyed esszéi és novellái a nemzeti és európai törekvések szintézisét valósítják meg. És ez az esztéta többször ült börtönben az idegen államhatalommal szemben tanúsított forradalmi fellépése miatt. Amikor pedig száműzik hazájából, bejárja egész Európát, de a tallinni Estonia-színház megnyitására élete kockáztatásával álruhában hazaszökik, és később is, az orosz uralom bukásáig, az ébredő észti szellem egy-egy fontosabb ünnepén mindig hazalátogat.



A 19. század idealista irányának letűnése után nincsen észti író és költő, akinek művei mentesek maradtak volna a társadalmi és politikai harcok hatásaitól. A prózában Eduard Wildével kezdődik a népi realizmus diadalra jutása. Ezt az irányt Anton Tammsaare emelte a legmagasabb fokra, akinek hatalmas ötkötetes regénye a *Tõde ja õigus* (Az igazság és a jog) az észti irodalom leghatalmasabb alkotása. Az említett két néven kívül az észti próza kiváló tehetségei még: Mait Metsanurk, August Gailit és Albert Kivikas, és a színműíró Hugo Raudsepp. A költészetnek a már említettem „Noor Eesti” és „Siuru”-mozgalomban elért virágkorát két lírai tehetség készíti elő: Juhan Liiv és Ernst Enno, mint Adyék irodalmi forradalmát Komjáti Jenő és Vajda János. A „Noor Eesti” mozgalom vezére Gustav Suits a bátor, erélyes hangú lírikus.

Az 1917-ben alakult „Siuru” nevű költői gárda két legkiválóbb tagja Maria Under és Henrik Visnapuu. Under költészetét eleven szenvedélyesség, forró színpompa jellemzi, a tárgyak és a forma iránt érzett mélységes női alázat. Az olvasók vallóssággal megmámorosodtak ezektől a versektől. A hosszas, ernyesztő feszültség után valami újszínű, felrázó szellemi megnyilvánulásra vágyakozó a közönség és éppen ezt kapta meg Under költészetében, amely tökéletes összhangot mutatott az élet új rendjével. Under sem tud megmenekülni az észti költők sorsától: az óriásra nőtt sötét társadalmi bajok megfojtják az első költemények ujjongó színeit, nem a szerelmes nő édes önkívülete csendül már fülünkben, hanem a testvérei sorsáért remegő nővér fájdalma, ahogy ezt a *Külvárosban* c. verséből is láthatjuk. Népi tárgyú balladáinak közvetlen és egyszerű eszközökkel is mélyen megindító hangja az ősi népi költőnőket juttatja eszünkbe. Visnapuu is szabad és szenvedélyes hangú szerelmes versekkel aratta első sikereit, de az ő verseiben már elég korán megszólal a szociális és politikus költő.

Suits, Under és Visnapuu a megújhódott észti irodalom legnagyobb költői. Meg kell még említenünk a játékos, finom formaművészt, Johannes Sempert, a túlzó nyugati irányok képviselőjét, Johannes Barbarust, a hajlékony hangú természetfestőt, Villem Ridalát, és a legfiatalabb nemzedék legtehetségesebb tagjait: Heiti Talvikot és feleségét Betti Alvert. Miután bepillantottunk az észti nép történelmébe és irodalmába, végezetül tekintsünk vissza hőskölteményük utolsó énekére. Kalevipoeg, az észtek mondabeli királya, legyőzte magát az ördögöt is, őriznie kellett az ördög barlangját, és hogy őrhelyét el ne hagyhassa, az égi hatalmak egy sziklarepedésbe szorították be a karját. A monda szerint eljön a világégés, megrendül a föld és Kalevipoeg kiszabadítja karját és csodakardjával megváltja népét a rabságból. Ez a világégés az első világháborúban bekövetkezett. Most lángba borult a világ másodsor. Higgyünk a monda jóslatának, higgyük, hogy a mostani világégés végén Kalevipoeg karja másodsor is kiszabadul a sziklarepedésből.

Utószó

Képes Géza (1909-1989) költő, műfordító életművére lapunk Művészportré rovatában már emlékeztünk (Képes Géza, a szavak művésze. Emlékek, versek, vallomások (összeállította: Bolvári-Takács Gábor és Földy Lilla) = Zempléni Múzsza IV. évf. 3. szám, 2004; életrajza újabban: Földy Lilla: Pataki évek, pataki versek. A 100 éve született Képes Géza és Sárospatak. In: Comenius és Kazinczy szellemében. Bibliotheca Comeniana XIV. Sárospatak, 2009), így most csak röviden vázoljuk pályájának alakulását. Mátészalkán született, Sárospatakon érettségizett, majd miután Eötvös-kollégistaként elvégezte a pesti bölcsészkart, ide tért vissza magyar–angol–német szakos tanárnak. Első verseskötete



1933-ban jelent meg Sárospatakon. 1945 után a Magyar Rádió irodalmi osztályának vezetője, a Magvető Könyvkiadó alapító igazgatója, a Magyar PEN Club főtákará. 1957-től elsősorban költésszettel, műfordításokkal és irodalomtörténeti kutatásokkal foglalkozott. Sárospatak díszpolgára volt.

A most közzétett tanulmánya az általa szerkesztett, észti írókat és költőket bemutató „Északi vártán” c. kötetben (3-8. o.), Budapesten, a Magyar Parasztszövetség Művelődési Osztályának Érdekes Könyvek c. sorozatában látott napvilágot, kiadási hely és év megjelölése nélkül, az 1940-es évek elején. Bár a témában ma már több, részletes és korszerű mű hozzáférhető, a szöveget lényegi változtatások nélkül jelentjük meg, tudva és jelezve, hogy az magán viseli korának ideológiai és stílusztikai lenyomatát. (Újabb kiadványok pl.: Kapronczay Károly: Szüntelen harc. A baltikum rövid története, Budapesti Ismeretterjesztő Társulat, 1991; Toivo U. Raun: Észtország története, Csokonai Kiadó, Debrecen, 2001; Finnország története (szerk.: Anssi Halmesvirta), Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2001; illetve lapunkban is közreadtunk tanulmányt: Pomozi Péter: A Tartui Egyetem és Magyarország. Az észti-magyar kulturális kapcsolatok történetéből = Zempléni Múzsza III. évf. 3. szám, 2003.) Képes Géza szövegének újraközlésével elsősorban azt a felvilágosító-nevelő célzatot és népszerűsítő-elbeszélő jelleget kívánjuk tükrözni, amely a szerzőt a finnugor népek irodalmával kapcsolatban mindig is jellemezte, hiszen pályája során az összes finnugor nyelvekből fordított. Így pl. ő adta ki a „Finn versek és dalok” (Budapest, 1959) c. kötetet, és elsősorban az ő (valamint Bereczki Gábor) munkáját dicséri „Az észti irodalom kistükre” (Budapest, 1969) c. antológia. Megalapozottan választotta tiszteletbeli tagjává a Finn Írószövetség, levelező tagjává a Finn Irodalmi Társaság, fogadta díszdoktorává a Helsinki Egyetem, s kapta meg a Finn Oroszlánrend Lovagja kitüntetését.

Az „Északi vártán” két további fordító közreműködésével készült, a teljesség kedvéért emlékezzünk meg róluk is. Bán Aladár (1871-1960) tanár, költő, műfordító, folklorista, számos észti és finn mű magyar tolmácsolója, több közéleti szervezet, egyesület tagja, a Folklore Fellows magyar osztályának megszervezője, a Turáni Társaság Finn-Észti Intézetének (alapítva: 1923) vezetője, a Turán c. folyóirat társ-, majd felelős szerkesztője (1921-25, ill. 1926-36). Virányi Elemér (1897-1945) magyar-francia szakos középiskolai tanár volt Szegeden, majd a fővárosban, továbbá író, műfordító, a Finnugor Kultúrbizottság Magyar Osztályának titkára, a Magyar-Észti Társaság alelnöke (1939), a Turáni Társaság tagja, a Tartui Egyetem első magyar lektora 1923-1928 között. Munkásságáért magas észti és finn kitüntetésekert kapott. Budapest ostromakor vesztette életét.

Képes Géza tanulmányában a helyesírási, illetve korabeli névátírási hibákat kijavítottuk, a szükségesnek ítélt kiegészítő információkat pedig a jegyzetekben adtuk meg. A szöveg közzétételével szerkesztőségünk tiszteleg a szerző születésének 100. évfordulója előtt, egyúttal folytatja sorozatát, amelyben már nem élő pataki tanárok nyomtatásban eddig meg nem jelent, vagy publikált, de nehezen hozzáférhető munkáit adja közre, anyaggyűjtésként is a „Sárospataki Iskola” c. neveléstörténeti kutatáshoz. A szöveget közzéteszi, az utószót és a jegyzeteket írta Bolvári-Takács Gábor és Egey Emese.



Jegyzetek

¹ A szerző az észti nyelvű *Eesti* országnevet használja magyar átírással; ezt a továbbiakban sem javítottuk át.

² A II. világháborúról van szó, a tanulmány az 1940-es évek elején keletkezett.

³ A mai Észtország északi része volt Estland, a déli Livónia, az észtek lakta területeket először csak 1917-ben egyesítették egy kormányzóságba, egységes „ország”-ról tehát csak ekkortól beszélhetünk.

⁴ A vallási hatás kérdése árnyaltabb: az 1840-es években, a földhöz jutás reményében, tömegesen tért át az észti parasztság az ortodox hitre (ezt később említi is a szerző). A Peipusz-tó keleti oldalán, orosz területen él az a *setu*-nak nevezett, archaikus kultúrárt megőrző észti népcsoport, akik mindig is ortodoxok voltak és orosz fennhatóság alá tartoztak.

⁵ Az állítás csak relatíve helytálló, mert II. Valdemar (dán király: 1202-1241) alapította Tallinnt, amely észtil *taani linn*-t, azaz dán várost jelent; Báthory István (lengyel király: 1575-1586) alatt pedig jelentős (livóniai) területek kerültek Lengyelországhoz; Tartuban jezsuita gimnáziumot alapítottak.

⁶ Saaremaa Észtország legnagyobb szigete.

⁷ A szót *A magyar nyelv értelmező szótára* (I. kötet, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1959) nem ismeri.

⁸ Maria Under: *Külvárosban* (ford.: Képes Géza), in: Képes Géza: *Északi vártán*, h.n., é.n., 85-86. o.

⁹ A *Kalevipoegnek* nemcsak észti hősi énekek a forrásai, hanem nagy mértékben a *Kalevala*, és egy korábbi, észtföldön is ismert gyűjtemény, a *Mythologica Fennica*.

¹⁰ *Noor Eesti* (Fiatal/Ifjú Észtország): irodalmi csoportosulás a 20. század első éveiben. A szerző által később felsorolt kitűnő írók, költők, képzőművészek közösen adták ki öt válogatást, ún. albumot. Fő célkitűzéseik egyike: úgy legyenek észtek, hogy közben európaiak is, európai műveltséggel.

¹¹ *Siuru*: rövid életű (1917-1919), de annál jelentősebb irodalmi csoport volt, Friedebert Tuglas szerkesztésében három jelentős albumot (válogatást) publikáltak. Lírai önkifejezés, erőteljes szerelmi költészet és természet-líra, sokszínűség jellemzi őket.

¹² Az I. világháborúról van szó.

¹³ Az 1917-es, utóbb Nagy Októberi Szocialista Forradalomnak nevezett eseményről van szó.

¹⁴ Az önállóság kivívásának leírása kissé vázlatos. Az 1917-es orosz forradalom után az észti területeken is bolsevik uralom következett, ismét két nagyhatalom közé ékelődtek, s az észti államtanács úgy döntött, ha bekövetkezik a német megszállás, kikiáltják a függetlenséget. Erre 1918. február 24-én került sor, mindössze egy nappal a német bevonulás előtt. 1918-19-ben harcok folytak, az orosz Vörös Hadsereg megpróbálta visszafoglalni a területeket. Az észtek egyébként az I. világháborúban az orosz oldalon vettek részt, és jelentős veszteségeket szenvedtek.

¹⁵ Helyesen: Szovjet-Oroszország; a Szovjetunió csak 1922-ben alakult meg.

¹⁶ *Panaszdal* (ford.: Képes Géza), in: Képes Géza: *Északi vártán*, i. m. 12. o.



Cseh Gizella

A népszínmű tündöklése és bukása

Magyar művelődéstörténeti pillanatképek

Bevezető

Ha a 21. század elején egy kortársunk előtt kiejtenénk ezt a szót: népszínmű, valószínűleg zavarba jönne, sőt: tanácstalan lenne. Hősünk lelki szemei előtt – a legjobb esetben – felsejlene egy színpad, egy csinos menyecske (talán éppen Blaha Lujza), esetleg egy duhaj legény ábrázata (lehet, hogy már hallott Tamássy Józsefről), vagy egy örökké víg, csak daloló-táncoló, pántlikás faluközösség ködbe vesző képe. Hősünknek talán rémlene egy hajdani népszínmű-előadás megsárgult fotográfiája a dédnagyanya albumában, *A falu rossza* vagy *A sárga csikó* címe, esetleg a *Nyisd ki babám az ajtót* vagy a *Zöldre van a rácsos kapu* festve egy-egy foszlánya. A 21. század valóságára népszínműveink ismerete azonban már nem jellemző. A mai közvélemény keveset tud arról a műfajról, amely a 19. század végén még hatalmas sikereket aratott, amelyet a magyar művelődés történetében egyszerre minősítettek „áldottnak és átkozottnak”, és amelyről száztíz-százhusz esztendővel ezelőtt még csak nem is feltételezték, hogy valaha is kihál. Írásom létrejöttét is mindenekelőtt a negatív megítélés és az információhiány kiküszöbölése motiválta. Célom ennek a mai közvéleménytől távol eső fogalomnak, majd nyomában magának a színjátéktípusnak újbóli köztudatba juttatása és előítéletek nélküli megvilágítása.

A népszínmű kevésbé szerencsés elnevezésű és többjelentésű drámaforma. A nemzeti drámairodalmak mindenkor az éppen aktuális népfogalom szerint igyekeztek „kitermelni” magukból a népről és a népek szülő színpadi műveket.¹ Ennek az általánosan jellemző és évszázadosan tartó láncolatnak specifikus megjelenése az a népszínmű, amellyel írásunk foglalkozik. Ugyanakkor – mint látni fogjuk –, olyan színműformáról van szó, amely a zenés-táncos népszórakoztatás egyik változata. Eredete szerint – az ókori hagyományokon át – a bécsi színpadokról származott át hozzánk, majd kiegészülve a romantika vonásaival, valamint a helyi hagyományokkal, adottságokkal, szereplőkkel, fokozatosan új formát öltött, és bekerült a 19. századi közéletbe. Itt pedig gyorsan teret hódított; előbb aktuális, majd népszerű műfajjá lett, ezt követően pedig a társadalmi légkör változásának megfelelően rugalmas módon alakult át. És innen indult tovább közép-európai hódító útjára.

A népszínmű mindenekelőtt társadalomtörténeti jelenség. Mindemellett művelődéstörténeti hatása, valamint hagyománya a közép-európai térség, közte a magyar nyelvterület lakosságának értékrendszerét, identitástudatát, egy teljes korszak ízlését, hangulatát, sőt életérzését nagyban befolyásolta. „A magamagát könnyen kellető népszínművön (...) keresztül tanult meg magyarul Pest és Buda lakossága.” – írta Blaha Lujza.²



E bevezető során ne feledkezzünk meg a műfajt gyakorló alkotókról sem, hiszen az ő érdemük, hogy a mai magyar közművelődés a maga emlékei közé sorolhatja például *A falu rosszát*, a *Szökött katonát*, vagy a Blaha Lujza – Tamássy József felejthetetlen emlékü színészpárost. A továbbiakban – a teljesség igénye nélkül – a népszínmű 19-20. századi művelődéstörténetével foglalkozunk; vizsgáljuk a kérdéskör problematikáját, a műfaj magyarországi megjelenését, előzményeit, pályája metamorfózisait, variánsait; ismertetjük jelentős alkotóit és azok műveit, valamint megkíséreljük a művekből feltáruló világ felfedezését.

„Egy valótlan műfaj”

Ismerkedjünk meg magával a színműformával-műfajjal³, amelyet művelődés-, irodalom- és színháztörténeink ezerszer égbe emelt és ugyanannyiszor kitagadott jelenségként tartanak nyilván. Kutatók sokasága vitatkozott önálló műfaji voltán, jellemzőinek, sajátosságainak eredetén, belső felépítésén, művelődés- és irodalomtörténeti értékén, stilizáltságán, műnépieségén. A műfaj mivoltáról máig nem született – szakágankénti, illetve egységes konszenzus-szintű – műfaji meghatározás, bár értékelésével, elemzésével, kritikai megítélésével több különböző tudományág, szakterület foglalkozik. Kézenfekvő kiindulási pontként idézzük néhány lexikon véleményét; miként értékelik, mit is értenek a nevezett műfaj fogalmán? A *Magyar irodalmi lexikon* szerint „A népszínmű egy 19. századi, igénytelenebb drámai műfaj.”⁴ A *Világirodalmi lexikon* meghatározása: „A népszínmű a népeletet bemutató középfajú dráma, amelyet rendszerint éneketek tarkítanak.”⁵ Legkorszerűbben a legújabb színházművészeti kézikönyv fogalmaz: „Tágabb értelemben a legtöbb nemzeti drámairodalomban megtalálható, a koronként változó népfogalom alapján a népről v. népnek szóló színpadi művek összefoglaló műfajneve.”⁶

Ezek alapján feltehető a kérdés: mi is tehát a népszínmű? Mindössze ennyi lenne: egy közönséges színműfajta, amely gyakorlatilag minden nép drámatörténetében jelen van? És közép-európai, pontosabban magyar változata? Nem lenne más, csak egy divatcikk, egy hóbort, egy „valótlan műfaj”, amelyet az éneketek tettek népszerűvé? Válaszként azonnal leszögezhetjük, hogy nem, ugyanis a 19. század sajátos társadalmi viszonyai közepette kialakultak a színháték magyar változatának egyedülálló vonásai, komplex, paradox ideológiája és esztétikuma, amelyek a korizlés különböző mértékű dominanciája ellenére mégis az adott (nemzeti) jelleget támasztják alá. S mindezt külön nyomatékosítja-bizonyítja a műfaj körülbelül hetven évig tartó, frenetikus honi sikere.

Az előzőek ismeretében bizonyára nem meglepő, hogy a magyar népszínmű (műfaji) megítélésnek kérdése már létrejötté óta sem egyértelmű. A népszínmű születése (1843), majd reformkori gyors térhódítása az irodalomtörténész Schedel-Toldy Ferencet már 1844 májusában definíciókísérletre készítette, elhatárolva azt a szomorújáttól (nincs katarzisa), a történelmi drámától, a vígjáttól (nem a nevetetés a fő cél). Ezért a „tisztá nemek”-be nem illő népszínművek „saját nemet alkotnak”, Szigligeti Ede számára pedig a következőket jósolta: „a mindennapi élet ügyei és bajai az a bányá, melyet ő, komoly és derült tömkelegeiben, meglepő szerencsével fog mívelni”.⁷ Szigligeti Ede, a műfaj atyja, akinek megadatott, hogy pályája végén visszatekinthessen az általa újtára indított műfaj három évtizedére, „komoly és víg vegyületű tartalmoknál, komoly



irányuknál s jó végüknél fogva (...)” szintén a középfajú drámákhoz sorolta a népszínművet.⁸ A Toldyval párhuzamosan recenzáló, konzervatív Császár Ferenc ugyanazokat az érveket alkalmazta, nem titkolva az irányzatosságtól való félelmét: „(...) őrizkedjék a költő, hogy országban hol a nép még előjogosak, s nem olyakra van különözve, ezek közt egyrésztől az utálat, másíkról az agyarkodás, irigység magvait ne hintse el; mert – s ezt ne feledje soha – nem egyedüli politicai iskola a színpad!”⁹ A *Magyar irodalmi lexikon* szerint „a drámának ahhoz a fajához áll közel a népszínmű, amelynek színtere általában a falu, alakjai népiesek, s melyekben, mint az érzések természetes kifejezője, a népdal is szerepel.”¹⁰ Hevesi Sándor, a neves rendező szerint a népszínmű: „valótlan műfaj”.¹¹ Ugyanezt a kifejezést használta Szabó Ede.¹² Szerb Antal vélekedése szerint „a népszínmű olyan színdarab, melyben népi alakok enyhébb drámai mese keretében népdalokat énekelnek.”¹³ A több évtizedet, sőt évszázadot átívelő definíciók, meghatározások, értelmezések és vélekedések sora pedig – az idézettekén túl – szinte a végtelenségig (volna) folytatható. Összefoglalva mégis megállapíthatjuk, hogy a műfaj irodalomtörténeti értékelésében a 19. századtól alapvetően két szempont küzdött. A hagyományos álláspont szerint a népszínmű, mivel nem „klasszikus” értékű műfaj, sohasem értékelhető például *Az ember tragédiája* szempontjai és mértéke szerint, nem vonatkoztathatóak rá a „felsőbb” műfajok értékelésénél alkalmazott szabályok és normák. A másik vélemény pedig azt fejtegeti, hogy a népszínmű is a klasszikus hagyományok (Shakespeare, Molière) folytatója, tehát elsősorban ennek szellemében kell véleményt nyilvánítani róla.

Az alapvető, máig szinte egyetlen pontos, mérsékelt meghatározás – műfaji értelemben a „soha meg nem haladott konszenzus” – papírra vetésére mégis már az 1860-as években sor került – Gyulai Pál tollából. E meghatározás veretessége és precizitása az eltelt évtizedek alatt sem vesztett semmit aktualitásából és jelentőségéből, hiszen a mai napig ez a néhány sor jelenti a műfaj alapvető tulajdonságainak és jellemzőinek komplex összefoglalását. „A népszínmű se vígjáték, se dráma, se tragédia, mindebből valami; vegyes nem, mely sok mindent magába olvaszthat, sőt a zenét és éneket is segédül veheti. Egy neme a melodrámának, vagyis modern melodráma tragikomikai alapon. A magyar népszínmű fő vonásai: formában határozatlan drámai stíl, szellemben demokráciai irány, tartalomban magyar élet genre-képi vonásokban, tragikomikai oldalról, népzene és népdal kíséretében.”¹⁴ Hogyan folytatódhatott volna a műfaj további fejlődése? Gyulai Pál erről is határozott elképzelésekkel bírt: „Az énekrészek nagyobb kiterjedése majd kifejleszti a nagyoperettet, a komikai részek túlsúlya a magyar bohózatot, s a komoly rész polgári népdramává emelkedik, és eldobja a népdalt, vagy ha megtartja is, mérsékli, és egészen céljához alkalmazza, mint a francia vaudeville.”¹⁵ Ennek szellemében kezdődött el egy fejlődési folyamat, amely (a diszharmonikus mivoltú, különböző értelmezési kísérletek és módoszatok ellenére) részben követte ugyan Gyulai Pál útmutatását, némely helyen azonban irányt tévesztett; hiszen például a népdráma felé való irányultságot a magyar közvélemény nem támogatta. S ezt az iránytévesztést a népszínmű története már bőven igazolta.

Színműformánk esetében lezajlott tehát egy nagy intenzitású, értékvesztési folyamat, amely az idők során egyre torzult és addig hatolt, hogy a 21. század elején e műfaj szinte ekvivalens a pejoratív világlátással és értelmezéssel. Ma pedig a népszínmű fogalmán értik mindazt az értéktelenséget, mesterséges világbábrázolást, amely fogalmak e köve-



tésre kiválasztott műfaj hanyatlásával kerültek be a társadalmi köztudatba, majd később váltak magával a műfajjal azonossá. A gondolatmenet ívének e pontján helyezkedik el és tapintható ki legérzékenyebben az a kérdés, amely válaszadásra vár; ugyanakkor a megoldás kulcsát is jelenti: vajon hogyan, milyen módon, mely történelmi és társadalmi körülmények közepette, miféle metamorfózisok során, és főképp: miért jutott el a népszínmű e negatív értékszemerítőig?

A népszínmű előzményei és születésének társadalmi körülményei

E műfaji jelenség, egyben színjátéktípus vizsgálata sem képzelhető el az előzmények részletes érintése nélkül. Ebben az esetben mi is értendő az előzmények fogalmán? Többek között azok a gyökerek, műfaji variánsok, amelyekben jóval a műfaj megszületése előtt már léteztek a későbbi motívumok.¹⁶ Amit egészen bizonyosan tudunk: a népszínmű hivatalos megjelenése (1843) előtti évszázadokban az e színműformára jellemző sajátosságok (pl. népies szereplők, öltözék stb.) más drámai műfajokban különállóan már léteztek, sőt erőteljes jelentőséggel bírtak. E megnyilvánulási lehetőséggel, amely a népies jelleget is nyilvánosságra hozta, kiemelte, természetesen az adott mű vált – bizonyos mértékig – népies jellegűvé. A népies elemeket tartalmazó irodalmi alkotások (azaz népies színművek¹⁷) alkotják a népszínmű gyökereinek, előzményeinek hazai forrásból eredeztetett csoportját.¹⁸ Ezek a színjátékok voltak azok,¹⁹ amelyek a régmúlt századok során népies szereplőkkel, népdalaikkal, népszokásaikkal, a népi kultúra különböző formái jellegzetességeinek alkalmazásával elvezettek a magyar népszínmű megszületéséhez.²⁰

A gyökerek másik típusát az osztrák–német Volksstückök és Zauberpossék jelentik, amelyek a korabeli magyar művelődési viszonyokra jelentős mértékben hatottak. Lényegében tündéres bohózatokról van szó, amelyek a bécsi színpadokról „át-áruccantak” a magyar nyelvi közegbe, és ott meghonosodtak. E tényező nélkül a népies színművek sem léteztek volna, ugyanakkor azonban nem jöhetett volna létre maga a népszínmű sem. Az osztrák és a magyar bohózatok között azonban nagymértékű eltérések voltak tapasztalhatóak; az osztrák közeg tündérei oktattak, neveltek, irányították a darabok hőseinek sorsát. A magyar hiedelemvilág tündérei egyszerűen „csak” léteztek, és képzelt létük olyan álmvilágot kínált, ahová a földi gondokból (vagy elől) menekülni lehetett; s a tündérek birodalmában az oda eljutóra örök boldogság várt; azaz a tündérvilág volt az elérhetetlen jólét egyetlen illúziója. Hogy minderről a népszínmű kapcsán miért kellett szót ejtenünk? Elsősorban azért, mert e tényezők változásainak lépésről lépésre történő nyomom követésével is a dísztelenebb közép-európai, közelebről a magyar változat kialakulásához jutunk el, hiszen ez a népies közeg az osztrák változat átdolgozásával, kevésbé fontos jellemzőinek és eszközrendszerének elhagyásával jutott el az első magyar népszínműig, Szigligeti *A szökött katonájáig*.²¹

A gyökerek utolsó típusa a romantikából ered, főként a francia romantikából. A francia romantika volt a polgárosodás úttörője; a feudalizmus elleni harc, a társadalmi ellentétek ábrázolása, a nemzeti jelleg erős hangsúlyozása – mind a romantika által kerültek az irodalomba. S ha visszatérünk a színműtípus történetéhez; ez ugyancsak alkalmazta a romantikus drámák formai eszköztárát. E jellegzetes elemek például: az ellentétek szemléletes használata, a titokzatosság, a félreértés mint alkalmazott eszköz, a meglepő



fordulatok, a „véletlen“ megoldó szerepe. A romantika kedvelte a felismerés, az üldözött ártatlanság, a homályos származás, a megtalált gyermek, a nagylelkűség (adott esetben: „nagylelkű önfeláldozás“; ez a formai megoldás kedvelt maradt a későbbi alkotóknál is) stb. alkalmazásának motívumát. Ily módon nem csak a korabeli drámatörténet gazdagodott nagy mértékben a romantikus drámák idézett alkotóelemeivel, hanem a későbbi évtizedek színműirodalma által használt formai elemek többsége is innen eredeztethető.²² E tényezők – kiegészítve a korabeli társadalmi élet jellegzetességeivel, ugyanakkor a pozitív népbárázolás tényének támogatásával – elvezettek a kedvező pillanathoz, amelyben megjelent az a drámai műfaj- és színjátéktípus, amelyben mindezek (a tündérvilág specifikumainak kivételével) ötvöződtek.

A népszínmű létrejötté kapcsán meg kell ismerkednünk egy társadalomtörténeti jelenséggel, amelynek a műfaj létrejöttében nagy szerepe volt. Ez pedig a korabeli Pest-Buda magyar nyelvű színházi helyzete.²³ Az 1840-es években az 1837-től játszó Nemzeti Színház (akkor még Pesti Magyar Színház) pusztá létét is veszély fenyegette. Az említett körülmények következtében a színház anyagi gondjai 1842-re olyan méreteket értek el, hogy az irányítására kinevezett országos választmányi igazgatóság tehetetlennek és alkalmatlannak bizonyult a színház működtetésére. A veszélyt az egyik lap így jellemezte: „A Nemzeti Színházat be kell csukni, mert közönsége nincs.”²⁴ Ekkor került a színház élére, 1842. december 18-i kinevezéssel Bartay Endre, aki vezetési stílusával felvirágoztatta az intézményt. „Midőn Bartay a színházat kibérelte – emlékezik vissza Szigligeti évtizedekkel később –, összehívta a Nemzeti Színház főbb tagjait, és felkérte, hogy számítsák ki, mennyi biztos jövedelemre lehet számolnia. Az eredmény az volt, hogy hétköznap egyszázra negyven, vasárnap pedig nyolcvan forint volt a jövedelem. (...) Így álltak a dolgok 1842-ben. (...) S íme alig vette át az igazgatóságot egy életre való ember, néhány hónap múlva már többnyire tele volt a színház, s bérlője két év alatt 28000 frt-ot nyert a színházon, éppen annyit amennyit az országos főigazgatóság veszített; 1845-ben pedig (...) ezt írják a lapok: a Nemzeti Színházat tágítani kellene, mert a közönség nem fér bele.”²⁵ Az említett három év alatt nagymérvű változás zajlott le a Nemzeti Színház berkeiben. Mi is történt? Elsődleges szempontként szerepelt, hogy a színházba közönség kell. Bartay az *Athenaeum* körének, Bajzának és Vörösmartynek a színházpolitikai elveit követte: „Eredeti drámaírodalmat kell támogatni, mert a közönséghez csak ennek lehet mondanivalója, nem a németeknél is megkapható vásári cikkeknek.”²⁶ Az új igazgató pályázatok segítségével akarta az írókat drámaírásra ösztönözni, ezáltal a színházat a tehetetlenség fogságából kiszabadítani. 1843 elején konkurzust írt ki „...egy népéletből merített, minden aljasságtól mentes, jó irányú, látványos színműre, mely által a köznépp is színházba édesgetvén, ízlése nemesbíttessék, melyre a szerzőnek egyszersmind szabad mezőny engedtetik díszítmények, ruházatok s minden egyéb költségek kiállításával, de természetesen csak arányos belső tartalmasság mellett, színműve hatását emelni.”²⁷ Bartay számítása bevált: a meghatározott műfaji kritériumok szem előtt tartásával Szigligeti Ede tollából megszületett *A szökött katona*, amely bár a korabeli pályázaton az első helyet nyert Ney Ferenc *Kalandor* című színműve mögött a második helyre szorult, az 1843. november 25-i bemutatót követően nagy feltűnést keltett, sőt sikert aratott. Ily módon és körülmények közepette született meg a népszínmű, a későbbi fél évszázad reprezentatív színjátéktípusa.

A műfaj pályájának nemcsak kezdete, de lezáródása sem mindennapi módon ment végbe. Ez volt az a tipikusan „nemzetinek” tartott műfaj, amelynek a fennmaradásáért még



végnapjaiban is küzdöttek; amelyben a 19. század társadalmának idealizált állapota örökítődött meg az utókor számára.²⁸

A népszínmű, jellege és képviselői az 1840-es években

A népszínmű előzményeinek és létrejötté társadalmi körülményeinek ismertetése után térjünk vissza a népszínmű 1840-es évekbeli jellegéhez és állapotához. Azt tudjuk, hogy a népszínmű a pozitív népábrázolás irodalmi kifejezése volt, s éppen ezért korán feltöltődött egyfajta társadalomkritikai hangvétellel. E darabok nagy hatásának egyik fontos elemét az a tény jelentette, hogy sokszor egészen közvetlen módon reagáltak a napi politikára, valamint a reformországgyűlések eseményeire. E gondolatokat támasztják alá Szigligeti sorai is: „A népszínművek némileg iránydarabok voltak, mert egy-egy társadalmi fájó sebet is érintenek: a katonáskodást, a börtönrendet, az ősiséget, az emancipációt.”²⁹ Föltehetően e tartalmi vonásai tették alkalmassá a színjátéktípust arra, hogy éppen a reformkorban honosodjon meg. Talán nem véletlenül, hiszen a polgárosodásra törekvő középnemesség és a parasztság érdekei nagymértékben találkoztak; az előbbi emezt fegyvertársának tekintette a feudális kötöttségek elleni és a nemzeti önrendelkezésért vívott harcban.

E korszak népszínműveinek volt még egy fontos jellemzője; a reformkor eszmevilágának megfelelően főszereplők mindig a népből származtak (a földesurával szembenálló jobbágy, a katonaságtól megszökött legény), és olyan megpróbáltatásokat vagy kísértéseket kellett kiállniuk, amelyek során bebizonyíthatták, hogy morális szempontból kiválóbbak, mint a darab további szereplői.

Az elhangzottakat alátámasztandó, ismerkedjünk meg a műfaj alapítója, a kiváló színházi szakember, Szigligeti Ede ide vonatkozó alkotásaival. Ahány kultúrtörténeti összefoglalás, kézikönyv és értekezés – annyi eltérő mértékű és szemléletű emlékezés. Egy megállapításban azonban valamennyi kézikönyv megegyezik: a 19. század drámatörténetének nagy formátumú és pótolhatatlan jelentőségű alakját tisztelhetjük Szigligeti Edében, aki – szakmai pályafutásának negyven éve alatt – a drámatörténet szempontjából felbecsülhetetlen értékű alkotástípus(ok) létrehozatalát, kifejlesztését, színreállítását köszönhetjük. Mindenekelőtt azonban a népszínmű műfajának megalkotása az a tény, amely elválaszthatatlan Szigligeti Ede nevével.

Már említettük volt, hogy 1843-ban készült el Szigligeti első népszínműve, *A szökött katoná*, amely a katonafogdosás ellen emelte fel a hangját. A reformkori gondolkodás szemszögéből nézve érthető meg csupán a darab tartós sikere, hiszen olyan eszmét érintett és képviselt, amely addig egyáltalán nem volt jelen az akkori magyar közéletben. A következő darabok 1844-ben születtek; *A Két pisztoly* a börtönrendszerről, a bíróságok igazságtalanságairól, *A zsidó* a zsidóság korabeli helyzetéről beszélt. 1847-ben keletkezett a *Csikós* című nagysikerű népszínmű, amely a földesúr és a jobbágyok közötti ellentétet élezte ki, és a népszínmű irányzatos korszakának csúcsát jelentette. Az 1863-as év komoly eredménye *A lelenc* című népdramakísérlet volt, amely már nélkülözte a dalokat és a táncot. Szigligeti utolsó népszínműveiben is aktuális kérdéseket feszegetett. *A strike*-ban (1871) a gyári munkások helyzetével, *Az amerikaiban* (1872) pedig a kivándorlással foglalkozott. A tárgyalt kezdeti évtizedben tehát már kristályosodtak a műfaj követelményei, amely Szigligeti visszaemlékezései szerint a „bonyolódott, a helyzetek és jellemek által erő-



sen kifejtett cselekvény, a korszerű tárgy, a vonzó magyar élet festése, valamint a népdal megszólaltatása“ voltak.³⁰ Maga a romantikus mese volt a „bonyolódott cselekvény“, amely által a történet érdekesítővé vált. A korabeli, romantikus történeteken és tündérböjzözetokon edződött közönség számára e tényező mellőzése még elképzelhetetlen és kivitelezhetetlen volt. A „korszerű tárgy“ alatt azt – a már tárgyalt – aktuális társadalmi problémát értette, amelynek demonstrálására született meg az adott színmű. A romantikus történet és a hangsúlyozandó társadalmi mondanivaló – például *A szökött katoná* esetében – fergeteges sikert aratott. Az említettekét egészítette ki „a magyar élet festése és a népdal“. Ily módon pedig Szigligeti azon ötlete is, hogy a népszínművek népdalokat tartalmazzanak, megvalósult. A szerző nagy gonddal maga válogatta össze a népdalokat; eközben megnyerte alkotótársnak például Egressy Bénit, Szerdahelyi Józsefet, sőt magát Erkel Ferencet is. Miként válhatott ez a progresszív eszköztár és szemlélet az idők során a konzervativizmus fő megjelenítő erejévé? Arra pontosan a feltüntetett eszközök adják meg magyarázatot; hiszen a későbbiekben éppen a zene és a tánc jelentették a stilizálás, azaz a műfaji beszűkülés főbb formai eszközeit.

Íme, a népszínmű, ahogy Szigligeti a 19. század negyvenes éveinek derekán teoretikusan létrehozta. Egyes színművei pedig az elméletet támasztják alá. Az életműből kiemelt színjátékok bemutatásának sorát kezdjük *A szökött katonával* (bemutató: 1843. nov. 25.³¹); lévén, hogy ez volt az első népszínmű, amelynek születési körülményeit már részletesen tárgyaltuk. Még a romantikus drámák hangulatát és elemeit idézi, de főhőse, Korpádi Gergely már igazi népi karakter, személyiségének disszonanciája pedig azon alapul, hogy származására nézve nemes, amely tényre a főhős fokozatosan döbben rá. A fejlemények szerint pedig a „nép véleménye“, azaz a közönség Gergelynek adott igazat, aki tizenkét évnyi katonáskodásért nem volt hajlandó odahagyni műhelyét, holott a korabeli törvények másként rendelkeztek. Ezért fizetnie kellett. Sorsának és személyes akarátának ellentétéből fakadt a katartikus hatás; a korabeli gondolkodásnak, valamint a népköltészet szellemiségének megfelelően Gergely igaza, azaz a morális igazság kellett, hogy győzedelmeskedjen.

Több, kevésbé jelentős darab után Szigligeti műveinek sorát folytatta a *Csikós* (bemutató: 1847. január 23.³²), amely egyben a népszínmű irányzatos korszakának csúcspontját is jelentette. A Szigligeti-féle népiesség végső határa ez a darab, ahol a két társadalmi réteg szembenállása során maga a nép került fölénybe. Sőt – e detektívtörténet folyamán – erkölcsi fölényre tett szert; győzött, majd megigazult. A társadalmi gondolkodás hatalmas utat tett meg eddig, a negyvennyolcas forradalom bukása után pedig egészen más irányt vett a színjátéktípus története. Fontos darabként értékelhető Szigligeti pályáján a *Cigány* (1853) című alkotás, amellyel kijelölt a nemzetiségi népszínművek haladási irányát. Szigligeti népszínműírói jelentősége és eredetisége tehát vitathatatlan. Ténykedése nyomán a műfaj már az 1840-es években nagy népszerűsége tett szert. Követőinek és epigonjainak (ezek voltak többen, mert a műfaj egyszerűen divattá vált), valamint azok népszínműveinek száma egyre gyarapodott.

Próbálkozott a népszínműírással maga Petőfi Sándor; a *Zöld Marcit* 1845-ben vetette papírra.³³ Jókai Mór egyik népszínműve, *A két gyám*, 1846-ban született meg (bemutató: 1846. április 18.³⁴), a másik 1850-ben *Földönfutó* (bemutató: 1850. április 14.³⁵) címen látott napvilágot. Egressy Béni, a *Bánk bán* és a *Hunyadi László* szövegírója sem tudta „elkerülni“ a népszínművet; darabjai közül említésre méltó a *Két Sobri*, amelyet



1850. január 11-én mutattak be.³⁶ Vahot Imre népszínművei a *Kézműves* (1847. március 27.), a *Bányarém* (1850) és a *Huszárcsíny* (1855).³⁷

A népszínmű 1850 után – a kor társadalmi és közművelődési viszonyainak tükrében

Az 1848-49-es forradalom és szabadságharc után mintha jeges szélvihar söpört volna végig az országon: az élő közeg elnémult. Minden ezt tükrözte: a politika, a közélet, a művészetek. Nem jelentett ez alól kivételt a népszínmű (és története) sem, amelynek fő jellemző vonásai korábban az aktualitás, az irányzatosság és a társadalomkritikai hangvétel voltak. A szabadságharc után megváltozott a helyzet; mindez gyengült, majd elhalt.

A történetek ellenére az ötvenes évek politikai elnyomásának légkörében a népszínmű nem kevésbé jelentős szerepet kapott, természetesen átalakult formában. Ennek okai egyrészt a megváltozott történelmi körülményekben, másrészt a közönség igényeinek módosulásában keresendők; az önkényuralom korában aktuálpolitikai utalásokról szó sem lehetett. Az e korabeli alkotások falvakban játszódó történeteikkel, jellegzetesen a paraszti rétegből kikerülő szereplőikkel, népdalbetéteikkel, illetve népies műdalaikkal és látványos népi táncbetéteikkel elkezdték kialakítani a népszínmű azon jellegzetes stílusát, amelyet a későbbiekben idillnek neveztek el.

Nézzük konkrétan, miféle változásról is volt szó. Ahogy a leverte szabadságharcot követően, az abszolutizmus korában egyfajta, a társadalmi valóságtól való elfordulás, a mindennapok gondjaiba való belemerülés, valamiféle önvédelmi reflex jellemezte a magyar társadalmat, úgy adta fel korábbi tartalmi töltését a népszínmű is. E lényegi változást követően a színművekben fokozatosan stilizált paraszti világ alakult ki, elevenedett meg, majd hódított teret. Vasárnapozó parasztok, ünneplő, pántlikás magyarok jelentek meg a színen, akiknek leghőbb gondjuk volt a bor, a szerelem, a lakodalom, a tánc és a dal. Mi jelenthette minderre a magyarázatot? A magyar falu képe, a népi alakok enyhítették a honfibanatot. A korszak hangulatát festőien szemléltetik Vajda Viktor sorai (1870): „[A népszínmű] elnyomattatásunk, szomorú politikai helyzetünk lenyomata, sebzett és bűtelt kedélyünk tükre, hosszú melankólia, melynek hatása alatt legfájdalmasabb hűrjaink is megrezdülnek (...) Hiszen mintegy megnyugvásunkra szolgált, legalább itt, a színen meggyőződhetni magyarságunk, valamint általában létünk felől, s e megnyugvásunkban némi örömet is találtunk, szemlélhetni az eredeti és romlatlan magyar népeletet, mely ekkor egyedül volt ment az idegen elemtől.”³⁸

A megváltozott történelmi körülményekhez alkalmazkodott tehát a népszínmű is. E korszakbeli feladata felvállalásához, valamint fennmaradása érdekében a műfaj egyre újabb és újabb tartalmi és formai elemekkel bővült; illetve a már meglévők (tánc, dalok, falusi környezet stb.) felhasználási és értelmezési módja, jellege módosult. Ez a társadalmi módosulásokat nyomon követő érzékenység és plasztikus formai képlékenység a műfaj későbbi történetének is konstans karaktertévé vált. Az 1860-as évektől pedig már fokozatosan olyan jellegű darabok láttak napvilágot, amelyek az egyre kispolgáribbá váló, és ezáltal megváltozott ízlésű közönség igényeit egyre kevésbé elégítették ki. A népszínművek skálája, spektruma ismét csak szélesedett.

Ezekben az évtizedekben láttak napvilágot az első városi népszínművek. Sőt, a műfaj története során a fővárosi népszínmű meghatározással is találkozhatunk; e típus a „polgári osztály alsóbb rétegeiből veszi személyeit”.³⁹ Ekkor jelentek meg nagyobb számban



a Szigligeti nyomán napvilágot látott etnográfiai és a nemzetiségi népszínművek is, valamint létezett továbbra is a történeti variáns. Ugyanakkor két változat jelentette a műfaj csúcspontját: az egyik volt a népdráma, amellyel kapcsolatban meg kell jegyeznünk, hogy maga Szigligeti is az ebbe az irányba való fejlődést tartotta volna üdvözlőnek. A másik az idillikus változat volt. E két legerősebb belső variáns harca, s ezáltal a műfaji fejlődés iránya a Nemzeti Színház 1874-es népszínműpályázatán dőlt el végképp.⁴⁰

A népszínmű kapcsán sem tudjuk megkerülni a kiegyezés jelentőségét. Az 1867-es egyezséget követően a népszínmű jellege ismét módosult; a hazafias töltet véglegesen semlegesítődött, a korábban jellemző tematikai gazdagság eltűnt. Eredeti küldetését elfeledve már csak tisztán szórakoztató műfajként szolgált, ugyanakkor nem tudott megszabadulni a népszerűségét elősegítő tartalmi és formai elemektől. Ugyanakkor érdekes fogalmi kettősség jellemzi a műfaj 1870-től datálódó történetét. Ekkor kezdődött el a műfaj második virágkora; ugyanakkor ez az évtized jelentette műfaji megmerevedésének, és ezáltal későbbi hanyatlásának kezdetét is.

A második aranykor létrejöttében és az idillikus variáns győzelemre juttatásában nagy szerepet játszott néhány tényező. Egész pontosan három: egy színház, egy népszínmű-pályázat és egy színészpáros. A műfaj önálló otthonát, saját színházát kapott: 1875. október 15-én nyitották meg a bécsi Fellner és Helmer cég tervei alapján emelt, 1881-ig Rákosi Jenő, a fő kezdeményező által igazgatott (pesti) Népszínházat. Ez a teátrum volt a tanúja – 1908. évi végső bezáratásáig – a színműforma dicsőségének és halálának.⁴¹ Második tényezőként említhetjük meg a Nemzeti Színház által 1874-ben kiírt népszínmű-pályázatot. Ez a konkurzus minden bizonnyal a népszínmű műfaji elmozdulását szorgalmazta. A felhívás szövege a következőképpen szólt: „Aránylagos becs mellett az oly pályaműnek előny adatik, melyben a népies elem túlsúlyban van.”⁴² Az itt kijelölt irány diadalra juttatója Tóth Ede⁴³ műve, *A falu rossza* lett, amely a népdráma és a népszínmű, mint a jövő járható útja között fennálló dilemmát az utóbbi javára döntötte el.⁴⁴ Ily módon jött létre a stilizált népszínmű, a „vasárnapi változat”, amely ekkortól szinte ellenfél nélkül aratta nagyobb sikereit, és halhatatlanságra ítéltetett.

Milyen is volt a stilizált népszínmű? Végtelenül egyszerűsített szüzsével bíró melodrámmal állunk szemben. A cselekmény a szerelmi történetet állította középpontba. A darabokban esetenként megjelentek a hétköznapi élet valóságos szereplői, komédiáztak, intrikákat szőttek, de minden tényező a szerelmi történet boldog beteljesüléséhez statisztált. A befejezés pedig kötelezően a happy end volt. Ezt a fajta stilizálást némiképp ellensúlyozta, élénkítette a mellékszereplők bonyolította cselekményszál, amely az évek során még inkább háttérbe szorult; csak a stilizált szerelmi történet maradt egyedül az előtérben. Az ily mértékű stilizálás a műfaj halálát ígérte.

A népszínmű merevvé válásának dominanciája nagyrészt azonban a korszak két szuggesztív személyiségéhez, a Blaha Lujza – Tamássy József színészkettőshöz kötődött. Kettejük nélkül a népszínmű nem lett volna halhatatlanná, ugyanakkor azonban fejlődési lehetőségének kérdése sem záródott volna le a két színész egyéniségének szubjektív függvényeként; hisz az eleve a népszínmű reprezentálására predesztinálódott. Ez volt a haladást, ugyanakkor a megmerevedést is biztosító legmarkánsabb tényező. Tamássy József volt az ideális „falu rossza”, ő lett az „igazi magyar férfi”, az árvalányhajjas, pörge kalapos, szűrben, karikás ostorral sétálgató, cigányozó, duhaj férfiú megszemélyesítője,



s ezáltal a népszínmű felejthetetlen egyénisége. Még nagyobb vonzerővel és jelentőséggel bírt „a nemzet csalogányának”, Blaha Lujzának a személyisége. Ez a meghatározás pontosan tükrözi Blaháné megítélését: a magyarság színpadi jelképévé vált. „Ahányszor még a magyar asszony típusát keresem: mindig Blaháné jutott eszembe” – írta róla Bársony István.⁴⁵ Blaha Lujzát mindenekelőtt tehát énekesnőként tartjuk számon, színésznőként kevésbé volt jelentős. Minden szerepében önmagát nyújtotta: „Játszi érzelmesége visszariad a merészebb drámaiságtól, sötétebb színektől, a valóság „puszta-nyers ábrázolásától”⁴⁶ Ugyanakkor Blaháné volt a főváros magyarosodásának egyik sikeres előmozdítója, hiszen az idegen „Blaha Lujza személyében ismerte meg a magyart, és buzdult föl, hogy ő is magyar lehessen. Budapestnek ő volt a magyar nevelője...”⁴⁷

A színésznő személye a műfaj mércéjévé, ugyanakkor a műfaj halhatatlanságát biztosító, de egyben a fejlődést, valamint további átalakulást gátló tényezőjévé is vált. Kitérően érzékelteti ezt egy-egy szatirikus megjegyzés. Idézzük Mikszáth Kálmán *Blaháné a népszínművekben* c. karcolatát: „Legelőször is, vegyük Blahánét, öntsük körül valami mesével, szőjük a szerepébe sok nótát, s öltöztessük a darabban minél többször...”⁴⁸ A két művész személyének kulcsszerepe volt a népszínmű merev idillé válásában, hiszen az 1870-es évek derekától az ő egyéniségükre szabták az írók darabjaikat. „A népszínmű azért nem fejlődött, sőt azért hanyatlott le, mert az írók nem jó darabot, hanem csak Blahánénak való jó szerepet akartak írni.”⁴⁹

Ez a műfaji determinálódás volt főként az oka annak, hogy a népszínműírók alkotásainak nagy része nem mutatott nagy műfaji kilengéseket, eltéréseket. Az évtizedek előrehaladtával a népszínművek feldolgozásra való témáinak köre fokozatosan szűkült, a feldolgozás módja pedig csaknem kizárólagosan a hagyományos idillikus stílusú variánst helyezte előtérbe. Az idézett 1874-es fordulat nyomán a műfaj a népből teljesen népies-sé, azaz a parasztság valódi problémáit ábrázolni szándékozó műfajból a kispolgárság faluképét, falu iránti nosztalgiáját megjelenítő színjátéktípussá vált. Ezzel együtt kezdődött meg a színjátéktípus agóniája, és teljes háttérbe szorulása az operett mögött. Sőt, egy idő után szinte úgy látszott, hogy az operett teljesen átveszi a népszínmű helyét. Vele szemben azonban egy fontos funkciót mégsem volt képes betölteni: a nemzeti tudat ápolását. A későbbiekben lényegében ez a faktor, ennek folytonos megjelenítése és igazolása biztosította a népszínmű sikerének és továbbélési lehetőségének fundamentumát.

A népszínmű tehát egy forrongó korszak terméke. Keletkezésekor a polgárosodás és a városiasodás útján éppen csak elinduló nagyváros kedvelt műfaja volt. Népszerűségét az önkényuralom korában is megőrizte, mint a nemzeti öntudat ápolását legfontosabb feladatának tekintő műfaj. A kiegyezés után jellege megváltozott, elsősorban szórakoztatni akart. Közönsége is módosult, a fővárosi társadalom felsőbb rétegeinek igényeit már nem tudta kielégíteni, s egyre inkább a kispolgárság műfajává lett. Hatásának legfontosabb összetevője az volt, hogy közönségének minden eleme nemzetinek érezte, hiszen falun játszódtak, parasztok között, akik népviseletben jártak-keltek, magyar nótákat énekeltek, csárdást táncoltak. Az 1870-es évek végén zárult le a népszínmű átalakulásának folyamata, amely egyértelművé tette a stilizált változat végleges győzelmét. A népszínmű jellege az 1840-es évektől a századfordulóig egyre csak változott; azaz hosszú út vezetett a liberális és demokratikus elvektől az idillikus egyhangúság talajára, ahonnan egyenesen vezetett tovább, a kihalás felé. A 19-20. század fordulóján aztán – túllépve a népszínművek problematikájának magyar és közép-európai tárgykörén – az áhított hiteles nép-



ábrázolás megvalósulásához be kellett érnie és meg kellett jelennie egy új felfogásnak, majd az e nézetet kifejtő új generációnak, amelynek kiteljesedése azonban csak a 20. század folyamán vált véglegessé. Az említett igény kapcsán joggal írhatta Ady Endre: „A népszínmű abban az alakjában, melyben azt a nagy népszínműírók tették kedveltté, napjainkban már élvezhetetlen. (...) Ne legyen a népszínműíró kiváltságos poeta, s ne legyen a színpadra vitt paraszt egy daloló mesealak, akkor nem lesz okunk panaszkodni a közönség megváltozott ízléséről. Igazságot, életet a népszínműbe, mert a színpad nem cirkuszporond, s a századvég embere nem kardnyelésen ámuló atyafi.”⁵⁰

Jegyzetek

¹ Vö. Horváth János: *A magyar irodalmi népiesség Faluditól Petőfiig*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1978².

² Blaha Lujza naplója (szerk.: Csillag Ilona), Budapest, 1987. 19-20. o.

³ Vö. „Műfaj; Műfajelmélet” szócikkek. In: *Esztétikai kislexikon* (főszerk.: Szigeti József), Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1969. 229-232. o.

⁴ *Magyar irodalmi lexikon* (főszerk.: Benedek Marcell), Akadémiai Kiadó, Budapest, 1965. II. kötet, 367. o.

⁵ *Világirodalmi lexikon* (főszerk.: Király István), 9. kötet, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1984. 242-243. o.

⁶ *Magyar színházművészeti lexikon* (főszerk.: Székely György), Akadémiai Kiadó, Budapest, 1994. 558. o.

⁷ Schedel Ferenc: *Irodalmi levelek = Életképek*, 1844. 1. szám, 469. o.

⁸ Szigligeti Ede: *A dráma és válfajai*, Kisfaludy Társaság, Budapest, 1874. 435. o.

⁹ Császár Ferenc: *Gondolat-töredékek a divatos magyar népszínművekről = Életképek*, 1844. 1. szám, 438. o.

¹⁰ *Magyar irodalmi lexikon* (szerk.: Vályi Ferenc), Studium, Budapest, 1926. 220. o.

¹¹ Hevesi Sándor: *A régi népszínmű és a magyar nóta*. In: *uő: Az igazi Shakespeare és egyéb kérdések*, Táltos, Budapest, 1920. 124. o.

¹² Szabó Ede: *Népszínműirodalmunk néhány kérdése = Irodalomtörténet*, 1954. 2. szám, 200. o.

¹³ Szerb Antal: *A magyar irodalom története*, Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1991. 400. o.

¹⁴ Vö. Gyulai Pál: *Dramaturgiai dolgozatok I. Franklin Társulat*, Budapest, 1908. 569-576. o.; Galamb Sándor: *A magyar dráma története 1867-től 1896-ig I. MTA*, Budapest, 1937. 241. o.; Gyulai Pál: *Dramaturgiai dolgozatok II. Franklin Társulat*, Budapest, 1908. 437-442. o.

¹⁵ Gyulai Pál: *Dramaturgiai dolgozatok I.*, i. m. 569-576. o.; Gyulai Pál: *Dramaturgiai dolgozatok II.*, i. m. 437-442. o.; Galamb Sándor: i. m. 241. o.

¹⁶ Vö. Bayer József: *A magyar drámai irodalom története. A legrégebb nyomokon 1867-ig*, Budapest, 1897. II. kötet, 56-100. o.; Gombos Andor: *A magyar népszínmű története*, Balázs Ferenc kiadása, Mezőkövesd, 1933; Pór Anna: *Balog István és a XIX. század elejének népies színjátéka* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1974; Pukánszky Kádár Jolán: *A magyar népszínmű bécsi gyökerei*. Pallas, Budapest, 1930; Sziklay János: *A magyar*



népszínmű története. A legrégebb időktől Szigligetiig, Légrády Testvérek, Budapest, 1884; Tóth Dénes: A magyar népszínmű zenei kialakulása, Zeneműkiadó, Budapest, 1953; Tóth Lajos: A magyar népszínmű története, Budapest, 1932. stb.

¹⁷ Gombos Andor: i. m. 4. o.

¹⁸ Vö. Sziklay János: i. m.

¹⁹ Vö. Gombos Andor: i. m. 4-8. o.

²⁰ A magyar drámairodalomban a népi típusok szerepeltetésének hagyománya több darabban megtalálható. Csak néhány példa: Bessenyei György: A filozófus (1777), Gvadányi József: Egy falusi nótáriusnak budai utazása (1787), Csokonai Vitéz Mihály: A méla Tempefői, vagy: az is bolond, aki poétává lesz Magyarországon (1793), Fazekas Mihály: Lúdas Matyi (1817), Kisfaludy Károly: Kérők (1817) stb.

²¹ Vö. Pukánszky Kádár Jolán: i. m.; Bayer József: i. m. 56-61. o.; Tóth Lajos: i. m. 31-42. o.

²² Vö. Szentgyörgyi László: Szigligeti népszínművei, Löblowitz Zsigmond kiadása, Budapest, 1910. 13-17. o.

²³ Vö. Kósa János: Pest és Buda elmagyarosodása 1848-ig, Általános Nyomda, Könyv- és Lapkiadó Rt., Budapest, 1937.

²⁴ Szigligeti Ede: i. m. 514. o.

²⁵ Uo.

²⁶ Osváth Béla: Szigligeti, Művelt Nép Tudományos és Ismeretterjesztő Kiadó, Budapest, 1955. 51. o.; Bajza József: Szózat a pesti Magyar Színház ügyében, Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1986. 70-71. o.

²⁷ Idézik: Osváth Béla: i. m. 51-52. o.; Pukánszky Kádár Jolán: i. m. 14. o.

²⁸ Batta András: Álom, álmom, édes álmom... Népszínművek, operettek az Osztrák–Magyar Monarchiában, Corvina Kiadó, Budapest, 1992. 11. o.

²⁹ Világirodalmi lexikon, IX. kötet, i.m. 243. o.

³⁰ Szigligeti Ede: i. m. 518-519. o.

³¹ Bayer József: i. m. 79. o.

³² Uo. 89. o.

³³ Ember Ernő: A magyar népszínmű története Tóth Ede fellépésétől a XIX. sz. végéig, Csáthy, Debrecen, 1934. 17. o.

³⁴ Bayer József: i. m. 98. o.

³⁵ Uo. 297. o.

³⁶ Uo.

³⁷ Ember Ernő: i. m. 18. o.; Bayer József: i. m. 99. o.

³⁸ Vajda Viktor: Művészet és politika. Képek a magyar társadalomból, Fekete Bernát kiadása, Pest, 1870. 185-186. o.

³⁹ Vö. Névy László: A drámai középfajok elmélete, Athenaeum, Budapest, 1873. 78. o.; Idézi még: Galamb Sándor: i. m. 241. o.

⁴⁰ A népszínművek jelentősebb műfaji változatai: városi népszínművek (pl. Vahot Imre: Egy magyar iparos vagy az iparosszövetség diadala, 1874); fővárosi népszínművek (pl. Almási Balogh Tihamér: Milimári, 1880); etnográfiai és a nemzetiségi népszínművek (pl. Berczik Árpád: Székelyföldön, 1868); történeti népszínművek (pl. Tóth Kálmán: Dobó Katica, 1861); népdrama felé irányuló népszínművek (pl. Abonyi Lajos: A betyár kendője, 1873); idillikus népszínművek (pl. Csepreghy Ferenc: Piros bugyelláris, 1878) stb.



⁴¹ Vö. Kolta Magdolna: *A Népszínház iratai*, Magyar Színházi Intézet, Budapest, 1986; Verő György: *Blaha Lujza és a Népszínház Budapest színi életében*, Franklin Társulat, Budapest, 1926.

⁴² *A Hon*, 1873. január 7. Idézi: Galamb Sándor: i. m. 252. o.

⁴³ Tóth Ede (1844–1876) – sárospataki diák, kereskedősegéd, majd Lantos néven vándorszínész, költő és népszínműíró, az „idillikus változat” legismertebb alkotója, a *Kisfaludy Társaság* tagja.

⁴⁴ Vö. Galamb Sándor: i. m. 268-269. o.

⁴⁵ *Blaha Lujza aranykönyve. Emlékkönyv a Polgár előfizetői részére*, Budapesti Könyvnyomda, Budapest, 1911. 93. o.

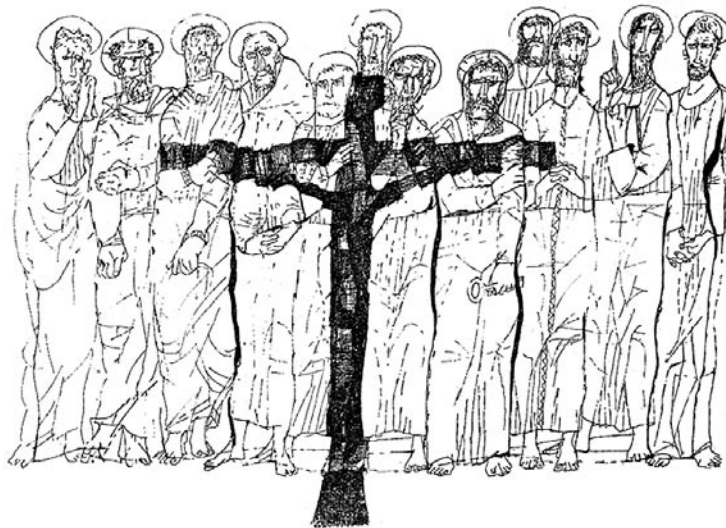
⁴⁶ Galamb Sándor: i. m. 270. o.

⁴⁷ Kóbor Tamás: *Blaha Lujza, 1850–1926*. In: *Blaha Lujza Emlékalbum* (szerk.: Porzolt Kálmán), Arany János Irodalmi és Nyomdai Műintézet Részvénytársaság, Budapest, 1926. 72. o.

⁴⁸ Idézi: *Blaha Lujza naplója*, i. m. 14. o.

⁴⁹ Ember Ernő: i. m. 47. o.

⁵⁰ Ady Endre: *A piros bugyellárís* (*Debreceni Hírlap*, 1899.) In: *uő: Színház* (válogatta, a szöveget gondozta, az utószót és a jegyzeteket írta: Varga József), Budapest, 1980. 19. o.





Dobrik István

Szalay Lajos öröksége

Gondolatok a centenáriumi év kapcsán

A művész

Szótlanut hallgattam, minden szavát elrejtve szívemben.

A hitnek, a vallásosságnak, a vallomásosságnak, a teremtő ihletettségnek és a transzcendenciának, a világ kijózanító tragédiáinak és az alkotói intuíciónak feloldhatatlannak látszó, fájdalmas, feloldást kereső drámáját lehetett érezni minden szava mögött. Egy vallásos lélek érzékenységét és az ösztönös temperamentum lüktetését. Szalay Lajos rajzi zsenialitása, a csak képileg felfogható és értelmezhető nyelvi fordulataiban rejlik. Ezek emelik vizuális ítéleteit általánosan ünnepélyessé. Az anatómiai vonalat mellőző mozgás-, idő-, indulat-, ideg-, kifejezés-, és jellemvonalaival mesterien megformált, többszólamú zengése ihletett üzeneteinek. A „tudat vizionáriusaként” rajzművészetében termékeny dialógus valósul meg az emberi lény és látomása között.

Már életében tisztelet és legendák lengték körül viszontagságos életét, önként vállalt, majd kényszerű négy évtizedes emigrációját, kivételes rajzi tehetségét, beszédének magyar nyelven zengő, gazdag képzetkincsre épülő veretes, fordulatokban gazdag nyelvezetét, a rajzolás művészetében korszakos jelentőséggel bíró, iskolát teremtő szemléletét, munkásságát. Önmaga életét egy tótágas *Divina Comedián*ak tartotta, amelyben Tarnabod a Mennyország, Miskolc, Budapest, Párizs a Purgatórium, New York a Pokol.¹ A „Miskolci Purgatórium” meghatározó volt nem csupán a felnőtté válás, hanem induló művészi pályafutása szempontjából is.² Bár Órmezőn született (1909. február 26.) és meghatározó gyermekkorát a heves megyei Tarnabodon töltötte, az elemi iskola harmadik, majd negyedik osztályát már Miskolcon végezte el, a MÁV-telepi iskolában. Tíz éves korában írták be a Fráter György (ma Földes Ferenc) gimnáziumba. A művészet iránti érdeklődésére, fiatalkori eszmélésére irodalomtanára Szikra Gyula nagyobb hatással volt, mint rajztanára Madáchy István.³ Balogh József magán rajziskolájába járt és valószínűleg az ő segítségével jutott be, legfiatalabbként, a Képzőművészeti Főiskola miskolci művésztelepére. A telepvezető Benkhard mester nagyvonalúsága tette lehetővé, hogy a városban alkotó fiatal tehetségek együtt dolgozhassanak a főiskolás hallgatókkal.⁴ Innen datálódik Csabai Kálmán festőművésszel való ismeretsége, akivel később a Képzőművészeti Főiskolán is egymás közelébe kerültek, közös mesterük, Benkhard Ágost szárnyai alatt. Csabai az 1970-es évek elején segítségére volt, hogy haza- és elsősorban Miskolcra települjön, ahol édesapja, édesanyja és húga is élt.⁵ Szalay végleges hazatérése előtti évtizedből származó levelei jól érzékeltetik, hogy Párizs (1947-49), Buenos Aires és Tucumán (1949-60), majd New York (1960-88) után az itthoni közönség-



re számít, s hogy végre itthon szeretne minél intenzívebben jelen lenni. Kétlakiság alakult ki a Szalay házaspár életében ez idő tájt: a nyarakat lehetőleg Magyarországon töltötték (részben Pesten, Nándor öccsénél megszállva, nagyrészt pedig Miskolc-Tapolcán, a város üdülőjében), s csak ősszel utaztak vissza New Yorkba.⁶

Miskolc-Tapolcán sokat dolgozott, itt készült az *Énekek éneke* sorozata, amely 1991-ben a Miskolci Galéria kiadásában meg is jelent Supka Magdolna bevezetőjével. Ő írja: „mi itt Magyarországon, még mindig nem tudjuk igazában ki is ez a Szalay Lajos, mit jelent nekünk és a világnak az az egyénien sajátos, áramlatoktól, előképektől független rajzi irány, amellyel Ő a magyar és az egyetemes művészet szókincsét gazdagította”. Itt készíti vele interjúinak egy részét Bakonyi Péter, amely 1987-ben jelenik meg *Végtelen a tenyérben* címmel. A kötetet Supka Magdolna az „eszmei oknyomozó műtörténet ritka kincsének” nevezi, amelyben Szalay Lajos „elbűvölő gondolati és stiláris ékesszólással a „szóvá tehetetlent” közvetíti számunkra.⁷

1988. május 31-én minden patetikusságot nélkülözve úgy rendelkezik, hogy felajánlja a Művelődési Minisztériumnak, hazai múzeumoknak történő átadásra, négyszázötven rajzát, hogy „szülőföldem iránt érzett szeretetemet és hálámat ez is kifejezze”. A végleges hazatérésre csak 1988-ban kerül sor, ekkor utalja ki a város számukra a Hunyadi u. 4. szám alatti földszinten lévő lakást. Itt már keveset rajzol, de sokan látogatják az idős mestert. 1989-ben Kiváló Művész címet kap és díszdoktorává fogadja őt a Magyar Képzőművészeti Főiskola. Végvári Lajos ekkor írja meg, a vele történő beszélgetések





alapján, a munkásságáról szóló könyvét.⁸ Ezekben az években készülnek vele, Sümegi György jóvoltából, azok dokumentatív erejű beszélgetések is, amelyek fontos adalékként szolgálnak a művész ars poeticájának értelmezéséhez, és amelyek a videofelvételeken való archiválás mellett, könyvekben is publikálásra kerülnek.⁹ Szintén az ő bevezetőjével és Környeiné Gaál Edit interjújával a miskolci II. Rákóczi Ferenc Megyei Könyvtár külön kötetben jelenteti meg lovas rajzait.¹⁰ A Kossuth-díj átadásának évében (1992) Miskolc városa Petró Sándor volt műgyűjtő polgári házának Viszlai József tervei alapján történő átalakításával, a Hunyadi u.12 szám alatt, végleges helyet biztosít állandó kiállításának, amelynek ünnepélyes megnyitására ugyanezen évben kerül sor.¹¹

A város képviselőtestülete 1993. május 11-én díszpolgári címet adományoz Szalay Lajosnak. A közgyűlési határozatot Miskolc *Aranykönyvében* a következőképpen örökítették meg az utókor számára: „Életműve, művészete jelenség a magyar kultúrában, egyszerű és megismételhetetlen. Egyénien sajátos, és az egyetemes művészet szókincset gazdagította. Rajzai messze túl a kézművesség legfelsőbb régióin, esztétikai és szellemi kiteljesedés magasrendű formái. Néhány éve visszatért Magyarországra és Miskolcon telepedett le. Megtisztelte a várost azzal, hogy jelentős számú alkotást adományozott állandó kiállítása számára. Miskolc büszke Szalay Lajosra, akinek helye az egyetemes rajzművészet alkotói sorában a legnagyobb mesterek között van”

Már régebben húzóó betegsége két év múlva újra leveszi lábáról és 1995. április 1-jén adja vissza lelkét Teremtőjének. 1995. április 5-én helyezik végső nyugalomra, tisztelői főhajtása mellett, a Szentpéteri kapui temetőben, a város által biztosított díszsírhelyben. 2000-ben a város síremléket állít számára, amelyet Varga Éva szobrászművész készített. Az ő munkája a Petró-ház falán 2005-ben felavatott portré-dombormű is.¹²

Szalay-emlékév Miskolcon és más helyszíneken

Miskolc városa és a Miskolci Galéria Városi Művészeti Múzeum 2009-ben emlékbizottság létrehozásával készült a száz éve született Szalay Lajos centenáriumára. Reményei szerint ez a grémium lett volna hivatott arra, hogy országosan összehangolja és koordinálja az év eseményeit, de a megemlékezések elsősorban mégis a szabadon szervezés örömteli szabadságából születtek.

A Szalay-év Miskolcon kívüli programjai a budai Koller Galéria *Istenek, szentek, mártírok* című kiállításával kezdődtek (2008. december 5-21.). Ez volt a több művészeti intézmény és galéria részvételével létrehozott évfordulós kiállítás-sorozat első tárlata, a mester valóságos és mitológiai tárgyú ábrázolásából. Az évet igazán a Kogart Ház *Az ismeretlen Szalay Lajos* címmel rendezett nagyszabású gyűjteményes kiállítása nyitotta (2009. január 15. – március 25.), ahol több mint háromszáz festmény, színes és fekete-fehér rajzok, könyvillusztráció és sokszorosított grafika sorakozott a kronológiát is követő, koncepciójában, tematikájában is okosan rendezett terekben. A tárlat kuriózuma a tavaly nyáron az Alapítvány jóvoltából San Diego-ból hazakerült, a művész lánya által őrzött hagyaték jelentős része volt, amelyből a Szalay-életmű ez idáig ismeretlen színei gazdagították a munkásságáról kialakítható képet.¹³

A budapesti Jászi Galéria 2009. február 26-án, *Szalay Lajos – A vonal költője* címmel megnyílt kiállítása, hazai magángyűjteményekből, valamint a művész lányának, Szalay Klárának a gyűjteményéből került válogatásra, több mint hatvan, a nagyközön-



ség számára eddig be nem mutatott tusrajzzal. A Petőfi Irodalmi Múzeum *Szalay Lajos: Vonalasszociációk* címmel nyílt tárlata pedig (2009. március-április) a fiatal Szalay illusztrációs művészetének kiemelkedő darabjait mutatta be, amelyen meghatározó szerepet kaptak a Cervantes, Coleridge, Dosztojevszkij, Goethe, Kassák Lajos, Ovidius, Racine, Steinbeck, Szabó Lőrinc, Szathmári Sándor és Villon műveihez készített munkák.

A miskolci események, 2009. április 18-án délelőtt Szalay Lajos sírjánál történt megemlékezéssel kezdődtek, majd emléktábla avatásra került sor a művész utolsó lakóhelyének a Hunyadi u. 4. számú ház falán. A táblán ez olvasható: „Szalay Lajos (1909-1995) a magyar rajzművészet világhírű mestere, Miskolc Díszpolgára. Ennek az épületnek földszintjén lakott élete utolsó évtizedében feleségével, Héring Júliával. Miskolc Város Önkormányzata, 2009.” Ugyanezen a napon kiállítások megnyitására került sor a Miskolci Galéria Rákóczi-házában, *A magyar rajz fiatal mesterei. Szalay Lajos és nemzedéktársai, 1932-1949* (a Magyar Nemzeti Galériával közösen), *Szalay hazatér. Ismeretlen művek a hagyatékából* (a KOGART Kortárs Művészeti Gyűjteménnyel közösen), és *Szalay és Miskolc. Válogatás a Miskolci Galéria és a Herman Ottó Múzeum gyűjteményéből* címmel.

A három kiállításnak az életmű értékeit sokszínűen felsorakoztató együttese a kritika által is elfogadott, méltó és szépen hangzó ünnepi eseménye volt az emlékévnék.

„Az itthoni életmű, az idő távolából is ható grafikai teljesítmény, amely most megsokszorozva és zengve mutatkozik be a Miskolci Galériában. A vállalt-szellemi szülőváros bőséges és érdemi rendezvénysorozattal ünnepli a művész centenáriumát. Az emlékesteken és koszorúzásokon túl kiállításfűzér tiszteleg az ott felnőtt és ott eltemetett Szalay emléke előtt, benne egy igen fontos, a Nemzeti Galériával közös művészettörténeti vállalkozás, amely *A magyar rajz fiatal mesterei* címet, valamint a *Szalay Lajos és nemzedéktársai 1932-1949* alcímet kapta. Az évszámok jelzik a hiánypótlást. A nemzedéktársak munkái közé vegyített Szalay-rajzok bemutatják azt a szenvedélyes és öntudatos, emberiségben gondolkodó és független alkotót, akit írásban egy Kállai Ernővel folytatott heves beszélgetés, annak a *Magyar Csillagban* megjelent beszámolója örökített meg negyvenkettőben. Egy mesterkaraktert. Már abban is volt valami szokatlan dac, konokság, hogy a főiskola többszörösen díjazott növendéke felhagy a festőambíciókkal és grafikus, kizárólag rajzművész lesz. Ez a rajzművészet fölényesen biztos és kíméletlenül lényeglátó. Bevart szájú, csontos öregasszonyokat mutat fel, acsarkodó emberpiacot és elhasznált zsák-hordókat, rossz kerítőket és goromba együttérzéssel ábrázolt tengerészeket. Ha bibliai a téma, Mária Magdolna egy csapszék közönsége előtt omlik Krisztus lábai elé, ha történelmi, egy feldúlt agitátor Julianus barát izgatja fel az ugrásra kész királyt. Expresszív realizmus, ha kategorizálni akarjuk, a pompás rajzaival szintén jelen lévő Derkovits művének méltó folytatása – de ne gondoljon senki most sem szociáltörténelmi tananyagra. A rajz izgalmas intimitása, tus, toll és papír végtelenül gazdag változatossága, igen, a legkifinomultabb grafikagyűjtőket kielégítő műélmény jár együtt a valóságglátással. Megdöbbenő, hogy ezekkel a tulajdonságokkal Szalay mennyire nem volt egyedül. A korszak iránt érdeklődők mindig tudták, hogy a háborút megelőző évtizedben, a háborús években létezett Magyarországon egy nem szervezett és nem címkézett művészgeneráció, amelyet aztán az események szerteszórtak. De látni, felbecsülni most, Miskolcon lehet annak a törekvésnek az erejét, amely nem akart csatlakozni a Gresham humánus békéjéhez,



még kevésbé a római iskola ministráló klasszicizmusához, és bizalmatlanul nézte a mára elfeledett képirók pántlikás nacionalizmusát is... Szalay emigrált egy évtized múltán. Most újra látni, milyen lehetőséget, milyen életpályákat dúlt szét, semmisített meg vagy kényszerített vastos kitérőkre ezerkilencszáznegyvenkilenc, ezerkilencszázötven. Amely realizmust prédikált, csak éppen az a művészetajánlat nem kellett neki, amely realista volt, elkötelezett és őszinte. Tragikus tanulság, de ne rettenjenek vissza: a kiállítás fel-emelő.”¹⁴

Az emlékezések sora április 21-én a Szalay Lajosról készült filmek: az *Újra itthon* (1980) és a *Szabadságszerelem* (2006) bemutatásával folytatódott. Április 23-án a Miskolci Galéria és a Széchenyi Irodalmi és Művészeti Akadémia Miskolci Területi Csoportja szervezésében a Kondor-teremben emlékesten idézték fel leányának jelenlétében személyét. Különösen tanulságos volt május 28-án, a Miskolci Galéria és az MTA MAB Művészettörténeti Munkabizottsága rendezésében, tárlatvezetéssel és kerekasztal-beszélgetéssel egybekötött szakmai nap.¹⁵

Az emlékévé méltó lezárásaként – a Város és a Miskolci Egyetem közti együttműködést, az Egyetem 1956-ban betöltött szerepét méltatva – Miskolc város a Miskolci Egyetemnek ajándékozta azt a dombormű másolatot, amelyet Szalay Lajos 1956 emlékére készített *Hungary, 1956* címmel 1969-ben. „Az eredeti bronz dombormű az Egyesült Államokbeli Norwalk-ban található, magassága 157 cm, szélessége 195 cm, vastagsága 3 cm. A másolatot Győrfi Sándor szobrászművész készítette. ... Szalay Lajos művészeti munkássága nyomán teljes életműve nemzeti kultúránk részévé vált, így jogos igény műveinek őrzése, bemutatása és megóvása. A Szalay-féle dombormű az egyetemi ifjúság és a nagyközönség által látogatható helyen történő elhelyezése megnyugtatóan biztosíthatja egy kiemelkedő kulturális érték szélesebb körű megismerését, ugyanakkor, az általános mércét meghaladó, fokozott gondosság várható el a műtárgy állapotának megtartása érdekében, melyre a Miskolci Egyetem vezetése garanciát vállal az ajándékozási szerződésben. Az Egyetemen méltó helyére kerülhet a műalkotás, az 1956-os megemlékezések kapcsán a fiatalok százai is kegyelettel emlékezhetnek 1956 hőseire, tiszteleghetnek kiváló művésznk Szalay Lajos emléke előtt.”¹⁶

A Szalay-domborművet a Miskolci Egyetemen október 23-án, az ünnepi megemlékezések keretében avatták fel.¹⁷

A Szalay-emlékévé zárására december 6-án, a 20. jubileumi Téli Tárlat megnyitóján került sor. A Téli Tárlat részeként, emlékére, tematikus pályázatot hirdettek meg, *A művész kötelessége erkölcsi bátorsága* címmel. A pályázatra beadott munkák a jubileumi tárlat részeként idézték személyét.

S végül a tervek szerint 2010 januárjában – az emlékezés időhöz nem kötött jelentőségét igazolva – a Sümegi György által szerkesztett *Egyetlen dimenziók a jelen. Szalay Lajos festő- és rajzolóművész leveleiből* c. kötet kerül majd a nagyközönség kezeihez.

A Szalay Lajosra emlékező év lezárult ugyan, de a gazdag és szétszórt életmű további feltárása, a magyar művészettörténetben való méltó elhelyezése még mindig ró feladatokat az utókorra.¹⁸ Az emlékezések megosztották a szakmabelieket. Voltak, akik a méltóbb és átfogóbb ünnepet hiányolták, és a média szerény figyelmét kritizálták, és voltak, vannak, akik ellentmondásosnak ítélve emberi megnyilatkozásait nehezen emelkednek felül az alkotó személyes vívódásain. Pedig Szalay Lajos csak kora ordas szélsőségeinek



viharában próbálta önmaga számára is értelmezni a maradandó emberi értékeket, a magyar nyelv és a rajz megtartó erejét, az emberi érzések tisztaságát és mélységét.

„Mert Szalay Lajosból úgy nőtt ki a zsenialitás, mint égitestünk anyagaiból a fű, a földből, a kőpedésekből, a sziklahasadékok szikárnak tetsző, de cserepes oldalán, dombon, mezőn, réten, mindenütt. Ismerik-e a fűszálat? ... Ha ismerik: tudják, micsoda erő van, roppant hit-tudat és még-roppantabb győzelem-tudat van egy zöld fűszálban. Ilyen győzelem-mámor és elmúlás-mámor volt Szalay Lajos. A mindig megfeszítésre-váró és mindig keresztet-hurcoló győztes lángelme, szegény!” – írta róla Juhász Ferenc. Szalay Lajos éles valóság szemlélete áthatott a felületen és az előtér jelenségeiben röntgenkép módjára a dolgok háttérbeli összefüggéseire, az emberi jellemek, sorsok, helyzetek, cselekvények szövevényes voltára is rávilágított. „Én magam az *ember*t tartom szem előtt a maga társadalmilag adott helyzetében, a maga isteni kegyelemből kihullott, nyomorult vergődő állapotában. – vallotta. Ez a társadalmi pokol olyan mérhetetlen, annyira zsúfolva van az emberi tökéletlenség ezerarcú nyüzsgésével, hogy kételkedve és megzavarodva állok a politikai messianizmus minden jelszóba tömörült, sommás programja előtt.” Szalay Lajos – ismét Juhász Ferenc szavaival – „a megváltás fiaként hit-szegénységünket a bűn-mélyből kiváltó, teremtő, förgeteges-erejű Mindenség volt. Boldogtalan zseni a keresztúton. De boldog lehetett az Elképzелhetetlen Isten, hogy száz évvel ezelőtt, ilyen áldott szentséges fia született.”

Hajtsuk meg fejünket emléke előtt és őrizzük méltó módon ránk hagyott örökségét.¹⁹





Jegyzetek

¹ A művész kötelessége az erkölcsi bátorság. Beszélgetés Szalay Lajossal. Az interjúkat készítette: Sümegi György és Tóth Piroska. Miskolci Galéria, 1991. 25. o.

² Noha Szalay nem Miskolcon született, eszmélése, művészeti pályára indulása, művész-szé érése szempontjából döntő hatások érték e városban. „Szalay Lajos minden egyéni-közösségi problémára érzékenyen reagáló, sokoldalú és magas szintű rajzművészetével már fiatalon iskolát teremtő, mércét meghatározó munkásságú.” Vö.: A művészet története Magyarországon (szerk.: Aradi Nóra), Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1983. 474. o.

³ Végvári Lajos: Szalay Lajos. Városi Tanács – Herman Ottó Múzeum, Miskolc, 1990. 14. o.

⁴ Uo. 15. o.

⁵ Vö.: Bevezető, in: „Egyetlen dimenziónk a jelen” Szalay Lajos festő- és rajzolóművész leveleiből. Összeállította, jegyzetekkel ellátta, a bevezetőt írta: Sümegi György, Miskolci Galéria Városi Művészeti Múzeum, 2009.

⁶ Uo.

⁷ Supka Magdolna: Utószó, in: Szalay Lajos: Végtelen a tenyérben. Bakonyi Péter interjúi. Múzsák Közművelődési Kiadó, Budapest, 1987.

⁸ Végvári Lajos: i.m.

⁹ A művész kötelessége az erkölcsi bátorság, i.m.

¹⁰ Lovak Szalay Lajos lovas rajzaiból. II. Rákóczi Ferenc Könyvtár, Miskolc, 1993.

¹¹ A Petró-házban ezzel egy időben kapott helyet Kondor Béla (1931–1972) állandó kiállítása és a helyi művészeket bemutató tárlat.

¹² A jelen közlemény első része megjelent: Általuk híres e város... Miskolc. Szalay Lajos (szerk.: Dobrik István), Szépmesterségek Alapítvány – Miskolci Galéria, Miskolc, 2009.

¹³ A kiállítással egy időben jelent meg: Szalay Lajos grafikuművész gyűjteményes kiállítása a művész születésének 100. évfordulója tiszteletére (szerk.: Fertőszögi Péter), benne: Sümegi György bevezető tanulmánya, Szalay Klára emlékezése. Kovács Gábor Művészeti Alapítvány, Budapest, 2009.

¹⁴ Rózsa Gyula: Szalay Lajos-centenárium = Népszabadság 2009. május 13.

¹⁵ A kiállításhoz kapcsolódóan jelent meg: A magyar rajz fiatal mesterei. Szalay Lajos és nemzedéktársai, 1932–1949, (szerk.: Bán András, Zsákovics Ferenc), Miskolci Galéria, 2009. (A Miskolci Galéria könyvei 35.); és Általuk híres e város... Miskolc. Szalay Lajos, i.m.

¹⁶ Részlet Miskolc Megyei Jogú Város Közgyűlésének „Javaslat a Szalay Lajos: Hungary, 1956 c. dombormű másolat Miskolci Egyetemnek történő átadására” tárgyú előterjesztéséből.

¹⁷ A Norwalki Magyar Bizottság (Connecticut, USA) fölkérésére Szalay elkészítette az 1956-os magyar forradalom és szabadságharc dombormű-émlékművét: Hungary 1956 (1969. június 1., Norwalk, Freese Park). A dombormű-avatás meghívóján az emlékállítók így fogalmazták meg a mű tematikáját: «A baloldalon látható lovas a forradalom, ragyogó /reményteli dicsőséges kezdetét/kirobbanását szimbolizálja. Az orosz elnyomók brutális tankjainak agresszióját a földre zuhant (munkás) ember jeleníti meg/láttatja, akinek keze a hárfán, a szabadságmozgalmakat inspiráló költők és művészek szimbólumán nyugszik. A jobb oldalon fől szálló madár/galamb/szentlélek pedig az örök, legyőzhetetlen/leverhe-



tetlen reményt képviseli.» Az '56-os emlékműnél a norwalki magyarok évente megemlékeznek a forradalomról.

¹⁸ A Miskolci Galéria Városi Művészeti Múzeum Petró-házában 2010 tavaszán tervezik megnyitni a Szalay Lajosra emlékező, korszerű multimédiás eszközökkel felszerelt szobákat és azt a kibővített művészeti könyvtárat, amelynek része a művészre vonatkozó dokumentációs adatbázis is.

¹⁹ Elhangzott sírjánál 2009. április 18-án (részlet Dobrik István beszédéből).





Háború után



Menekülés



Pegazus 2.



Válaszúton



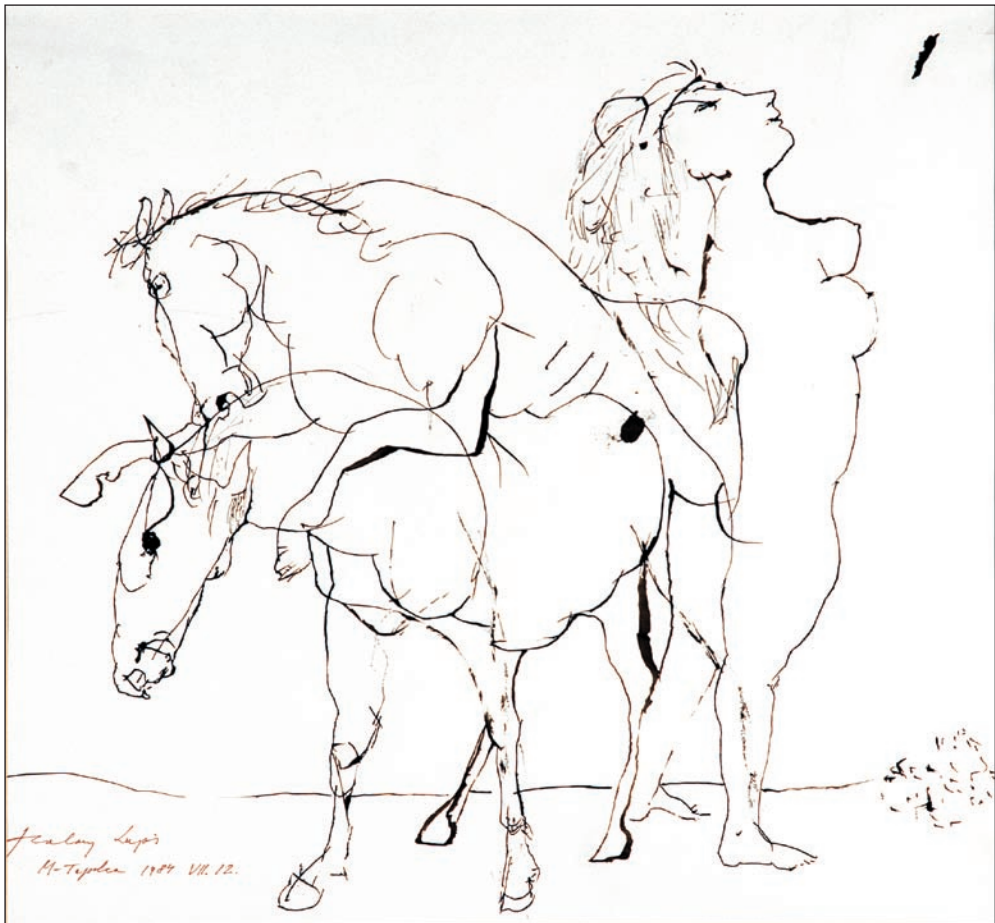
Zsuzsanna és a vének



Csók



Inspiráció



Énekek éneke II.



Fügedi János

Az európai tánckultúra mérföldköve

A *Koreográfia* mérföldköve itt és most Magyarországon: szülőhazájában első alkalommal jelenik meg írás Lábán Rudolf tollából. Lábán neve és az európai tánckultúrát alapjaiban megváltoztató munkássága méltatlanul, de bizonyos tekintetben érthetően nem kapott helyet a magyar táncéletben. Lábán 1879-ben született Pozsonyban, és eredetileg Rezső János Attila névre keresztelték. Az országot húszévesen hagyta el, Franciaországban, Svájcban, Németországban, élete végén Angliában kutatott, alkotott és tanított. Kezdetben képzőművészettel, színházművészettel, építészettel, zenével foglalkozott, végül a táncművészetben találta meg a keresett kifejezési formát. A 20. század 20-as, de főleg 30-as éveire a német expresszionista tánc vezető képviselőjeként tartották számon, több opera és színház első koreográfusa lett, számos iskolája működött Németországban és Európa más országaiban. A náci hatalommal vonakodott együttműködni, alkotói pályafutása az életmű kiteljesedése előtt megtört. Tevékenységét Angliában kezdte újra, de ekkor már elsősorban mozdulatelméleteire és az oktatásra koncentrált. Mind színpadi, mind táncelméleti munkásságában a korszerű formák és az emberi szellemi hagyomány egységét kereste, alkotói és kutatási eredményei máig hatnak. Mintegy 120 koreográfiát készített, 15 könyvet és több mint 70 tanulmányt adott közre. Esztétikai és oktatási koncepcióinak hatása beláthatatlan, mert elméleteit és azok gyakorlatát kiindulási pontnak tekintve koronként a szükségletekhez és igényekhez igazítják, átalakítják vagy fejlesztik. Lábán tevékenységét övező hazai figyelem hiánya az életmű jelentőségéhez képest tehát igen méltatlan. Mégis – érthető. Lábán hatására kezdetben kétségtelenül reagáló, új táncos irányzatokat kereső magyar táncélet az 1948-tól színre lépő kultúrpolitika, mint polgári dekadens irányzatot ellehetetlenítette, működési kereteit megszüntette. A hetvenes évek közepétől megjelenő, mintegy húsz év alatt azonosságát keresve lassan megerősödő, majd egyre nyilvánvalóbb értékekkel jelentkező magyar modern vagy kortárs tánc világában talán most jött el az a pillanat, amikor Lábán munkássága nagyobb figyelmet kap.

A címadó *Koreográfia* fogalom az évszázadok alatt végbement jelentésváltozás miatt többértelmű, ugyanakkor tágabb összefüggésekre is utal. Lábán korában a „koreográfia” szót már a mai „táncmű” értelemben használták. De ugyancsak *Choreographie* volt Raoul Feuillet 1700-ban kiadott könyvének címe, amelyben Feuillet egy új, bő egy évszázadig igen sikeres táncírás módszert tárt a nyilvánosság elé. Tehát 2-300 évvel korábban a koreográfia fogalmát még a szó eredeti, az ógörög szóösszetételnek megfelelően „táncírás”, „tánclejegyzés” értelemben használták (choros = kör, korabeli szinonimaként tánc, graph = írás). Lábán jól ismerte Feuillet könyvét, jelen munkájában részleteket idéz és elemez Feuillet munkájából. Lábán is kísérletet tesz könyvében egy tánclejegyző módszer kidolgozására, és mozdulatelemzési szemléletében már mindazok a szempont-



ok megjelennek, amelyeket a mű kiadását követően közreadott táncírás rendszere, a kinetográfia alapelveiként használt fel. A címválasztás többértelműségét itt érthetjük meg. Lábán visszautal a koreográfia szó eredeti, „táncírás” jelentésére, de egyben tovább is lép, mert úgy tágítja a fogalmat, hogy a művészi mozdulatalkotás alapjait tárja fel, vele a mozgás legmélyebb összetevőinek szétválasztásával egy ma is érvényes, rendkívül variábilis forrást mutat be.

A könyv címadásának és tartalmának értelmezéséhez azonban azt is fel kell ismernünk, hogy a *Koreográfia* nem csupán a táncos mozdulatelemzési és táncalkotási szempontok önálló gyűjteménye, hanem Lábán munkásságában egy nagyobb összefüggésrendszer része. Lábán a táncművészet elméleti és gyakorlati alapjaiként a „koreográfia” a „koreológia” és a „koreosophia” egymásba fonódó hármasság egységének létrehozására törekedett. A fentiek értelmében a „koreográfia” jelentette – visszatérve a szóösszetétel eredetéhez – a mozdulat szerkezeteinek feltárását, amely értelemszerűen kapcsolódott az elemzésekhez elengedhetetlen tánclejegyzéshez. A ma általánosan „táncstudomány” értelem használt „koreológia” Lábánál a táncseményeket uraló rendszerek vizsgálatát, mint a tér- és időtapasztalatok szintézisét, az esetleges és értelmetlen formák elkerülésére a mozdulatot kifejezővé és funkcionálissá alakító rejtett törvények keresését jelentette. A „koreosophia” pedig a tánc történelem előtti időkben feltételezett mágikus tartalmától a modern kor társasági és színházi szórakoztatásig terjedő társadalmi-kulturális jelentőségét vette számba.

Lábán esztétikájának alapja három szabályos kristály – mindhárom magában hordozza az ókor abszolút szépségeszményét, az aranymetszés arányát. Pitagoreusi értelemben a szabályos testek az univerzális lét archetípusai, az isteni lélek manifesztumai: a tetraéder jelenti a tüzet, az oktaéder a levegőt, a kocka a földet, az ikozaéder a vizet, a dodekaéder pedig a kozmoszt. Lábán egész életét az ezoterikus világkép hatotta át, ennek szellemében alkotott és kutató. Nyilvánvalóan hatott rá a kozmikus kristályok és a világharmónia között felállított megkapó párhuzam, amelybe a mozdulatok harmóniáját kívánta beilleszteni. Figyelemre méltó az összefüggés: az európai történeti zenei skálák Pitagorasz zenematematikája nyomán épülnek a kromatikus, 12 félhangból álló skálára, Lábán ikozaéderen alapuló lendületszáma pedig 12 mozdulattal állnak, és az utolsó mozdulat visszatér kiindulási helyére. A befejezettnek éppen nem tekinthető lejegyzési kísérleten túl a könyvben Lábán a tánc térbeli-formai elemzésén keresztül esztétikai tartalmakat is felmutat.

Minél jobban megismerjük, annál szédítőbb a Lábán által feltárt térhasználati rendszer gazdagsága. Lábán a táncalkotás és a vele összefüggő táncelmélet olyan forradalmi távlatait nyitotta meg, amely az esztétikai vonzás-taszítás készítését, vagy a táncmű verbalizálható cselekményét tovagörgetni szánt funkcionális-pantomimikus mozdulatalkotást messze meghaladva egészen új alapra helyezi a kompozíció lehetőségeit. Világa – feltehetőleg annak rendkívüli bonyolultsága és transzponálhatósága miatt – teljességében még feltáratlan. Elmerülni benne és felszínre hozni változatait egyszerre szórakoztató kaland és szellemi kihívás. De Lábán a harmonikus kristályokat csak keretnek szánta. A tánc igazi tartalma mindig a lélek rezdülése, megjelenése pedig a lendület és az egyensúly játéka.

A *Koreográfia* mérföldkő volt Lábán Rudolf mozgalmás, táncalkotásban és táncelméleti invenciókban rendkívül termékeny életében, mert első alkalommal foglalta össze a táncos



mozdulatformák mintegy húszéves kutatása során szerzett tapasztalatait és eredményeit. A könyvet az tette és teszi a mai napig megkerülhetetlen forrásmunkává, hogy közreadásáig nem akadt táncelméleti munka, amely egyértelmű elveket követve dolgozott volna ki mozdulatelemzési szempontokat, és teremtette volna meg egy táncművészeti morfológia alapjait. A mű mérföldkő maradt korunkig, mert a benne felvetett szempontok nem csak érvényesek, de alig kihasználtak, térszemléleti, testegyensúlyi és mozdulatminőségi elveinek mélységei jóformán elérhetetlenek, összetettsége kimeríthetetlen a táncosok és alkotók számára.

A jelen könyv remélhetőleg nem csupán tisztelgés Lábán halálának 50. évfordulóján az európai táncművelés kiemelkedő alakja előtt, hanem egyúttal kezdeti lépés Lábán eredményeinek integrálására a hazai táncos gondolkodásba, alkotásba és oktatásba.

(Lábán Rudolf: Koreográfia, L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2008. „Táncművészet” – szerkesztő: Fuchs Livia.)





Vass Tibor

Naívek, színek na, felettébb eljáró ívek

Színek a Deventeri Múzsából: Fénykard, állj szó el

Balogh Ildikó mobil tűzifaárus titkolt emlékkönyvébe

A folyó neve: IJssel, nagy i, nagy jé, és kicsivel
a ssel, ájsszoel, ha ki akarom mondani, de kimondani nem
merem, míg nem láttam, mert nem láttam még IJsselt.
A csillagok háborúját sem láttam még,
amikor kimondtam, szkájevóker, sokkal bátrabb lehettem,
velem lehetett jobban az erŐ, kis e, kis er, nagy Ő.

A csillagok háborúja megy a tévében,
hintázás rémlik a Rácz Ádám, a Gyula és az Őrs utcák
határolta téren, hintánk a vadászgép,
egyikünk a szkájevóker, másikunk a hanszóló,
a közös rémlés pedig, hogy vadászgépeink összeérnek,
mert nem szabad összeérniük,
máskülönben meglehet, részeink később
baljós árnyakat vetnének. Vetítenének újakat,
látom a reklámban, amikkel nem voltak megszakítva
akkor még a filmek, igaz, szín se volt
fehéren, feketén kívül még, és hétfő szünnap az adásban.
Fiatalabb lehettem, mint most a fiam,
amikor először láttam ezt a részt, lehettem kábé tíz,
kábé harminc éve ivódott belém a fénykard felül-
múlhatatlan színe.

Most egy harminc körüli, felülmúlhatatlan színű
Balogh Ildikót látok Hernádkakon, a sekély élvezeti értékű,
általam jól kimondható Hernád felől fújhatta ide a szél,
irányba úgy áll a kocsija,
csengetnek, mér is mondjuk ezt többes számban,
mikor inkább egyvalaki csenget,
kinézek, áll egy Balogh Ildikó a kapumban.



Azonnal megyek, mondom, feltétlen közelről kell
megnézzem Balogh Ildikó rakott szoknyájának ráncait,
a hernádkaki közvilágításban Balogh Ildikó
rakott szoknyaráncai között az ablakomból látszik egy szín,
ami felülmúlhatatlan lehet.

Maga itt az utcabizalmi, kérdezi Balogh Ildikó mobil tűzifaárus,
miután mondom, megadhatja nevét, telszámát
tűzifa-ügyben nekem, jó a lakókapcsolat az Ifjúság utcában,
szeretettel tudom ajánlani tűzifáját a lakószomszédoknak,
ha szeretettel és olcsón adja, és ebben a szoknyában jön vissza.
Balogh Ildikó felnevet, és Jodák Jodája,
ugyanaz a szín villan a szájában, mint a szoknyaránccok között.

Kétezer per mázsa az akác, azt mondja,
a bükk ezernyolcötvenéből engedni tud, de ha többet kér,
még engedékenyebb vagyok, mondja Balogh Ildikó mobil tűzifaárus,
és mondom Balogh Ildikónak, legyen engedékeny, kérem,
egy hét múlva kábé térjünk vissza a mobil tűzifára,
nem mondhatom neki, hogy egy hétig kábé megyek
Ijsselt gyakorolni, nagy ivel, nagy jével, és kicsivel a ssett,
ájsszoel, ha ki akarom mondani,

nem köthetem az orrára, pedig nagyon szép az orra
Balogh Ildikónak, szívesen látnám egy-egy apró
titkom rákötni valójául, de ezt se mondhatom neki,
mellette áll egy férfiember, aki lehet, nem csak a sofőrje,
s nem lenne orr-ügyben a titkaim kedvéért engedékeny.

Magának nincs egy kandallója ebben a szép házban,
kérdézi Balogh Ildikó mobil tűzifarárus,
nincs, mondom, csak egy kis fekete kályhám,
ami a kiskerti fahulladékból ebben a szezonban még elvan,
mármint hogy fűthet keveset, előszezon van, előszezonban
a tyúkkultúrudvar helyén élt cseresznyefa elég
tűzifát képez estékre, halálának színei felülmúlhatatlanok,

s mire kigondolom ezt a fahalálszint,
úgy fordul a hernádkaki közvilágításban
Balogh Ildikó mobil tűzifaárus,
hogy a fénykard színe tűnjön elő a rakott szoknya ráncai között,



kénytelen vagyok hosszan nevetetni
szkájvókerrel és hanszólóval, feketével, fehérrel,
hétfői adásszűnnappal, hogy megleshessem újra és újra
a villanást a szájban, hogy érjen össze még jobban
fénykarddal, szoknyaránccal,
mielőtt a sofőr elviszi a Balogh Ildikóhoz köthető
három részt egyszerre,
mielőtt visszamegyek erŐeredőjét a tévében nézni,
hallgassam azt a hangot, amit csak a fénykard tud kiadni,
amikor mozgatják, amikor összeér egy másikkal,
s próbáljam lángnyelven kimondani: IJssyel,
amikor előáll a hang,
amit csak ember tud kiadni, ha egy másik mozgatja,
s közben összeér azzal a másikkal,
még ha bármilyen okból esetleg nem is lenne szabad összeérnie.

Ha sokkal bátrabb lehetnék, ha az erŐ, kis e, kis er,
nagy Ő jobban velem lenne,
nem félnék későbbi részeink baljós árnyait
vetni akár épp erre a papírra,
lángnyelven írnám IJssielt
Balogh Ildikó mobil tűzifaárus titkolt emlékkönyvébe.



Oláh András

[következmények nélkül]

következmények nélkül nem lehet
törlésre ítélték minket az istenek

maradunk szimpla kartoték-adat
időnek s mosolynak üzenünk hadat

mocsokkal dobálnak majd – attól félek
s hogy mosdóvizükbe fullad a lélek

a szem is bezárul majd mint a szív
s egy másik dimenzióba taszít

bármerre megyünk: olcsó lesz a szó
így maradunk a legnagyobb csaló



Balázs Ildikó

Idő-kaleidoszkóp

*Egy napon útra kel a lélek, s a világ csak zavar.
Szándéktalanul, készületlenül, akaratlanul olyan
expedíciókra indulunk melyekhez odamérve egy indiai út
hétvégi, filléres kirándulásnak tetszik. – Márai Sándor*

Lehet, hogy idővel minden új táj egy régebbit idéz? Egy régebbit hordoz magában? És nincs a léleknek, miből töltekeznie, hiszen csak meglévőt lát? Idővel minden táj egy másik tájat, s azzal együtt egy másik élethelyzetet, egy másik létsíkot idéz?

Reinkarnációs emlékeimben csak személyeket látok. Még talán házakat, sírt. Egyszer láttam a hegyet. Lovakkal mentem a hegyekbe. Kulisszaként nincs jelen emlékeimben táj. Csak ha szerepe van.

Egy kis sziklakert a zempléni táj képzetét hordozza magában. Egy vízcso bogás, tóba csörgedező csap a Maros folyását. A kis tó a sárga vízitökvirággal a holtágot, ahol hínárba akadt az evező. Heten voltunk a csónakban, nyolcadik osztályt végeztünk. A vízitökvirág látványára felbukkanó emlék.

Egy idő múltán már csak a lélek utazik elmúlt, régmúlt tájakra, a múlt síkján visszafele. S az emlék egyre fényesebb, mintha az idő kaleidoszkópján kiélesednének a körvonalak. S bár akkor én voltam benne a történetben, most mozivásznon látom kívülről – a lélek vetítívásznán.

Az idő előrehaladtával a szem a horizontot már csak szűkebb pontokban érzékeli. Hogyan emlékezik a juhász, a csikós, aki hetven évet azonos tájon tölt el? Minden évben számára is újat kínál a természet – apró változásaival.

A legjobb a természetben lakni. Élesíti a szemet, az emlékezetet, a megfigyelést. Az apró részletekből adódik össze maga a változó élet.

És nincs szükség civilizáció-kínálta csinálmányokra. A fű növése változatos. Varietas delectat.

A fű növése gyönyörködtet. A levelek rezzenése. Kontempláció a nagy alakzatoknál- emlékkapcsolás a miniatűr formáknál. A Zempléni hegyek a Kelemen havasok miniatűrúrai. Itt is, ott is kéznek látszó hegyek a túlsó oldalról. A hegyek mindig kékek a távolból. Kellő távolságból a szem elnyugszik rajtuk. Boldogságkeresés.

A természet kaleidoszkópján a lélek gyönyörködik. Régmúlt időket szemelget, mint napraforgómagot unatkozó öregek. Emlékek számbavétele. Múltlétár.

Lélekkeresés.

2009. július 29.



Búcsúzó Szabolcstól

Szép ez a táj, s most búcsúzó tőle.

Szatmárcseke – Tiszacsécse – Túristvándi – Nyírtelek – Felsősóskút – Alsósóskút. Nem mondhatom, hogy bejártam a megyét, inkább csak megsejtetem milyenségét. Előtte Debrecen – Patak – Bécs. Jóval előtte Marosvásárhely.

Erdélyből indultam nyugatra, s fuldokolva kapkodtam levegő, felüdülés után a sívó homokon. Debrecen sohasem ihletett meg. Túl józan volt, túl tárgyilagos. Patak ihlető közeg volt, de másfajta ihletet adott, mint a Nyírség. Ott kezdtem el írni. Ez a megye sejtelmes, homályos, misztikus – spirituális. Szabolcs-Szatmár-Bereg. Innen már megpróbáltam egyszer kiszakadni – visszatartott. Visszajöttem, mert éreztem, hogy dolgom van itt. Megkaptam, amire vágytam, elvégeztem, amibe belekezdtem – most már futhatok. Sietni kell, mert Szabolcs visszahúz, mint ingovány. Nem olyan tiszta és tisztességes, mint az erdélyi hegyek. Azok nem fogtak. Csalódka, mint a köd, melybe begubózik ősszel az ember, mint báb a selymébe. Nehéz innen távozni – vissza-visszatér az innen elmenő.

Virányos – Kótaj – Nyírszőlős. A vágy a teljes életre. Nem csak epizódokra, magára a teljességre. A mindenség illúzióját adja a szabolcsi táj a maga lomha passzivitásában. Hatalmasak a terek, nyárfák lengik körül, elfárad a szem. S mégsem vágyik a szív más-hová, csak vissza ide: annak, aki elment, világok világává válik.

Jó tíz éve Patakon a Bodrog-partot búcsúztattam, ám akkor végeztem a búcsúzással röpké séta során, mely végén csatlakozott egy immáron örök társ a lelkiekben, írószakmában. Vannak, kik elkísérnek mindenhová, vagy az ő útjuk is arra vezet, s minduntalan arra járnak, ahol te is?

Életutak. Pillanatra találkozó, pillanatokra találkozó, olykor egy darabig párhuzamosak, olykor sokáig együtt haladók.

Búcsúzó Szabolcstól.

A lomha táj és lomha emberek vidéke, sejtelmes-riasztó, olykor világokon túli sokfélesége. Megérdemelt nyolc évet az életemből. Mióta eljöttem Erdélyből, sehol nem éltem tíz évet. Debrecenben nyolcat – sok volt a kietlenségből. Patakon hatot – sok volt a világvége-messzeségből. Szabolcs andalított, miközben szeme tétován nyílt emberekre, szépségekre.

A fák méltósága, a nyírfák titokzatossága.

Csónak fejfák – Kháron ladikja – visznek a halhatatlanságba. Locsog a Léthe folyó. Folyóparti nevetés – elhaló visszhang. Felhőtlen együttlét. Csónakosok ereszkednek a Bodrogon.

Mit vigyek Szabolcsból? A táj emlékét, lelkem mélyére ülepedve – a szépséget, sejtelmességet. S a tudást, mit megszereztem itt – hogy nincs ide visszaút.

Tájégyveleg a tónál. Fenyő s vízitök. A Sóstó – de szép! Egyszer azt mondtam: majd gyalog fogok ide járni fürdeni. Nagyanyám is lakott itt, s ő is elment, majd fiatalon meghalt. Akit jegyeznek a könyvek – Krúdy, Móricz; a festő Benczúr Gyula – nem itt teljesedett ki, de magával vitte a teljesség vágyát, tudását, ígéretét.



Talán öregkoromra visszatérek ide. Talán nem. Hiszen csak most járt el felettem az élet fele. Még sokféle sok utam van.

Szabolcs elbocsát – tiszta lappal, tiszta lélekkel – könnyű szívvel. Nem firtatjuk, ki hiányzik, s kinek hiányzom majd. Aki kedves, úgylis velem jön, ami hozzámőtt, azt magammal viszem.

Hordozható emlék

Az emlékeimet elhoztam magammal.

Vajon ki leszek, ha ismét feltámadok?

Mi az a feladat, amit nem végeztem itt el, mi az, amit nem akartam megtanulni?

Férfias voltam, domináns? Parancsolgató? Az ember az alaptermészetét több életen át viszi magával, nem vetkőzi le.

Mocsári mályva. Hibiscus moscheutos. Mint gyermekrajzokon a nagy piros virág, négy-szirmú, olyan primitíven egyszerű formájú ez a virág is. Itt minden mesterséges. Még a magány is. Ma vágytam emberek közé. Valakire, aki csak úgy elhív. És beszélgetünk.

Márait olvasom – vajon a sok utazás mennyire hat ösztönzőleg tematikailag, impulzusait tekintve – az írásra? Volt, aki börtönben írt – igazán nem ingergazdag környezet. Én sem mondhatom el magamról, hogy változatosan élek, de a kisgyerek nem szereti a változatosságot. Nem kell túl sok viszont ahhoz, hogy valaki megteremtse. Elég egy beszélgetés, elég egy kávézóban töltött félóra, elég egy másik hely, ahova ülünk, mint ahova szoktunk, egy másik ösvény, mint amin járni szoktunk, csak pár méterre a megszokottól – s máris kész a változatosság.

Időnként vonzanak helyek: a múltkor kánikulában egy pad a fák közt a lakótelepen. Elég, ha csak egy másik padra ülök, fordítok egyet a szemszögön, s máris új képek kínálóznak.

Az emlékeimet újra elhoztam: vajon ki leszek, ha újjászületek? Élnek bennem emberek: Milyen jó lenne csak munkásasszonynak lenni, aki dolgozik nyolc órát és hazamegy a családjához. Egy gyári munkásnő, egy jövőendő életemben nem akarok sokat tanulni. Sok idő, mely elvon az élettől. Hiszen épp jó lenne főzni, mosni, mosogatni egy boldog, derűs családra.

Annak idején szerettem a kétkezi munkát, nem volt egyáltalán unalmas, csak nem elégtett ki. Többet akartam, tanulni, akartam, olvasni.

Ugyan mire volt felkészülés a hosszas tanulás, önfeledt olvasás éveken, évtizedeken át? Apám végigolvasta a nyugdíjas korát. Biztos korábban nem volt rá ideje, vagy nem érdekelte. Ügetett mellette az élet, nem bírta ki, hogy fel ne szökjön a bakra.



Olvasó, pihengető öreg mellett nőtem fel. Mindig informálódott újságból, tévéből, rádióból. Anyámnak is a kései öregség hozta el azt a békés időt, amikor olvashat, írhat. Én meg írok, felüdülésképpen. Emlékeim velem jöttek. A görgényi sárga virág – itt, idegenben. A patak. A vár. A mező.

A vágy, hogy visszamenjek oda a múltba. A nyírtelki biciklis túrák. A legelő, a sóskúti almás. A surranó bicikligumik.

Az írás magányos foglalkozás. Mely során egy másik szféra népesíti be a világunk. Csak a szomorúság óráit számlálom.

Hátranézek, s fájó érzést kelt bennem egy mezőrészlet. Amikor nem kapunk meg valamit, fájó vágyakozás keletkezik nyomában. A kótaji buszból a kastély, körülötte zöld fű – innen a deja vu élmény. Épp csak pillanatokra láttam, nem szállhattunk ki. A tehetetlenség-érzés haraggá vált bennem. A beteljesületlen vágyak forrnak haraggá. Az érzés, hogy nem rajtad múlt, nem küzdöttél, s mégis vesztettél.

Minden emlékké válik, ami vággyal kapcsolódik össze. Amit akkor szerelemnek éltünk meg, holott csak beteljesületlen vágy volt. Amitől szenved a test. A lélek másként emlékezik: marad számára egy kifestőkönyv-beli virág, egy cikkanó mezőrészlet, illatos tuja – s a látványtól könnybe lábad a szem. A lélek képekben emlékezik régmúlt vágyakra, sóvárgásokra. A testtel üzen.

Emlékeim mindig magammal hordozom. S elindul a film a lélek vetítővásznán, elég egy villanás a tájból, ami legombolyítja a lélekfonalat. De tudásunk véges, hiányos, mindenki másra emlékezik, nem ugyanazt őrzi az emlékezés.

A vizitők, mocsári mályva a kamaszkor, gyermekkor képeit idézi.





Barcsai László

Ágaiktól magasabban

Vacogva hatolsz át
talaj menti felhőfoszlányokon.
Ütemesen,-
macskatejszagúak.

Nyálkás- víz-cseppek
borítják a kinnfelejtett holmikat.
Rájuk lertünk,
használni kezdtük őket.
(Kíástuk a homokból).

Mindez már,
észlelhetetlen:
a betonpanelek kilences, tízes szintjein.
A fáktól, az ágaiktól magasabban.



Húsodat neki

Az avarban lelt
kék fémdoboz alá
rejtéd az elfüstölt dolgaidat.

Egy megcsonkított fatörzsre
telepedsz. Húsodat neki adod,
hogy újránőjön.

Kapillárisaidból a vér lassan
a feléledt szíjácsba szivárog.

Bőröd kéreggé forrad,
olvatag csontjaid
szilfává száradnak.

Ám a műanyagok testeden
megszakítják a folyamatot.

A rengetegből őz nyomokat
követve kerülsz ki.

A naplemente fagyott
rögökön menetelve ér.



Veno Taufer és Maja Vidmar versei

Veno Taufer (1933, Ljubljana) költő, drámaíró, esszéista, kritikus, műfordító és szerkesztő. Összehasonlító irodalomtudományból diplomázott a Ljubljana Egyetem Bölcsészettudományi Karán. Éveken át a Szlovén Rádió munkatársa volt (1966-69 között a BBC-nél is dolgozott). Verseit 1956-tól publikálja. Első verseskötetét kénytelen volt magánkiadónál kiadni „a problematikus generációs eszmeiség” miatt. 1972-től szlovén lapokban nem közölte műveit, mert az akkori folyóiratokat jelentős irodalmi személyiségeknek kellett elhagyniuk, és csak tíz évvel később folytatta publikációs tevékenységét, amikor a *Nova revija*t létrehozták. 1962-64 közt az *Oder 57* nevű avantgárd, kísérleti színház vezetője volt.

1985-89 között a Szlovén Írószövetség titkára. A szlovén függetlenségi harc jeles képviselője, verset írt a magyar forradalomról. 1985-ben létrehozta a Gondolat és Írás Szabadságának Bizottságát, 1988-ban pedig az Emberi Jogok Védelmi bizottságának az alapítói közt szerepelt. 1989-ben megalapította a Szlovén Demokratikus Szövetséget. A Májusi Deklaráció '89 létesítő okiratának szerzői köz is szerepelt. 1985-ben megalapította és tizenkét éven át vezette a Nemzetközi Vilenicai Írótalálkozót, amelyet Konrád György „Közép-Európa lelki köztársaságának fővárosaként” emlegetett. 1990-1995 közt a Külügyminisztérium és a Kulturális Minisztérium tanácsosaként dolgozott.

Eddig tizenhat verseskötete jelent meg, két drámai művet írt. Versei minden szlovén antológiában szerepeltek, de a külföldiekben is, mint a *World poetry, An anthology of verse from Antiquity to Our Time* (Norton, New York, 1999) és *Gods and Mortals, Modern Poetry on Classical Myths* (Oxford University Press, 2001). Az Európai Költészeti Akadémia tagja. 1975-ben elnyerte a Prešeren Alapítvány díját, 1996-ban pedig a legjelentősebb szlovén kitüntetést, a Prešeren-díjat is. 1987-ben a Jenko-díjat, 1975-ben műfordításaiért a Sovre-díjat kapott. 1989-ben ítélték oda számára a magyar Bethlen Gábor-díjat.



Veno Tauffer

Mindenkinek szétkürtölöm

Szétkürtölöm mindenkinek
szavaim és borzalmaim kiegyenesednek

eljő az idő, hogy a vizek az imádsággal és
a termékenységgel torkig lesznek
mikor körei a víznek kiegyenesednek

ez a jég uralma lesz
a kemény vizeké

a kiegyenesített kör ádáz uralma
ha majd elérkezik a tűz imádságának ideje
az izzó nap fagyos megtermékenyítése

szögletes kristályokban
porlik szét
a kör prófécijája
a zavaros és egyenes víz
láthatára



A falon

isten nem az istenben található
hanem az istenhez vezető úton
venyige hajt a falon

a szó nem a szóban rejlik
hanem a kiejtésben
a kéz a szájhoz ér

az a nap mintha a napban se lenne
se az éjben a járadékban a te
tőlem én tőlem való kivonásban van

élet
mi nem halál nem
születés hanem valami köztesség

ezek az izzadságcseppek a falon kettőnk
közt a halál körmeivel kaparász



Viasz

a szemekből viasz
cseppek cseperésznek
az öröklétbe

ha egy pillanatra hajadra
cseppen
a torkodban egy pillanat alatt
darabokban hever

s tüdődben találok
az öröklétet sejted
valami feltűnt

a nedvek párolgásán át a végtagokban
egy pillanattal hosszabb a szerelemnél, vékonyabb
az aggodalomnál, mellyel
az anya résnyire zárja az ajtót és becsapja a huzat,
a gyerekek kiáltoznak

a rettenetből fel nem ébredők az álomban csak
az álom pereméről lettek letaszítva



Maja Vidmar (1961, Nova Gorica) szlovén nyelvből és irodalomból valamint összehasonlító irodalomtudományból diplomázott a Ljubljana-i Egyetem Bölcsészettudományi Karán. Önálló, szabad művészként él. Megjelent verseskötetei: *Testek távolsága* (*Razdalje telesa*, 1984), *Kötés mód* (*Način vezave*, 1988), *A hegy lábánál* (*Ob vznožju*, 1998), *Jelenlét* (*Prisotnost*, 2005). Az utóbbiért megkapta a Prešeren Alapítvány díját. Válogatott verseinek gyűjteménye Ausztriában *Leibhaftige Gedichte*, Horvátországban *Akt* címmel jelent meg.

Maja Vidmar

Jelenlét

Ha a fenyőfát
vágják, áll.

Eszébe se jut,
hogy kitépett
sáros gyökerével
az úton szaladjon.

Ha vágják,
fa, leginkább.



Ajkak

A sárga levelek
közül egy,
melyet esőcsepp
áztat,
egy félre-
sodródott.
És már
rajta lógok
metaforákkal
s a szívemmel,
súlyosan,
vizes lábakkal
és egyik
cipőmmel
a sár szájában,
mely lélegzetét
gátolja.

*A verseket fordította és az életrajzi jegyzeteket írta:
Lukács Zsolt.*



Tóth A. Tamás

Orr-pör

Még a múlt században, sőt az elmúlt évezredben született. Ez persze nem olyan nagy kunszt, de annyit biztosan jelent, hogy nem mai csávó.

Amikor a szülész főorvos lemosta róla a természet mocskos lucskát, amely minden csodálatos létezés kezdeti velejárója, ijedten kapta a szája elé a kezét, mert a leltárban valami nem stimmel. A zsinór ugyanis, mellyel életünk kezdetén a teremtés anyai ágán lógunk, nem a köldöknél kapcsolódott a kisemberhez, hanem – ő, szörnyűség és irgalom atyja ne hagyj el! – az orránál.

Mondhatja a józan olvasó, hogy ha már a természet nagymestere így elfuserálta rutinmunkáját, egy szakértő emberi kéz miért nem pofozta azt helyre. Sajnos a sokknak vagy ki tudja minek köszönhetően az a bizonyos kéz remegett és ahelyett, hogy sebészi pontossággal lemetélte volna az elhanyagolható méretű orr-férget, bizony jókora darabot hagyott meg belőle a természet csodás változatosságának legnagyobb dicsőségére.

A kis legény a keresztségben a Béci nevet kapta és nem csupán egy férfias orral, de egy tekintélyes ormánnyal lett gazdagabb.

A szülők nem keseredtek el, hiszen a tudomány jeles képviselői megvigasztalták őket, hogy köldökünk e korai díszje általában magától leszárad, így eme furcsaság is érett gyümölcsként fog lepottyanni egy közeli szép napon, és orrfúvás közben a zsebkendőben marad.

A természet azonban nem azért uralkodik felettünk törvényeivel, hogy azt tegye, amit tudós, pápaszemes orákulumok zengnek róla, hanem bizony a maga konok feje után ballag. Így az apró féreg, amely gazdája kedvétől függően hol egy mutatóujjra, hol egy férfiúi ékességre, hol pedig egy szimpla locsolócsőre emlékeztette a jámbor szemlélőt, nem mutatott semmi hajlandóságot a leszáradásra, sőt egyre szebben cseperedett.

Béci kezdetben az orr-nyúlványban semmi kivetni valót nem talált, ezért szürke hétköznapjai során kisebb-nagyobb feladatai teljesítéséhez a legnagyobb természetességgel használni kezdte. Hamarosan kanalat, villát fogott vagy a járóka rácsába kapaszkodott vele. A nyúlvány emiatt napról-napra combosodott, ügyesedett, miközben eltávolításának óhaja úgy enyészett el, akár férfiszemérem a gőzfürdőben.

Az isteni krónikás nem is jegyzett föl számottevő boldogtalanságot a Béci sorsáról szóló nagykönyvbe egészen addig, amíg óvodába nem kezdett járni. Az első nap az oviban sajnos azonnal meghozta a teljes összeomlást.

Sokan tudnak fájdalmasan és undok módon kritizálni, de egy kisgyermeknél nagyobb kritikussal nem találkozhatunk. A támadás egy kislány felől érkezett, amikor Bécit meglátva felkiáltott: – Jaj, de egy ronda elefánt vagy!



Hősünk mécsese ezer darabra törött. Ezután a csodás nyúlvány lepipálhatta volna akár a világ legnagyobb karmesterét, festőjét vagy legügyesebb zsonglőrjét, akkor sem kaphatott többé kegyelmet. A fiúcska bömbölve követelte ékességének azonnali likvidálását.

Abban az időben nem sok plasztikai sebész élt a Lajtán innen eső mélyedésben, de a meglévők is hümmögve vizsgálták a problémát, a fejüket ingatták gondterhelten, majd valami természetfeletti okból rendre köddé váltak, azaz minden újabb telefonhívás alkalmával éppen műtöttek vagy személyes látogatáskor vidéken volt folyamatban az elhantolásuk.

Így hát a dolgok a maguk megszokott útján nem jobbra vagy balra, hanem kizárólag rosszabbra fordultak. Amit a természet, a nagy alkotó egyszer elront, az előbb-utóbb egy másik szakember asztalára kerül, további rombolás céljából.

A család tehát ügyvédhez fordult.

Bárki, aki Perry Mason vagy rosszabb esetben Petrocelli irodáját képzele magá elé, ahol egy jól szituált, őszülő halánték vagy egy rámenős zseni fogadja a kétségbeesett polgárt, jelentősen téved. A papucsban és a woodstock-i koncertről visszamaradt farmerpóló együttesben megjelenő enyhén borostás jogi munkás inkább egy selejtes akciófilm lestrapált zsaruját idézte, mint szakmája öltönyös sztárjait.

– Pert akarunk, kártérítést és műtétet! – mondta az elkeseredett apa, miközben csöppnyi hősünk ormányával az asztalon álló dátumbélyegzőt molesztálta. A borostás háziúr elbűvölve figyelte, ahogy a kisfiú a zsonglőrököt megszegyenítő ügyességgel használja képességét, csaknem kifogyasztva a tintát. Üsse kavics, elvan a gyerek, ha játszik!

– Egy per, az nem holmi egyperces novella – mondta bölcselkedve.

A család elszántsága azonban úgy tűnt, hogy nagyobb az elkeseredésénél, így az ügyvéd fogta magát, megborotválkozott, fölvette hivatalos öltönyét és leadta a keresetlevelet a helybéli bíróság iktatójában.

Telt-múlt az idő, a gyümölcsfák rügyezni kezdtek, majd meghozták első termésüket, a gyermek pedig szépen növekedett, ormánya nemkülönben. Mire az első tárgyaláson tüllestek, Béci már iskolába járt és le tudta írni a nyúlvánnyal az egész nevét.

Sajnos megbetegedett a bíró, majd amikor meggyógyult, elment szülési szabadságra, később pedig gyesre. Az irat, az a kis huncut pedig elbújt a szoba sarkában, míg egyszer féregirtás alkalmával az egyik szakmunkás véletlenül föltette az asztalra. Így került sor újabb tárgyalásra.

Béci időközben megerősödött, kamaszodni kezdett, beválogatták az iskolai tornászcsapatba és komoly tekintélyt vívott ki magának, mert a világon ő volt az egyetlen, aki cigánykerekezés közben égő fátylát is tudott tartani, hiszen egyre ügyesedő ormányában szorította. Ettől úgy nézett ki, mint egy szaladó szekér lámpával.

Sajnos az ügyvédek is halandók, még ha borostások is. Így hát egy másik tanult kolléga örökölte meg az ügyet, akinek újból föl kellett vennie az események fonalát és a pör fordulatszámát.

Béla időközben középiskolás lett. Szabadidejében a Fővárosi Nagycirkuszban Ormányos Béci művésznéven a tanulmányaihoz és a perköltséghez egy kis mellékesre tett szert.

A szülész főorvos időközben megöregedett és az égi vadászmezőkön gyógyított tovább. Mire utódját megtalálták, amely akció vetekedett a Titanic fölfedezésével, Béci már leérettségizett, Bélának szólították, és neves artistaként jegyezték Európa-szerte.

Külföldről a tárgyalásokra járni nem volt könnyű még a repülőgépek korában sem. Hő-



sünk azonban egyre többet keresett orr-mutatványaiával, ami nem is ártott neki, hiszen a pereskedés költséges, nem beszélve a szerénytelen ügyvédi honoráriumról.

Mint kiderült - a bíró is halandó volt. Temetése szűk családi körben zajlott, melyen megjelentek legkedvesebb folyamatban lévő ügyfelei, köztük Béla, aki számtalan beadványának másolatából készített origami-koszorút, melyet könnyek között helyezett a sírra immár köztiszteletben álló ormányával.

A pör lendülete ekkor kétségtelenül megbicsaklott, de egy ifjú titán vette át a pulpitust és azonnal döntést is hozott. Bátrán elmarasztalta a halott főorvost, a kórházat pedig komoly kártérítésre kötelezte.

Béla ügyvédje rutinból fellebbezett, mert valami indoklási fogalmazási hiba folytán nem tetszett neki a verdikt, majd hirtelen polgármester lett belőle, és átadta helyét egy hoszszabb és jobb életkilátásokkal rendelkező jogászi személynek. A kórház közben csöndben csödbe ment és senki nem tudta már, hogy kit illet a súlyos kártérítési teher.

Béla élte tovább az életét. Megnősült és elvett egy kedves, házias múlovarnót. Artistaként sikert sikerre halmozott. Például több ezer néző előtt egy Wembley stadionbeli jótékonyági koncerten a legújabb típusú kisautót egyensúlyozta ormányával. A Colosseumban szervezett nemzetközi artista-találkozón pedig megválasztották az év művészenek.

Csillaga magasán járt. Időközben azonban nemcsak ő, hanem az orvostudomány is fejlődött és a plasztikai sebészek szinte bármit meg tudtak csinálni, akár vízilóóból nádszálderékú táncosnőt vagy egérből kigyúrt akcióhőst állítottak elő.

A pör végre másodfokra hágott, amikor a bírósági titkár egyik nap elbotlott az irathegyben és bokatorést szenvedett, ezért hogy ne legyen útban többé a sok papír, gyorsan kítűzték tárgyalásra. A bíró úgy vélte, most vagy soha, de ideje lezárnia az ügyet.

Minden idők legnagyobb kártérítését szabta ki, hiszen ez a szerencsétlen károsult gyakorlatilag egy fél életet élt le ilyen torzan. A pénzt ugyan nem lehetett már senkin behajtani, de hogy valami érdemi mégis történhessen, jogerősen elrendelte, hogy Bélát végre a szorgos plasztikai sebészek szabadítsák meg attól a szörnyű féregnyúlványtól.

Béla hiába tiltakozott, hiába kérte a döntés felülvizsgálatát azzal, hogy már megszokta a nyúlványt, sőt bevonult vele az artisták Panteonjába és a rekordok-könyvébe, mert ormánys nyos fekve nyomásban egyedül ő tartja a világcsúcsot.

Mindhiába. Isten malmai lassan örölnék, de végül győz az igazság.

Az ítélet jogerős és végrehajtható lett. Ismerve azonban az életet és a pertörténet rejtjelmeit, Béla túlságosan nem izgatta magát. Hiszen ha történészt kellett hívni az elsőfokú ítélet értelmezéséhez és régészt a keresetlevél restaurálásához, akkor a végrehajtás miatt is ráér aggódni majd akkor, amikor az artista-szakmából nyugdíjba megy. Az ítélettel a kezében ezért nyugodtan hazaballagott, majd jól berúgott és elaludt.

Másnap reggel a nap még csak éppen fészkelődött a tyúkol fölött, hogy egy huncut fény sugarával a kakas szeméből elzavarja az álmot, amikor türelmetlenül csöngettek Béla ajtaján.

Álmosan ajtót nyitott ormányával. Három fehércöpenyes orvos állt kivont szikével előtte meg egy mentőautó.



Lőrincz Szabolcs

Nemzeti értékekkel a világszínvonal felé

Húsz éves a Sárospataki Református Kollégium Alapítvány

Képzelnék el, hogy nyolcvan évvel előrébb járunk. Immár 2089. október 17. van. Varázslatosan süt az őszi nap. 100 éves a Sárospataki Református Kollégium Alapítvány, amely valamiféle múltba vesző homály már... köd, amelyet a jelenlevők – bár megemlékeznek róla – örökségül kaptak megőrzésre, továbbfejlesztésre a korábbi nemzedékektől. Létrejötté körüli csatározások, pozícióharcok rég elfeledett poros újságcikkek csupán. Ezernyi emberi erőfeszítés láthatatlanul védelmezi és nap-nap után újabb és újabb erőre kap. A mindennapok része már... rutinfeladat... valami kötelesség? ... Vagy elhalt pataki diákok nemkívánatos végrendelete a boldog örökösök nyakába, koloncnak? Mégis él, és százéves korában is halad a korról, lehetőségei megsokszorozzák a Református Kollégium erejét...

Valahogy így kezdenék egy beszédet, ha én lennék a szerencsés ifjú 2089. október 17-én... Ma, amikor összegyűltünk itt, hogy megálljunk egy percre a száguldó világban, tudnunk kell, értenünk kell, hogy nem az elmúlt húsz év az igazán fontos, hanem a következő nyolcvan. Számunkra nem a múlt értelmezése, hanem a jövő építése az első számú feladat.

Vajon mit lehet még Patakról, a Kollégiumról mondani, amit mások még nem mondtak el? Vajon nem ünneprontó-e ha nem pusztán a hallgatóságnak

megfelelni vágyás, a kényes kérdések elegáns megkerülése, a semmitmondó közhelyek, vagy akár a sokszor ismételt – és teljesen megérdemelt – dicséret hangzatos ismételtetése tölti ki mondandómat? Csalódnai fog, aki ilyen mondatláncolatot vár tőlem. Patak nem erre tanított! Hanem arra, hogy minden körülmények között nézzünk szembe a tényekkel, legyünk kritikusak – de leginkább önkritikusak, és ne olvadjunk az olvasztótégelybe.

Mindaz, amit a Református Kollégium és Patak ad és adni tud, az csoda. A Teremtő Isten csodája. De csodája ez mindazon embereknek is, kik – a jelenlevőkkel egyetemben – áldozatos munkájukkal fogyasztathatóvá, emberközelivé alakítják nap, mint nap ezt a mirakulomot évszázadok óta. DE: ne áltassuk magunkat azzal, hogy Patak a lehető legjobb, hogy nincs hová előrelépni, hogy kihoztuk a maximumot mindabból a szellemi és anyagi háttérből, amit Isten a rendelkezésünkre bocsátott. A megközelítést kell megfelelően megválasztanunk, hogy a Kollégiumot helyesen tudjuk értékelni! Az én megközelítésem az, hogy a Sárospataki Református Kollégium oktatási-nevelési munkájának felelőssége (közel 500 éves hagyományai alapján) nem pusztán lokális vagy regionális, és nem csupán a Református Egyház keretei között értelmezendő. Ez az intézmény azt a felelősséget személyesíti meg (ha úgy



tetszik hivatott megtölteni tartalommal), amelyet a Református Egyház vagy még inkább a reformáció a magyar nemzettel kapcsolatban, önmaga elé, évszázadokkal korábban kitűzött! És ennél az utódok sem adhatják alább! Meggyőződésem, hogy a fenntartó Tiszáninneri Református Egyházkerület bölcs és helyes úton jár, ha nem elégszik meg napjaink állami oktatáspolitikai szűrkeségével, bölcs és helyes úton jár, ha a Kollégiumot nem lokális és parciális ügyek összefüggésében, vagy kizárólag egyházi vonatkozásai alapján, hanem a későbbi generációkkal szemben fennálló örökítendő kincsként, – s ugyanakkor súlyos kötelezettségként is – a nemzeti felemelkedés védőbástyájaként kezeli!

Harvard, Princeton, a párizsi Sorbonne, Heidelberg, Cambridge, a quebec-i McGill egyetem, Oxford, Yale, a londoni King's College és Imperial College, a lausanne-i és zürichi egyetemek, Tokió, Leuven, Uppsala, Melbourne és Sydney egyetemei, Leiden és a rotterdami Erasmus.... A világ vezető egyetemei. Patak nem alkudhat! Nem vitatkozhatunk az alapítókkal és a korábbi évszázadokkal. Nem kereshetünk mentségeket, hogy eljött Trianon, és határszélre kerültünk, hogy nagy az oktatási verseny, hogy rossz az állami oktatáspolitikai, hogy szörnyű a demográfiai helyzet, hogy megváltoztak az idők, hogy magasak az egyetemi felvételi követelmények stb. Patak nem tűzhet ki más célt, mint az ismeretek minél magasabb szintű megszerzése, és ennek révén biztosítása annak, hogy diákok tucatjai juthassanak el az imént említett vezető egyetemekre. Mert a világ ezen intézményei az igazi garanciák arra, hogy az itt tanulók emberségüket,

tudásukat, tapasztalatukat valóban a magyar nemzet hasznára kamatoztathassák a jövőben!

Tanulmányaim során nagyon sokat kaptam Patakon, a Kollégium sok mindenre megtanított, és számtalanszor tapasztaltam ebből fakadó helyzeti előnyömet. De talán nem ünneprontás és tiszteletlenség azt is elmondani, hogy öt kontinens mintegy ötven országát bejárva ma már azt is látom, hogy sok olyan dolog is van, ami sajnos itt nem tanulható, amit a legjobb szándék ellenére sem lehet itt elsajátítani. Pataki diáknak lenni óriási megtiszteltetés, de talán elfogadhatóbb, ha én mondom, hogy mindez a nemzeti felemelkedés (egykori igen tisztelt és szeretett matematika tanárnőmet, dr. Erdei Pálnét idézve) szükséges, de nem elégséges feltétele. Egy olyan lépcsőfok ebben a láncolatban, amelyet kihagyva sehová sem jutunk, de ha rálépünk, akkor sem tudunk a végtelenségig mozgólépcsőként emelkedni. A világ már megtapasztalta és visszaigazolta, mely oktatási színvonal hozza meg számára a fejlődést. Patak nem adhat annál többet, hogy megteremt a lehetőséget mindenki számára, hogy felszálljon erre a vonatra, amely habár már nem mostanában indult, egy nagy közös összefogással talán még utolérhető.

Mondjuk ki tisztán és világosan, hogy mindenki hallhassa: szükségünk van a szakterületüket és a világot értő, tisztességes, hitüket megtartó, emberként magyar pataki diákokra! És ha nem félünk megtartani azt, ami érték, és bátran változtatni azon, ami rossz, akkor van remény, és a Kollégium és a magyarság még évszázadok múlva is virágozni fog!

(Elhangzott a Sárospataki Református Kollégium Alapítvány létrehozásának 20. évfordulója alkalmából rendezett ünnepségen, Sárospatakon, 2009. október 17-én.)



Dobay Béla

Pazar József hite és hűsége

Pazar József (1829-1892) református lelkész egész pályafutására rányomta bélyegét a magyar történelem egyik sorsdöntő százada, a 19. század. 1829-ben a Bereg vármegyei Kisdobronyban megszületett a nagy reményektől, akarásoktól és közérdekű erőfeszítésektől felbuzdult reformkorba. Családi körben eszmélt a valóságra; ott nyiladozott értelme és gazdagodott érzelmvilága. Őt és szüleit szerencsésen elkerülte az 1831-es nagy felvidéki kolerajárvány, amelynek több mint 200 000 halálos áldozata volt. Korán megtanult járni és beszélni; igen érdekelte a játék, a mese és az ének. Nagyon várta, hogy – úgymond – „iskolaérett” legyen. Vonzotta az írás és az olvasás „tudománya”.

Mikor a reformkor – a nyugat-európai politikai „földindulás” hatására – hirtelen az 1848/49-es magyar forradalomba és szabadságharcba torkollott, Pazar József már évek óta a Sárospataki Református Kollégiumban tanult. Ott, ahol a tanárok és a diákok zöme mindig fogékony volt Magyarországra, a nép és a nemzet sorsa iránt. Ott, ahol a korszerű eszmékkel a felnőttek és a fiatalok zöme mindig rokonszenvezett, lett légyen szó a demokratizmusról, a polgári liberalizmusról vagy a szélsőségektől mentes nacionalizmusról. Ott, ahol a Pazar József előtti mintegy két évtizedben a reformkor, a forradalom és a szabadságharc számos kiemelkedő szereplője kapott indítást – természetesen a szakirányú

ismeretszerzés mellett – a haza politikai vagy katonai szolgálatára is.

1848-ban a mozgalmas márciusi napoknak nem passzív átélője, hanem aktív szereplője volt Pazar József is. Igaz, eleinte inkább csak érezte: Magyarország történelmében új fejezet nyílt. Március 15-én a Habsburg-elynyomásra alapozott régi rend megingott. Március 15-én önmagára eszmélt népünk. Egy kicsit később, mikor a március 15-i felszólítás: *Talpra magyar!* Pest után Patakon is elhangzott, Pazar József már sejtette, hogy a vértelen forradalom mámora nem tart sokáig. Már megkísértette a gondolat, hogy Bécs nem hagyja annyiban az első zavarodottságában teljesített magyar követeléseket. Talán már arra is rájött: csak idő kérdése, hogy a Habsburg Birodalom és Magyarország közt megindult tárgyalások vitazaját elnyomja a fegyverek hangja. Ezért – mivel a diákság idősebbik része be sem várva a felettes egyházi hatóságok hozzájárulását – Csoma Mihály tanár, őrnagy vezetésével már áprilisban megkezdte egy önvédelmi erő, a nemzetőrség szervezését, Pazar József az elsők között jelentkezett katonai kiképzésre. (Egyébként Patakon a város polgárai is alakítottak nemzetőrséget.) A Kollégium növendékeinek kapitánya, a későbbi százados, Futó Sámuel lett. Egy volt hivatásos „hadfi”, nyugalmazott őrmester dresszírozta a tiszteket és az altiszteket; a legénység trenírozásával az altisztek foglalkoztak. A gyorsított kiképzésről



Szemere Bertalan máig kiadatlan hőskölteményében, a *Sárospataki növendékek*ben így írt: az „iskola udvarán nem zsol-tárt, hadidalt zengve mind összegyűl az ifjúság, mellén háromszín lobogván, övén görbe kard függ s ha lép, megcsördül. Sok százan vannak ők, mind sugár, mint fenyő, mely szélvészben is egyenesen fenn áll s Isten ege alatt fennhangon eskett ő, hogy tisztét teendi, várjon bár rá halál.” Az önkéntesek a Kollégium udvarán gyakorlatoztak, és 1848. május 28-án ott esküdtek fel a nemzeti zászlóra.

Forrásaim szerint a honvédelmi tárca a kiképzett önkénteseket szerette volna összpontosítani. Ezért a nyár végén úgynevezett gyülekezési körzeteket jelölt ki; köztük volt Patak is. 1848. szeptember 11-től ide kezdett özönlenni a sokfelől érkező nemzetőr. A kitűzött határidőre körülbelül három századnyi „jó kötésű” férfi gyűlt össze: 740 személy. Szeptember 17-én történt a tisztikarok megválasztása. A választás eredményeként az 1. század élére a következő parancsnokok kerültek: Pálkövy Antal tanár, főhadnagy; Sebeczky András szűcsmester, főhadnagy; Kun Dániel és Balogh Lipót ügyvéd, hadnagyok. Századuk elsősorban patakiakból tevődött össze. A 2. század élére került Farkas Lajos ügyvéd, főhadnagy; Kandó Tamás és Matolay Viktor hadnagy. Századuk főleg újhelyiekből, bodroköziakból és felvidékiekből állt. A 3. század élére került Mezősy László tolcsvai közbirtokos; Zábróczy László főhadnagy; Szepesy Péter és Tan Gusztáv hadnagy. Századuk – területi illetőség szempontjából – vegyes összetételű volt.

A nemzetőrség azonban nem volt egységes: az önkéntesekből álló *nemzetőrség* mellett volt toborzás útján szervezett úgynevezett *rendes nemzetőrség* is. Sőt létezett *mozgó nemzetőrség* is, kiegészülve a *népfelkelők* seregével. Ugyanakkor – bár voltak magyar alakulatok is – a történelmi

Magyarország területén jelentős számú – olaszokból, osztrákokból, csehekből álló – reguláris császári katonaság állomásozott. Ilyen körülmények között a sokféle elnevezés még a hadügyminisztériumban is némi zavart okozott. Szükségessé vált, hogy legalább a frissen alakult, elkötelezett magyar fegyveres erők számára kifejező, rokonszenves, nemzeti megjelölést keressenek. Kerestek is, találtak is! Kisfaludy Károly *Az élet korai* című versében bukantak a szívmengető, gyönyörű *honvéd* szóra. A honvéd és a belőle képzett *honvédség* kifejezés máról holnapra átment a köztudatba; népszerű lett az önvédelmi küzdelemre, szabadságharcra számító országban.

Bízvást mondhatjuk – Petőfire gondolva – azt, hogy Patakról, „a magyar forradalmak oroszlánbarlangja”-ból „a szabadság oroszlánjai” indultak hazánk veszélyeztetett vagy megtámadott pontjaira. És láthatóak voltak ők a délvidéki fronton, feltűntek az erdélyi csatatereken, magukra vonták a figyelmet – mint vörössipkások – a ferge-tegesen kibontakozó tavaszi hadjáratban. A szolnoki, a hatvani és az isaszegi katonai siker eléréséből, a nagysallói, a váci és a komáromi győzelem kivívásából a szó szoros értelmében oroszlánrészt vállaltak. A pataki diákok – tapasztalva Pazar József bátorságát is – nem féltek az ellenségtől. „Ezt Napóleon katonái is csak egyszer tevék meg” – mondta nekik a rettenthetetlen Damjanich János tábornok a szolnoki halálorham végén. „Fiúk, büszke vagyok rátok, ti az ördögöt is megveritek. Megérdemelnétek, hogy mindnyájan tisztetek legyetek, de hol volna akkor az én zászlóaljamb?” Gödöllőn, az Isaszeg felszabadítása után rendezett díszszemlén, mikor a harcedzett alakulatok soraiban olyan ifjak „parádéztak”, mint Adorján Gedeon, Bartha Mór, Édes Ábrahám, Izsó Miklós, Nagy Sámuel, Rácz Dániel és mások,



Damjanich Kossuthoz fordulva így szólt: „Ezek az én fiaim (...) a vörössipkások (...) jobbára csak olyan tentás deákok.”

Sok mindent tudunk az 1848-ban fegyvert fogó pataki diákokról; régóta ismeretes, hogy közülük legalább 193 szolgált a különböző fegyvernemeknél. Tudjuk, hogy kinek mi volt a neve, a katonai rendfokozata. Tudjuk, hogy hányan sebesültek vagy haltak meg. De – néhány kivételtől eltekintve – nem tudjuk mindegyikről, hogy a szabadságharc egy-egy szakaszában hol, milyen minőségben, kinek a parancsnoksága alatt küzdött. Jelenleg Pazar József életének erről a részéről is csak néhány száraz adat áll a rendelkezésünkre. Tény, hogy 1848. július 10-től 1849 decemberéig távol volt a kollégiumtól. Valószínű, hogy 1848 szeptemberében a pataki nemzetőr század tagjaként vonult be; Beregszászban vették nyilvántartásba. 19 évesen előbb nemzetőrként, utóbb a honvédség altisztjeként harctéri szolgálatot látott el. 1849 júliusában őrmesterként a Mezősy Pál (László?) őrnagy által parancsnokolt munkácsi vár védőihez osztották be. Itt a várat hősiességen védő 361 társával együtt augusztus 26-án – tehát a Görgey Artúr irányítása alatt álló kivérzett magyar honvédelakulatok világsíki fegyverletétele után – szüntette meg az ellenállást az erődítmény elfoglalására készülő 19 000 fős orosz hadsereggel szemben. Orosz fogságba esett, de a cári tisztek átadták az osztrákoknak. 1850 januárjában már folytatta tanulmányait a Kollégiumban. 1851. február 21-én, mint VII. éves tógátus diák elnyerte az Ung vármegyei Bés elemijének iskolamesteri állását; 1855-től pedig 1892-ben bekövetkezett haláláig, tehát 37 éven át Nagyszelmenc református lelképásztora volt.

Pazar József életének ez az időszaka – bár nem minden jó szándékú kezdeményezése talált megértésre – hasznos és

áldásos munkával telt el. Készséges és melegszívű emberként ismerték. Gyámoltotta a rászorulókat; akár írásbeli ügyeik intézésében is közreműködött. Templomot építtetett, iskolát pártfogott. Tanult és tanított, művelődött és nevelt. Terjesztette a hit igazságait, küzdött a lelki és szellemi együgyűség ellen. A Haynau-féle terror, a Bach-rendszer és az osztrák-magyar kiegyezés légkörében sem vált megalkuvóvá. Tisztán őrizte és ápolta magában – még gyógyíthatatlan, rákos betegsége és a családját sújtó megpróbáltatások idején is – ifjúkora 1848/49-es forradalmi és szabadságharcos emlékeit. Ennek igazolására hadd hivatkozzam Pazar József egyetlen ismert levelére, amely 1880-ban került a Tizáninneri Református Egyházkerület sárospataki múzeumába. Akkor, amikor a Kollégium volt diákja, az öregedő nagyszelmenci lelkész féltve őrzött ereklyéjét, az 52. honvédezred valaha Munkács várát őrző részlegének a zászlóját díszítő *Istenért, hazáért* feliratú szalagot odaajándékozta.

A személyes hangvételi levélből kiderül, hogy mi történt a munkácsi várban, mielőtt a védők 1849. augusztus 26-án megnyitották volna az erődítmény kapuit az oroszok előtt. Idézem Pazar József beszámolójának egyik részletét: „Ekkor történt, hogy felmentem a parancsnokunkhoz s kértem, engedje meg, hogy a zászlónkat darabokra tépjük s vihessük magunkkal emlékül. Nem engedte meg, mert ezt is át kellett adni az orosz hadseregnek. Először és utoljára nem engedelmeskedtem feljebbvalómnak. Őrmester társaimmal együtt lementem az őrszobára, ahol a zászló tartatott, levettem a szalagot, s levágtam a zászlón levő két bojtot. Így megcsonkítva került a zászló az orosz csapatok kezére. Hogy mi lett vele, nem tudom.” (Az 1848/49-ben zsákmányolt zászlók egy részét a Szovjetunió 1941-ben, a másik részét 1948-ban visz-



szadta Magyarországnak.) Miután a védők letették a fegyvert és megadták magukat, hadifoglyoknak számítottak. Csaknem két hétig – aránylag kedvező körülmények között – egy kastélyban vigyáztak rájuk. Idézem Pazar József beszámolójának egy másik részletét: „Kezdtük magunkat beletalálni helyzetünkbe, fiatal könnyelműséggel egymást vicceltük, szomorú s víg dalokat énekeltünk. A meglehetősen énekkar egy pár darabbal annyira megnyerte a szomszéd szobában lévő orosz tisztet, hogy azok követséget küldöttek hozzánk, kérvén, hogy ne énekeljünk oly szomorú darabokat, hiszen nem lesz nekünk semmi bajunk; hanem víg népdalokat, és egy párat kért leírni a küldöttség magyarul és németül, hogy emlékebe elvihessék tőlünk. Leírtuk, elvitték. Ki tudja, a nagy Oroszország melyik szélén, és eldalolta-e azt valaki?”

Pazar József a levelében két további, érzelmileg erősen motivált, soha nem feledett fogoly-élményét is megörökítette. Leírta, hogy – finoman szólva – ők, a szabad mozgásukban korlátozottak, egyszer megbeszélésre gyűltek össze. Emlékezete szerint – saját szavait idézem – „voltunk vagy 60-an az ország különböző részéből, egypár Erdélyből is, s azt kérdeztem tőlük, ki minő emléket hozott magával a munkácsi várból? Melyre midőn azt válaszolták

barátaim, hogy semmit, előmutattam a zászlószalagot. Azt a kérést, esengést, rimánkodást leírni nem lehet, melyet hozám intéztek, hogy csak egy-egy foszlányt adjak a szalagból. És amennyire lehetett, a szalagot szétvagdostam, nekem csak annyi maradt belőle, amelyre a felírat volt varrva.” Papírra vetette azt is – már akkor, amikor volt összehasonlítási alapja –, hogy mennyivel „kegyeletesebben” bántak az oroszok a magyar hadifoglyokkal, mint az osztrák-németek. „Egész fogságunk alatt – fogalmazta meg Pazar József –, általában elmondhatom, hogy az oroszok, különösen a tiszték, nagyon szépen, kegyeletesen bántak velünk. Minden napra adtak egy meszely (kb. 4 deci) vodkát, egy adag húst, levest és kenyeret. Hanem szept. 9-én, midőn Kassán 14 darab német katona átvett bennünket, vége lett a kegyeletes bánásmódnak, vége az ellátásnak. Ott már huncut rebellisek, Kossuth-kutyák lettünk.”

Itt és most ennek a régióknak egy tiszteletré és megbecsülésre méltó fiára, Pazar Józsefre emlékeztem: élt a Felvidéknek ezen a részén egy nem a nagy átlaghoz sorolható férfi, aki erkölcsi feddhetetlenségével, lelki nemességével, jellemes emberségével, áldozatkész hazaszeretetével, szociális érzékenységével ma is példamutató lehet.

(Pazar József nagyszelmenci emléktáblájának avatásán, 2009. március 15-én elhangzott ünnepi beszéd rövidített változata.)



Banyár Magdolna

Tanulmányok vallásról, társadalomról

Tomka Miklós a magyar vallásszociológia „atyja”. Gyűjteményes kötetében a rendszerváltozás utáni vallásszociológiai munkásságát foglalta össze. Könyve elején megállapítja: „A magyar társadalomnak talán nincsen még egy olyan dimenziója, amelyben az utóbbi fél évszázad során olyan nagyságrendű változásokra került volna sor, mint a vallás és a világnézet terén.” (9. o.) Ez a folyamat azonban csak töredékesen ismert, hiszen a hazai társadalomtudományi műhelyekben 1989 előtt csak „bújtatott” formában lehetett valláskutatással foglalkozni, s a kutatók „autodidakta” módon, szabad idejük terhére válhattak vallásszociológussá. Ezt az állapotot kevesen vállalták, így a magyar vallásszociológia ma sem rendelkezik jelentős kutatói hagyománnyal. A vonatkozó műveket szerencsére tartalmazza Tomka könyvének kiváló bibliográfiája.

A kötet közel húsz tanulmányt tartalmaz, amelyek egy kivételével 1996 és 2006 között jelentek meg szaktudományos és teológiai, valamint vallással foglalkozó tanulmánykötetekben. A szerző ezeket hat fejezetbe sorolta: Magyarország vallási helyzete. Áttekintés; Vallás, politika, egyház és állam; Az egyház a civil társadalomban; Felekezeti szerkezet; Ifjúság és vallás; Vallás és kommunikáció. A cikkek stílusa nem egységes, és tartalmaznak átfedéseket is, de a Tomka által kidolgozott és következetesen alkalmazott szerkesztési és didaktikai elvek – kiinduló probléma

megfogalmazása kérdésben; a válaszok és a kapott eredmények pontokba szedett, rövid ismertetése már a tanulmány legelején; majd a felsorolt pontok részletes kifejtése táblázatokba foglalt és grafikusán is ábrázolt adatokkal – kifejezetten egységes szöveget eredményeznek.

A tanulmányok valójában nem stílusukban különböznek, hanem a szerzőjük nézőpontjában. Bár mindvégig egyértelmű, hogy írjuk vallásos katolikus, a tanulmányok túlnyomó többségében ez nem vezet a tények és adatok elfogult elemzéséhez – bizonyítva Weber tételét a tudományos objektivitás megvalósíthatóságáról. Ugyanakkor Tomka ritkán beszél többes számban: egyházakról, többnyire akkor, ha tényszerűen elkerülhetetlen, mert éppen több egyházat elemez. Egyébként az egyház, számára, nyilvánvalóan a katolikus egyházat jelenti, a vallás pedig a kereszténységet. Tanulmányai – problémafelvetésükben, véleményformálásukban – hol alig észrevehetően, hol erőteljesen, de világosan tükrözik katolikus alapállását, mégpedig azért a katolikusét, aki igyekszik nagylelkű és elfogulatlan lenni a többi vallással. Ez azonban láthatóan nem könnyű feladat. Mintha a vallások semleges szemléletével Tomka úgy érezné, hogy saját egyházát rövidíti meg. Szerinte túl nagy, az elfogult média által mesterségesen gerjesztett figyelmet szentelnek a kisegyházaknak, amellyel elhalványítják és háttérbe szorítják a katolikus egyházat. Ebben a helyzetben egy



hívó számára elsődleges feladat egyháza védelme a saját eszközeivel. Tomka esetében ez a társadalomstatistikai és szociológiai elemzés, amellyel bizonyíthatja az egyházat érő támadások megalapozatlanságát, rosszindulatú voltát.

Nem gondolom, hogy Tomka védelmező alapállása indokolatlan lenne és csorbítaná tudományos hitelét, valamint hogy elemzései ne lennének korrektek, és következtetései szignifikánsan valószínűek. Azt viszont igen, hogy mintha ágyúval löne verébre. A társadalomstatistika makroszintű adataival érvel egy olyan kérdésben – a különféle vallások és egyházak társadalmi hatása, hitelessége stb. –, amely a szociológia finomabb módszereit alkalmazó kutatásokkal lenne csak kielégítően megválaszolható. Megállapításai legnagyobb részét közvélemény-kutatási adatokra alapozza, tehát az emberek véleményére, és nem tényleges cselekedeteire. Igaz, tisztában van a módszertani problémákkal, valamint következtetései általános jellegével. De az egyházat érő folyamatos támadások miatt nem késlekedhet megtenni minden tőle telhetőt. Például többször hangot ad annak a megállapításának, hogy az uralkodó elit – amely döntően megegyezik a régi elnyomókkal, vagy azok szellemében szocializálódott – igyekszik elvitatni az egyháztól a demokratikus alapjogokat. Ilyen súlyos kijelentésnek azonban, aktuálpolitikai jellege miatt, nincs helye egy tudományos elemzésben. A művet azonban mégsem a szerző változó intenzitású harci szelleme teszi érdekessé, hanem az a „hatalmi logika”, amely egyházának sajátja, és amely az ő írásában is tükröződik. A fő probléma ugyanis az egyházak szerepe, jelentősége a magyar társadalom életében, és legfőképpen kapcsolata az állammal. E kontextusban az egyház hatalmi tényezőként gondol magára: igényt tart arra, hogy véleményét

nyilvánítson és útmutatást adjon hívei számára, akik részt vesznek a társadalmi alrendszerben. Ezért véleményének és útmutatásának *minden* alrendszerben irányadónak kellene lennie. E ponton pedig jól tapintható feszültség fedezhető fel Tomka elemzéseiben. Többször kijelenti, hogy helyesli a szekularizációt, és hangsúlyozza egyetértését azzal az általános társadalmi elvárással, hogy az egyházak *ne* vegyenek részt a politikai hatalomban. Ehhez képest azonban túl sokat kritizálja a szekularizációs *elméleteket*; úgy emlegeti az egyházat, mint a civil társadalom *vitathatatlanul* legjelentősebb szereplőjét, és elítéli az egyházak társadalmi elismertségének csökkenését jelző adatok „felhánytorgatóit”, bebizonyítva, hogy szinte az ellenkezője az igaz.

Minden kinyilatkoztatáson alapuló vallásnak és egyháznak van hatalmi logikája: Isten törvényei *eredetileg* minden emberre, és az emberi élet minden területére érvényesek. Ezért például az államszervezetet uraló egyház és/vagy vallás elképzelése a vallások természetes folyamánya. A modern korban a hatalmi logika tekintetében éles különbségek rajzolódnak ki a vallások között. Vannak országok, ahol valamely vallás sikeresen megvalósítja az államvallás eszméjét, tartalmilag is. Vannak helyek, ahol üldözik és illegálisba kényszerítik a vallásokat és az egyházakat. A modern, demokratikus államrendezkedésű országokban pedig a „szekularizáció” örve alatt az állam kiegyezett a vallásokat képviselő egyházakkal. Ez utóbbi, és számunkra a legérdekesebb kategóriában azonban ismét nagy különbségek tapasztalhatók.

Tomka írásában az egyes vallások hatalmi logikája közötti különbségek valójában egy dimenzióban mozognak, annak két szélső pólusa között: a liberalizálódás, azaz elvilágiasodás, és a konzervativizmus, azaz a nem evilági elkötelezettség



merev őrzése között. (232. o.) Tomka többször utal Max Weberre, de nem használja pontosan annak vallástipológiáját, pedig e kérdésben lényegesen cizelláltabb képet adhatna. Weber három „dimenziót” különít el, amelyek mentén kialakíthatók a világvallásokat leíró ideáltipikus fogalmak. A hatalmi logika szempontjából, azaz az evilághoz vagy profán világhoz való viszony megragadásában az alábbi kettő releváns: (1) világigenlés – világtagadás, és (2) világtól való elfordulás – világ felé fordulás. Ezek szerint vannak: (a) világigenlő politikai vallások: konfucianizmus és taoizmus; (b) világtagadó, de a világ felé forduló megváltásvallások: protestantizmus, antik zsidóság, őskereszténység, keleti kereszténység; (c) világtagadó, és a világtól elforduló megváltásvallások: nyugati keresztény szerzetesség, hinduizmus és buddhizmus. E tipológiában a konzervatív pólusnak a világtól elforduló megváltásvallások, a liberálisnak pedig a világigenlő politikai vallások feleltethetők meg. A világ felé forduló megváltásvallások, így a kereszténység legtöbb ága pedig a két pólus között mozog.

A világ felé forduló keresztény vallások ugyanis időről időre kísérletet tesznek arra, hogy „összhangba kerüljenek” a profán világgal: mind a tudományos felfedezések eredményeivel, mind a társadalom változásával. Hiszen világi pozíciót akarnak maguknak, amiért cserébe alkalmazkodniuk kell. Így aztán még a szekularizációt is elfogadják, sőt az újabb filozófiai és társadalomtörténeti magyarázatok fényében már saját teológiájukban gyökerező, szükség-szerű és „forradalmi” fejleménynek láttatják. Tomka nagy ívű, a kereszténység utolsó ezer évéről szóló társadalomtörténeti és teológiai összegzése szerint például: a szabad, öntörvényű individuum a kereszténység „talajából” sarjadt ki, és „a természet, a társadalom, a világ rendje sem a termé-

szetfeletti világ önállóan függvénye, netán megromlott, torz tükörképe. Am ha a világ nem földöntúli hatalmak játékszere, hanem magára utalt valóság, akkor ez az „önállóságra elbocsátottság” a szabadságának is hordozója.” (146. o.) Az investitúra háborúkban alakult ki a kétközpontú – egyházi és világi hatalom – társadalomszervezet. „Kultúrák közti összehasonlításban látható igazán, hogy mennyire egyedülálló ez az innováció, ami azután az európai fejlődés sajátosságát egy évezredre meghatározta. A differenciálódás olyan dinamikát szabadított el, ami a fejlődés motorjává vált.” (147. o.) Vagyis maga a kereszténység engedte ki a szekularizáció szellemét a palackból, megindítva saját társadalmi szerepének felszámolását, amire Weber is figyelmeztetett. Tomka szerint azonban ez csak félig igaz, mert például a gyakorlati, profán világ kérdéseiben a vallás nem illetékes, ezekben az ember szabad akarata szerint választ, amihez a vallás csak szempontokat ad. A kereszténység tehát még mindig minden emberre érvényes akar lenni, de már *nem* életük *minden* területén. Hogy megtartsa hatalmát és befolyását, önként korlátozta saját magát, és teremtett egy rendkívül erős versenytársat – profán világ –, aki folyamatos harcra kényszeríti. Bár harcuk elsődleges terepe az emberi lélek, sikerük mérőszámai ugyanazok: követők, anyagi javak, befolyás. A követők – akiktől az összes többi potencia ered – számát pedig a társadalomstatistikai és szociológiai adatok hitelesítik az ellenfél számára is kötelező érvénnyel. Így ezek az adatok és hiteles magyarázóik kvázi hatalmi tényezővé válnak.

A fent vázolt teológiai fordulat a magyar katolikus egyházban a hetvenes években válhatott a hívők számára is lefordított mindennapi hitelvekké. Az elméletek és trendek szintjén Tomka – így vélhetően az egyház is – tisztában van azzal az össze-



függéssel, hogy a liberális, elvilágiasodó felekezetek világszerte rohamosan csökkennek, míg azok, akik mereven őrzik nem evilági jellegüket és az ebből eredő normákat, növekszenek. (232. o.) De úgy tűnik, ennek okát szinte egyedül a „vallási piaci verseny”, azaz a szekularizáció és a demokrácia „fejlettségének” szintjében, nem pedig saját hitelvei alakulásában látja. A katolikus egyház hatalmi logikáját pedig véleményem szerint éppen ez a – nem túl introspektív – személetmód jellemzi a legvilágosabban.

Tomka Miklós műve tehát több okból is jelentős: *explicité* a legteljesebb módon összefoglalja és közreadja a rendszerváltás utáni vallásszociológiai trendeket; pontosan leírja a magyar és a közép-európai vallási állapotokat, és reálisnak látszó súlyozással elemzi a vallások és az állam, valamint a társadalom alrendszerei közti kapcsolatok problémáit és alakulását. Mindeközben *implicité* megrajzolja a magyar katolikus egyház „portréját”. A mű tehát nem csupán hiánypótló, hanem alapvető vallásszociológiai forrásmű.

(Tomka Miklós: *Vallás és társadalom Magyarországon. Tanulmányok. Pázmány Társadalomtudomány 4. LOISIR Kft., Budapest – Piliscsaba, 2006*)





Benedek Mariann

Huntington nyomában

Samuel Phillips Huntington életművének részletes bemutatására nincs szükség. Neve nemcsak a 2001-ben magyarul is megjelent, vitákat kiváltó, de mindenképpen nagy hatású könyve, *A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása* óta ismert a hazai tudományos közvélemény előtt. Ezért csak röviden, inkább emlékeztetőül szólunk róla, hiszen életrajzába – a tudományos világ nagy veszteségére – azóta új, végső bejegyzés is került: az 1927. április 18-án New Yorkban született történész, politológus 2008 decemberében (Szenteste) elhunyt. Angolszász protestáns elkötelezettségű családi kulturális gyökereire mindig büszke volt, és ebben látta az amerikai kultúra mindenkor megőrzendő alapját. 1950-től 2007-es visszavonulásáig tanított a Harvard Egyetemen. Volt időszak, amikor az amerikai nagypolitikába is belekóstolt, de életútja alapvetően az oktatás és a tudomány világához kötődött. Pályafutása során tizenhét könyvet és közel száz tudományos tanulmányt tett közzé, amelyek zömmel a világ szerkezeti átalakulásainak politikai, társadalmi, gazdasági jelenségeihez kapcsolódtak. A most bemutatandó, utolsó könyvében (*Kik vagyunk mi? Az amerikai nemzeti identitás dilemmái*) ugyancsak ennek megőrzését ajánlotta az amerikaiaknak; ettől téve függővé a nemzeti identitás megújulását és a nemzet jövőjét. A terjedelmes mű (682 oldal) négy részre, azon belül tizenkét fejezetre tagolódik. Tényadatokon

és szociológiai kutatásokon alapuló táblázatok és ábrák növelik a tudományos hi-telességét, egyúttal szemléletessé teszik tartalmát. Bizalmatlan kritikussai elismerik ugyan ezeket a tudományos elemeket és törekvéseket, de a háttérben gyanakvóan apologetikus motívumokat vélnek felfedezni (nem minden alap nélkül). Huntington maga is utal rá, hogy bizonyos szubjektívizmus megjelenhet munkájában, bármennyire törekedett is az objektivitásra. A könyv olvasása közben felmerülhet a gondolat, hogy azzal a lenyűgöző tény- és adatismerettel, amellyel Huntington rendelkezett, és amelyet könyvének írásakor felhasznált, másfajta paradigmával egészen más következtetésekre és magyarázatokra lehetne jutni. Például – Huntington szerint – az Amerikába bevándorlók nemzedékei számára az az amerikai magkultúra jelentette a vonzerőt, amely „az alapító 17-18. századi telepések kultúrája volt, és alapvetően ma is az”. Amely bizonyosan magában foglalja a keresztény vallást, a protestáns értékeket és munkaerkölcsöt; ide tartoznak az angol nyelv, a jog, törvényesség és kormányzati hatalom korlátozásának brit hagyományai, valamint az európai művészeti, irodalmi, filozófiai és zenei műveltség elemei. Ebből kiindulva, joggal tehetnénk fel az általa felvetett kérdést: ez a kulturális vonzerő lett volna az oka, hogy az 1929-33-as gazdasági világválság idején Magyarországról is – József Attila szavaival – „kitántorgott Amerikába



másfél millió emberünk”? És nem a meg-alapozott remény, hogy ott munkát és fizetést lehetett kapni, meg lehetett élni? Vagy Huntingtonnak lenne igaza, hogy „éppen az angolszász-protestáns kultúra, értékek és intézmények vonzották őket Amerikába”? (78. o.)

Talán Huntington tévedett. Azt készséggel elfogadhatjuk, hogy a kívülről eleinte alkalmazkodási kényszerből, a későbbiekben önkéntesen közeledtek, majd asszimilálódtak ehhez a kultúrához. De az első motivációs okok anyagi-gazdasági okok voltak. A korrektség megkívánja, hogy megemlítsük, a könyvben másutt a szerző utal a gazdasági tényezőkre is. [„A múltban bevándorlók millióit lényegében ez a kultúra, illetve az általa kibontakoztatott gazdasági lehetőségek vonzották Amerikába.” (18. o.)]. Mindez nem változtat azon a tényen, hogy a könyv egészére jellemző az anyagi-gazdasági viszonyok figyelmen kívül hagyása, vagy periférikus kezelése. A mű stílusa és tárgyalásmódja profeszszionális. A szerző történelmi magabiztossággal mozog nemcsak az USA, de a világtörténelmi és világpolitikai tények között és válogatja ki empirikus argumentumait; másrészt feltételezi az amerikai történelemnek az átlagos olvasónál részletesebb ismeretét. Ami bizonyos nehézségeket okozhat és többletmunkát igényel a nem angolszász műveltségűektől, ám ez – a könyv értékeinek tükrében – vállalható és „megtérülő befektetés” lesz. A könyv megállapításai, következtetései helyenként imponálóak, máshol gondolatébresztők és vitára készítőek. Sokszor azért marad hiányérzete a Huntington társadalom- és kultúrafelfogásától eltérő paradigma mentén gondolkodó elemzőnek, mert a szerző a szükségesnél szűkebb társadalmi mezőben vizsgálja az identitás forrásait, változási okait; megmarad a szellemi kultúra területén és alig, vagy egyáltalán nem

kutatja az anyagi kultúra, a gazdasági folyamatokkal való összefüggéseit.

Az I. rész két fejezetében az identitás és különösképp a nemzeti identitás általános elemzését adja a szerző, bemutatva társadalmi funkcióit, elemeit és változó struktúráját. Huntington a különböző horizontú identitásokat megkülönböztetve, a nemzeti identitáshoz viszonyítva beszél nemzetek alatti és nemzetek feletti identitásokról. Az utóbbiak formálódásában kiemeli napjaink globalizációs folyamatainak, illetve azok hatásainak szerepét. Rámutat, hogy a nemzeti identitások társadalmi súlya és szerepe kultúrafüggő. Az identitástudatokban fellelhető ellenségkép fontosságát szociálpszichológiai elemzéssel mutatja be. Minden társadalmi összeütközés forrását – mely szerint az embereknek szükségük van ellenségekre és szövetségesekre – az egyén pszichéjében véli megtalálni.

Újszerű módon tárgyalja a különböző identitások viszonyát. Megkülönbözteti az identitásokat forrásaik szerint; ezek közül 48 egyszerű identitást nevesít, amelyek mindegyike egy-egy típusú forrásból táplálkozik. Ezeket az identitástípusokat mintegy önálló entitásokként értelmezi a szerző, megkülönböztetve a belőlük építkező és strukturálódó származtatott (összetett) identitásoktól. Az utóbbiakhoz sorolja a nemzeti identitást. A nemzeti identitás összetevő forrásainak száma és a köztük lévő hierarchikus viszonyok száma változhat, és egy-egy nép esetében a történelem során változott is.

Adós marad Huntington a nemzeti identitás változásai belső okainak elemzésével, illetve elnagyoltan kezeli ezt a problémát. A külső hatásoknál megelőgszik azok felvillantásával – például – más kultúrájú tömegek bevándorlásával.

A II. rész négy fejezete az amerikai identitás részletes elemzését, történelmi vál-



tozásainak – gazdag történelmi anyagon alapuló – bemutatását tartalmazza. Bár az egész könyv az amerikai identitásról szól, de az egyes részek az identitások és a nemzeti identitás általánosabb érvényű problémáit is tárgyalják. Az első részben bőségesebb az ilyen szempontú választék. A további részekben nagyobb hangsúly esik az elméletileg tisztázott tudományos gondolatok alkalmazására, az amerikai helyzetelemzésre.

A III. és IV. rész Amerika jelenének diagnosztizálásáról és jövőbeli terápiájáról szól. Erőteljesen érződik Huntington aggódása. Miközben hű marad gyökereihez, törekszik annak változási kényszereit objektíven figyelembe venni. Ezek: a bevándorlók nagy száma (különösen a hispánok) miatt a lakosság összetételének változása, az afro-amerikai népesség politikai súlyának megnövekedése, a globalizáció folyamatai és hatásai stb. Különösen a bevándorlás okozta népességi arányok változása aggasztja. Prognózisában Amerika jövőjét attól teszi függővé, hogy mennyit képes megőrizni eredeti „magkultúrájából”, illetve – kilengések után – miként tud visszatérni az angolszász protestáns szellemű és az Amerikai Hitvallás alapozta kultúrához és identitáshoz.

A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása című művében még egyértelműen a multikulturalizmustól félti az amerikai társadalmat és elhibázottnak tartja azok folyamatainak kultúrpolitikai támogatását. Ebben a könyvében már tudósi objektivitással törekszik tudomásul venni a tényeket, hogy Amerika soknemzetiségű (etnikumú) ország, multikulturális folyamatokkal. Továbbra is figyelmeztet a veszé-

lyekre, azokat reálisnak tekinti, de bizonyos feltételek mellett már kezelhetőnek tartja, legalábbis annak is ad esélyt. Nagy terjedelemben foglalkozik a hispanizálódással, a spanyol ajkú bevándorlók magas számának problémájával. 2000-ben a mexikói születésűek száma már 7,8 millió volt, ami a külföldön született amerikai népesség 27,6 százaléka (353. o.) Végkövetkeztetése (terápiája) mégis csak az, hogy Amerikának az angolszász-protestáns etika és az Amerikai Hitvallás elvei (szabadság, demokrácia stb.) alapján kell megújítania kultúráját és nemzeti identitását. Hosszú távú megoldás csak az lehet, ha ez a kultúra szippantja be a bevándorlókat, ebben az irányba asszimilálódnak.

Amerikának még egy kérdésre kell felelnie, milyen úton induljon tovább: kozmopolita, imperialista és/vagy nacionalista irányba? A jövő alternatíváját Huntington nyitva hagyja a könyv utolsó bekezdésében: „Az amerikai elitek jelentős elemei inkább afele hajlanak, hogy Amerika kozmopolita társadalom legyen, míg más elitek azt szeretnék, ha imperialista szerepet öltene magára. Az amerikai nép túlnyomó többsége a nacionalista alternatíva mellett elkötelezett és meg akarja őrizni, meg akarja erősíteni a több évszázados amerikai identitást. Amerika lesz a világ. A világ lesz Amerika. Amerika Amerika marad. Kozmopolita? Imperialista? Nacionalista? Az amerikaiak választása nemzetük és az egész világ jövőjére befolyással lesz.” (569. o.)

Huntington könyve a jövőben minden bizonnyal megkerülhetetlen lesz – pro vagy kontra – a társadalmi és nemzeti identitás témakörben készülő más művek szerzői számára.

(Samuel P. Huntington: *Kik vagyunk mi? Az amerikai nemzeti identitás dilemmái, Európa Könyvkiadó, Budapest, 2005*)



Nagy Bernadett

Enyém a vár, tiéd a lekvár

Mind Magyarországon, mind Európában kevés olyan költő van, aki kifejezetten és – ha nem is kizárólagosan, de – főként gyermekeknek ír verseket. Minden nemzetnek nagy kincs lenne egy Weöres Sándor- vagy Tamkó Sirató Károly-életmű, ahogy számunkra valóban az. Sokkal gyakoribb manapság, hogy bizonyos szerzők, presztízsként kezelve a dolgot, egy-egy kötettel feltűnnek, aztán eltűnnek a színről. Ezek között találhatunk jól sikerült próbálkozásokat, mint Kukorelly Endre *Samunadrág* című kötete, de akadnak bőven kudarcok is. Fecske Csaba azonban e szempontból feddhetetlen. Gyermekeköltőként nemcsak hogy figyelembe vehető, de nehéz is lenne másként kezelni, hiszen eddig megjelent műveinek csaknem felét a gyermekeknek ajánlja. A József Attila-díjas szerző legfrissebb kötete, a *Tolvaj szél*, a Holnap Kiadó gyermekvers sorozatában látott napvilágot.

A gyermeklírát általában a könnyed, derűs hangulat és az élményszerűség jellemzi, mind auditív, mind vizuális értelemben. Hangzóssága és zeneisége, amely akár eltúlzott is lehet, jellemzően képgazdagsággal párosul. Ha ez a jó gyermekvers képlete, akkor Fecske Csaba újfent kitűnő alkotást hozott létre. Ám ha nem csupán az elmélet, hanem a gyakorlat oldaláról is közelítünk a kötethez – amit a gyermekek érdekében tanácsos is megtennünk –, akkor merőben más szempontok elé kell állítanunk a verseket.

Az első és legfőbb kérdésem bármely ilyen jellegű kötetrel kapcsolatban: vajon a gyermekek számára milyen mértékben befogadhatóak és maradandóak e költemények? A befogadhatóság, úgy, ahogy a felnőttek irodalmában az, itt sem lehet csupán forma kérdése, a tartalomnak is meghatározó szerepe van. Ha nem elég érdekfeszítő a témája, ha nem hordoz izgalmat az epikus szál, vagyis ha a gyermeket untatja az, amiről a vers szól, akkor rövid távon eljátszik vele, de ha nem mond, nem ad neki a rímeken és ritmuson túl mást a mű, el fogja felejtetni. Fecske Csaba versei átmenetileg szórakoztatóak lehetnek a gyerekeknek, mert olyan témákból válogat, mint például a természet azon részei, amelyekkel a gyerekek naponta találkozhatnak: évszakok, növények, állatok, égitestek. Vagy mindennapjaikban vannak jelen, mint a család, a betegségek stb. A kötet legjobb és legértékesebb darabjai mégis azok a versek, amelyek a gyermek nézőpontjából gondolkodnak el a létezés kérdéseiről (*A világ; Hol voltam; Én meg nem én*). E művekben fedezhető fel az egyetemesség és nyitottság, amelyre egy gyermek képzeletének szüksége van. Olyan kérdésekkel állítja szembe a vers hallgatóját/olvasóját, amelyekre válaszolva, vagy akár csak a választ keresve (számára észrevétlenül) építeni kezdi saját egzisztenciáját. A szerző tanversikéi megint más jelleget öltönek, nem a tipikus, moralizáló tanvers-, tanmesetípussal találkozunk, hanem sokkal kéz-



zelfoghatóbb iskolás tudással. Ez segít a gyermeknek elsajátítani valami egészen konkrétat (például a földrajzot), de már nem gondolkodtatja el mélyebben a számára igazán fontos kérdésekről. Ugyanolyan többlet nélküli, kiüríthető tartalmat hordozó alkotások ezek, mint a hétköznapok témáit boncolgató versek.

A kötet szerkezete ráadásul nem minden ponton segít áttekinthetővé tenni ezt a tartalmat. A versekben szereplő témák legtöbbször egy-egy tömbben helyezkednek el, így van ez az altatókkal, az említett tanversekkel, a növényekről, és az állatokról szóló költeményekkel stb. is. Ám amikor például a kötet nyitó versével találkozunk, rögtön kérdésessé válik, mit keres egy altató ott, ahol éppen lendületet kellene vennie az amúgy nagyon is életeli műnek. Igaz, hogy a kötet címét rejtő sor igazolhatja, miért ezt választották nyitánynak, ám ennek ellenére nem tartom szerencsésnek, hogy az altató-csokorból kiszakítva itt árválkodjon a *Félálom*.

Van még egy kétes mozzanat Fecske Csaba műveiben, s ez a személyesség kérdése. A szerző egész költészetét jellemzi a vidéki otthonosság, amelyből most is megszólal. Kötődik a falvakhoz, településekhez, amelyek neve hangzás alapján akár mesébe is beillene (Arnót, Ároktő, Bódvarákó, stb.), továbbá kötődik Ákoshoz és Lillához, a kötet két néven szólított alanyához is. Kérdés, hogy mit adhat Dobódel vagy Teresztenye annak a gyerkőcnek, aki az ország más szegletében nevelkedik? Bármennyire dicséretes ez a folklorisztikusság, neki valószínűleg Görömböly nem jelent többlet mókás rímnél, és talán egy „Tücsökfalva” (vagy más fiktív, jelentéstartalommal bíró helymegnevezés) nagyobb élményt nyújtana. Ákossal és Lillával is hasonló a helyzet. Nem véletlen, hogy Piroska is a piros sapkájáról kapta a nevét, és nem valódi névről van szó: a

gyermeknek szükségük van arra, hogy azonosulni tudjanak a szereplővel, s egy konkrét név csak nehezíti ezt. Minden gyerek azt szeretné, ha róla szólna a történet. Ha Lilla nyaral, és Ákos iskolába megy, akkor hiába teremtett életképes szituációt a szerző, nem biztos, hogy a gyermek el tudja foglalni benne az őt megillető helyet, és az élményt a sajátjaként tudja kezelni. Ha ez bekövetkezik, elfordul a történettől, mert az nem tartja fenn érdeklődését. A közelmúlt gyermekirodalma már szolgáltat meggyőző ellenpéldákat, mint amilyen Bartos Erika *Anna, Peti és Gergő* c. könyvsorozata, de úgy gondolom, nem lehet véletlen, hogy a régi nagy mesék esetében általában odafigyeltek erre.

Több helyen olvastam azt a közhelyes ajánlást, hogy a versek nemcsak gyermeknek, de a felnőtteknek is maradandó élményt nyújtanak. Nos, ez egyáltalán nem igaz, de nem is baj, mert az ilyen „sokat markol, keveset fog” típusú próbálkozások sokszor rosszul sülnek el, s végül sem a kicsik nem lelik benne örömeiket – mert részben vagy egészben nem befogadható számukra –, akik pedig megérthetnék, már nem vesznek a kezükbe ilyesmit. Ám szerencsére cáfolhatom a fenti állítást: ez a könyv (a Fecske Csaba más köteteiben szereplő mesékkel ellentétben) kizárólag gyermekekhez szól. Némely költemény (svéd gyermekvers mintára) az ő szájukból idézve, némely külső szemlélő szemszögéből, róluk írva, más részük pedig felnőttesen, de játékosan, oktató jelleggel, őket megszólítva hozza szituációba tárgyát.

A kötetben a szövegeket sok helyen nem kötik egyszerre a nyelv és a logika szabályai, csupán szabad játék alakul ki. Ilyen, logikát nélkülöző játék a szavakkal és a ritmussal például az *Inga* című mondóka. A szakirodalom szerint a fiktív szavak alkotta szöveg is lehet vers, ha ritmusa van és/vagy rímel, hiszen a célközönséget éppen



ez a puszta zeneiség gyönyörködteti anélkül, hogy a mondóka értelmét keresné. Ez, bizonyos pontig, valóban így is van, de vajon mi játszódik le egy gyerekben, amikor egy következő fejlődési szakaszban elgondolkodik e szavak értelmén, s nem találja őket? Hiszen a kis olvasót egy idő után már nem kizárólag a ritmus érdekli, hanem a szöveg is, a benne rejlő hangulatokkal, érzelmekkel, gondolatokkal. Ha egy ilyen mondókát ő maga költ, akkor idővel egyszerűen elhagyja, és érettségének új fokán keresi szórakozásának tárgyát. Ám ha ezt felnőttől kapja, meggyengülhet bizalma az idősebbel szemben, rádöbbenve, hogy a mű számára nem nyújt elegendő szellemi táplálékot.

A verseket Gyórfi András illusztrációi kísérik, de a művész karaktere nem tükröződik vissza bennük. Talán nem inspirálták őt kellő mértékben a művek, vagy egyszerűen nem is akart többet elérni.

A gyermeklíra ma divatban lévő, piacképes vonalának komoly hiányossága annak elfogadása, hogy kizárólag könnyed, derűs hangulatot és érzéseket idézhet. E tekintetben ide kapcsolódik az ismertetett kötet is. Más gyermekirodalmi műfajokban, mint például a mese, jellemzően fellelhető a jó–rossz ellentétpár. A gyermeki szellemnek a szélsőségekre szüksége van, hisz ezek uralkodnak gondolkodásában is. Ha az ellentét két végpontja nem kerül valódi konfrontációs helyzetbe egymással, vagy nincs is minek összeütköznie, mert kizárólag a jó képviselteti magát, mint a *Tolvaj szél*-ben is, akkor a mű nem nyújt valódi segítséget a gyermeknek problémái, szorongásai feloldásához, bár a költeményekben szereplő epikus mozzanat teret biztosítana erre. Az, hogy a gyerekek élete felhőtlen, csak újabb hamis közhely. Észre kell vennünk: nem vesszük őt komolyan, ha ezt tényleg elhisszük.

(Fecske Csaba: *Tolvaj szél*, Holnap Kiadó, Budapest, 2008)





A Zempléni Múzsza 2009. évi IX. évfolyamának összesített tartalomjegyzéke

Tudomány és társadalom

- Agárdi Péter: Műveltségi modellek és kultúraváltások a két századelőn (3/5-19)
- Alma mater. Dobos László, Jakab István, Mács József vallomásaai Sárospatakról (2/37-42)
- Balázs Ildikó: A Csaba-mítosz Wass Albert regényeiben (1/21-34)
- Bocskor Medvecz Andrea: Kárpátaljai ukrán diákok magyarságképe (4/21-30)
- Kelemen Erzsébet: A párizsi *Magyar Műhely* címlapjai (4/11-20)
- Képes Géza: Az észtek története és irodalma (*közzéteszi, az utószót és a jegyzeteket írta: Bolvári-Takács Gábor és Egey Emese*) (4/31-37)
- Kiss Jenő: Kazinczy, az Akadémia és a magyar nyelv ügye (2/16-21)
- Koncz Sándor: Kálvin magyar kutatója: Nagy Barna (Függelék: Nagy Barna Végrendelet c. verse) (*közzéteszi: Koncz Gábor*) (1/35-43)
- Kováts Dániel: Kazinczy Ferenc, az ember és az alkotó (4/5-10)
- Marosi Ernő: A tudományosság modelljei a művészettörténet-írásban (2/5-15)
- Miklósi Márta: Minőségirányítás a felnőttképzésben. Érvek és ellenérvek (2/31-36)
- Nagy Antal Mihály: A szenvedés misztériuma és a holokauszt (2/22-30)
- Popély Gyula: Közép-európai sorsszerűségeink (3/39-45)
- Soós Pál: Kert-magyarország múltjáról – jelen időben (1/3-14)
- Surányi Dezső: Szilva a Kárpát-medencében és Zemplénben (1/15-20)
- Váradi-Kusztos Györgyi: Személyes történelmi narratíva mint politikusi/írói önarckép-konstrukció? Bánffy Miklós „Emlékeimből” mai recepciójáról (3/32-38)
- Völgyesi Orsolya: Kazinczy és Zemplén vármegye nemesi társadalma az 1820-as évek közepén (3/20-31)

Művészet

- Bába Szilvia: Küldetések találkozása. Józsa Judit művészete és a Magyar Kultúra Alapítvány (2/63-67)
- Bolvári-Takács Gábor: Zempléniek az amerikai film történetében (1/65-66)
- Cseh Gizella: A népszínmű tündöklése és bukása. Magyar művelődéstörténeti pillanatképek (4/38-50)
- Csetneki József: Monológ Sárával – a „Második ablak” sorozatban készülő kép előtt. Kezemen ecset és egy cigaretta (2/43-56)
- Dobrik István: „A tudós agyával, a költő szívével, a festő szemével...” Gondolatok Fazekas Balogh István művészetéről (1/53-64)
- Dobrik István: Szalay Lajos öröksége. Gondolatok a centenáriumi év kapcsán (4/51-58)
- Fügedi János: Az európai tánckultúra mérföldköve (4/67-69)



Józsa Judit: „A táncoló paraszt” Izsó Miklós szobrászatáról (2/57-62)
 Károly Róbert: A zenei kommunikáció elméleti alapjai (1/44-52)
 Kovács Henrik: Cigánd gyermektánc-életének krónikája (3/71-73)
 Kóhádi Zsolt: Jámbor óhaj cinematographia iránt (3/46-57)
 Vámosi Katalin: Kass János grafikai sorozatai (3/58-70)

Szépirodalom

Áfra János: lehámozódás (2/78)
 Balázs Ildikó: Búcsú Szabolcstól (4/75-76)
 Balázs Ildikó: Hordozható emlék (4/76-77)
 Balázs Ildikó: Idő-kaleidoszkóp (4/74)
 Balázs Zoltán: (Na, mi szép...) (2/79)
 Barcsai László: Ágaiktól magasabban (4/78)
 Barcsai László: Húsodat neki (4/79)
 Bartkó Péter Szilveszter: egyszer majd (2/71)
 Bartkó Péter Szilveszter: sziklák tövében (2/72)
 Bozók Ferenc: A Dunánál (1/81)
 Bölkény Gábor: időjárás-függőség (1/69-71)
 Gábori Kovács József: Művész (3/81)
 Gábori Kovács József: Szerelmi téboly (3/80)
 Gajdos Ágoston: Feltámadás (2/75-76)
 Kántás Balázs: (Mocsárszag...) (3/74)
 Kántás Balázs: (Mert a fémkeret...) (3/75)
 Kis Gábor: Örökség (3/77-79)
 Komlósi Kornél: Tánc (2/80)
 Lázár Bence András: Mind rád (3/76)
 Madár János: Mint a pengék élei (1/80)
 Madár János: Végül (1/79)
 Mezei Gábor: memento (2/74)
 Mezei Gábor: vissza (2/73)
 Mezősi Miklós: Édes éden Afrika szívében. Idillikus óda a Ngoro-ngoro kráterbe gurult paradicsomról (2/68-70)
 Mislai Attila: Nagypám fényképe (1/67-68)
 Oláh András: [következmények nélkül] (4/73)
 P. Szabó Mária: Szerelem (2/81-83)
 Palágyi László: déli morajlás (1/72)
 Palágyi László: lényegtelenül (1/73)
 Somoskői Beáta: Az utolsó széljegyzet (2/77)
 Szabó Csilla Judit: Várakozás (1/78)
 Szűk Balázs: Nekrológ-lista (3/82-83)
 T. Ágoston László: Pótnászút (1/74-77)
 Tóth A. Tamás: Orr-pör (4/86-87)
 Vass Tibor: Naívek, színek na, felettébb eljáró ívek (4/70-72)
 Venó Taufer és Maja Vidmar versei (fordította és az életrajzi jegyzeteket írta: Lukács Zsolt) (4/80-85)



Szemle

- Ádám György: Tanulmányok az életem át tartó tanulásról (1/85-89)
Baják László: Zempléni epítáfiumok a Magyar Nemzeti Múzeumban (3/95-98)
Banyár Magdolna: Tanulmányok vallásról, társadalomról (4/95-98)
Barna Péter: Tizenöt novella férfiakról és nőkről (2/100-102)
Benedek Mariann: Huntington öröksége (4/99-101)
Bódi Zsuzsanna: Egy iparbáró történetei (1/97-99)
Bolvári-Takács Gábor: Adattár a Kossuth-díj hat évtizedéről (2/95-97)
Bolvári-Takács Gábor: Jászay Pál a történelem szolgálatában (3/84-86)
Csorba Csaba: Búcsú Dankó Imrétől (1/82-84)
Dáné Tibor Kálmán: Erdélyről, Kálvin és Kazinczy szellemében (2/84-88)
Dobay Béla: Pazar József hite és hűsége (4/91-94)
Horváth Zita: Misszionáriusok Magyarországon a 17. században (2/91-94)
Hőgye István: Emlékezés Dókus Ernőre (2/89-90)
Lőrincz Szabolcs: Nemzeti értékekkel a világszínvonal felé. Húsz éves a Sárospataki Református Kollégium Alapítvány (4/89-90)
Mezei Tamás: Tudástársadalmi szerződés (2/98-99)
Nagy Bernadett: Enyém a vár, tiéd a lekvár (4/102-104)
Szathmáry Béla: Zsidó jog és etika (1/90-93)
Tamás Edit: A Bodroghöz tájmonográfiája (3/87-90)
Tóth Barna: Bozók Ferenc, a katolikus költő (1/94-96)
Tusnád László: Maradandó emlék Kazinczy földjéről (3/91-94)

Egyéb

- A Zempléni Múzsza 2009. évi IX. évfolyamának összesített tartalomjegyzéke (4/105-107)
Számunk szerzői (1/101; 2/103-104; 3/99; 4/108)
Szerkesztőbizottságunk új tagjai bemutatkoznak (Baráth Béla Levente, Ugrai János) (1/100)
Tuba Zoltán (1951-2009) (2/2)
Illusztrációk: Csetneki József (2), Fazekas Balogh István (1), Kass János (3), Szalay Lajos (4)

(A közlemények után zárójelben az évfolyamon belüli lapszám/oldalszám található. A tartalomjegyzéket összeállította: Bolvári-Takács Gábor)

E számunkat a Miskolci Galéria Városi Művészeti Múzeum és a Herman Ottó Múzeum hozzájárulásával, Szalay Lajos grafikusművész alkotásaival illusztráltuk. A szövegek között, részben, Szalay Lajos *A magyar dráma 1956* című albumából válogatott rajzokból mutatunk be. A műtárgyfotókat Dobrik Rezső készítette. A borítón a *Pásztorok érkezése* című kép látható (letét, magántulajdon).



Számunk szerzői

Balázs Ildikó PhD 1965-ben született Marosvásárhelyen. Tanár, irodalomtörténész, műfordító.

Banyár Magdolna 1964-ben született Ásványrárórn. Közgazdász, szociológus, a Bhaktivedanta Hittudományi Főiskola (Budapest) gazdasági főigazgatója és adjunktusa, az Eötvös Loránd Tudományegyetem BTK „Atelier” Magyar-Francia Társadalomtudományi Központjának végzett PhD hallgatója.

Barcsai László 1988-ban született Miskolcon. Költő.

Benedek Mariann 1978-ban született Budapesten. Közművelődési szakértő, a Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának PhD-hallgatója.

Bocskor Medvecz Andrea 1978-ban született Beregszászban. Történész, a beregszászi II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola tanára, a Lehoczky Tivadar Intézet kutatója.

Bolvári-Takács Gábor PhD 1967-ben született Sárospatakon. Történész, művelődésszervező, jogász, a Magyar Táncművészeti Főiskola habilitált főiskolai tanára, lapunk főszerkesztője.

Cseh Gizella 1972-ben született Komáromban. Tanár, a budapesti Cseh Centrum kulturális programszervezője, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának PhD-hallgatója.

Dobay Béla 1934-ben született Sárospatakon. Németh László-díjas ny. gimnáziumi tanár.

Dobrik István 1948-ban született Szikszón. Művészettörténész, a Miskolci Galéria Városi Művészeti Múzeum ny. címzetes igazgatója, lapunk szerkesztőbizottsági tagja.

Egey Emese PhD 1966-ban született Budapesten. Nyelvész, a Nyugat-magyarországi Egyetem Bölcsészettudományi Karának főiskolai docense (Szombathely), lapunk szerkesztőbizottsági tagja.

Fügedi János PhD 1953-ban született Budapesten. Néptánckutató, kinetográfus, az MTA Zenetudományi Intézetének tudományos főmunkatársa, a Magyar Táncművészeti Főiskola egyetemi docense.

Kelemen Erzsébet 1964-ben született Edelényben. Író, költő, drámaíró, irodalomtörténész, a debreceni Brassai Sámuel Gimnázium és Műszaki Szakközépiskola tanára, a Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Karának PhD-hallgatója.

Képes Géza (1909, Mátészalka – 1989, Budapest) Baumgarten-díjas, négyszeres József Attila-díjas költő, műfordító, 1933-41-ben a Sárospataki Református Kollégium tanára.

Kováts Dániel 1929-ben született Abaújnádasdon. Irodalomtörténész, nyelvész, a Miskolci Egyetem Comenius Tanítóképző Főiskolai Kar (Sárospatak) ny. tszv. főiskolai tanára.

Lőrincz Szabolcs 1969-ben született Kisvárdán. Közgazdász, a Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodája Gazdasági és Pénzügyi Osztályának vezetője, a Sárospataki Református Kollégium Alapítvány Kuratóriumának elnöke.

Lukács Zsolt 1971-ben született Nagykanizsán. Műfordító.

Nagy Bernadett 1987-ben született Esztergomban. Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának esztétika szakos hallgatója.

Oláh András 1959-ben született Hajdúnánáson. Tanár.

Tóth Tamás 1960-ban született Miskolcon. Jogász.

Vass Tibor 1968-ban született Miskolcon. Költő, képzőművész, a *Spanyolnátha* főszerkesztője, a *Parnasszus* olvasószerkesztője.